

development, progress and understanding among nations. Therefore, it is necessary that intentions of adequate scientists, as well as visionary politicians, be in the function messages of peace, harmony and safe future for future generations. This spirit will be followed continuously, in all our forms of actions”.

Ph.D. Sevdail Demiri
Coordinator of the conference

këtyre vendeve, përmes kësaj konference, përçojmë mesazhin e paqes, bashkëpunimit dhe avancimit të gjithëmbarshtëm të shoqërive tona.

Duke ju falënderuar për praninë tuaj sot këtu, në këtë rast personaliteteve të larta politike e diplomatike, por edhe studiuesve e kolegëve të tjerë që sot jeni këtu me ne, uroj që kjo konferencë të hapë shtigje të reja shkencore, ndërsa të gjithë ne, përmes saj, të arrijmë në përfundimin se edhe paqja më e brishtë është më e mirë se lufta.

Ju faleminderit.

тени да земаме лекции од болното минато, да не ги повториме грешките на нашите предци, и вака да можеме да произведеме што повеќе добрина за нашата иднина и нашата земја.

Првата светска војна беше шок за светот, кој го потресе до темел човештвото со своите ужаси, додека тоа најмногу го почувствуваа народите од овие простори. Кај нас уште се откриваат масовни гробници од таа војна, додека за жал, ние балканците продолживме да ја повториме историјата, било со развојот на Втората светска војна, но и со тие што следеа по 90-те години.

За тоа, сметам дека организирањето на оваа конференција и изборот на овој датум (11 септември), не без симболика, се доказ дека ние како истражувачи, особено од историјата, но и како граѓани, на крајот на краишта и како луѓе, безпрекорно треба да бидеме будни со нашите акции, се повеќе свесни за нашите изјави и похрабри во нашите активности, за да не дозволуваме да ни се повтори минатото. Нашата максима треба да биде – тој што дозволува да и се повторува минатото, едностранно не научил од неа.

Предводени од ова, нашиот институт, пријде кон организирањето на оваа конференција, и за наша среќа, ние најдовме поддршка надвор од нас, и тука мислам на Цивилен форум на мирот (ZFD), така што денес се собравме албански и македонски научници од нашата земја, но исто така и научници од Косово и Албанија.

Затоа, почитувани присутни, денеска кога во целиот свет се одбележува 11 септември 2001 година, кога светот се буди од меѓународниот тероризам, ние истражувачите од овие краеве, преку оваа конференција, пренесуваме пораки на мирот, соработката и севкупниот напредок на нашите општества.

By thanking you for your presence here today, for this occasion to all the political and diplomatic personalities, but also my colleagues scientists that are with us today, I wish you fruitful conference and opening new scientific ways, while to all of us, through this, to conclude that even the most delicate peace is better than war.

Thank you!

Derisa shohim që vendet perëndimore, edhe përsëri viktimave dhe përplasjeve të mëdha në Luftën e Parë Botërore dhe Luftën e Dytë Botërore, me sukses gjejnë forca që të pajtohen, dhe të marrin pjesë bashkërisht në të gjitha ato shënime, fatkeqësisht, në Ballkan kjo gjë është e pamundur. Ne ende jetojmë në të kaluarën, në histori. Ende heronjtë tanë kombëtarë, mitet tona kombëtare, ndoshta janë më të gjallë se sa kur kanë qenë në jetën e tyre të vërtetë. Ende historia është ajo që e dikton jetën tonë. Unë si historian ndoshta nuk duhet ta them këtë, megjithatë, për fat të keq në Ballkan, historia është më e pranishme se sa e sotmja dhe e ardhmja. Për këto shkaqe, unë mendoj se njëra nga porositë që duhet të përcillet nga ky simpozium, është pikërisht pajtimi mes bashkësive edhe në Maqedoni dhe Ballkan.

Shënimi i Luftës së Parë Botërore, e cila zgjati katër vjet, mund të vazhdojë edhe në vitet e ardhshme, dhe absolutisht mendoj se porosia kryesore në të gjitha shënimet, duhet të jetë, t'i kushtohet kujdes pajtimit, dhe shënimit të përbashkët të atyre ngjarjeve nga ajo kohë, të cilat do të kenë domethënie të madhe për këtë rajon.

Në këtë kontekst, unë dëshiroj t'i uroj sukses simpoziumit dhe sa më shpejtë që t'i shohim të botuara referatet e pjesëmarrësve.

Ju faleminderit.

Помирувањето, посебно на Балканот, сметам дека е приоритет и една од најважните активности кои треба да бидат постојано водени. Додека гледаме западните земји, и покрај големите жртви и судири и во Првата светска војна и во Втората светска војна, успеваат да најдат сили и да се помират, и да учествуваат заедно во сите тие одбележувања, на Балканот за жал тоа е невозможно. Сеуште живееме во минатото, во историјата, сеуште нашите национални херои, нашите национални митови се можеби по живи од колку кога биле во нивниот вистински живот. Сеуште историјата е таа која го диктира нашиот живот. Јас како историчар можеби не треба тоа да го кажам, меѓутоа за жал на Балканот, историјата е многу по присутна од сегашноста и иднината. Од тие причини јас сметам дека една од пораките кои треба да се испраќат од овој симпозиум е токму испраќањето на пораката за помирување меѓу заедниците и во Македонија и на Балканот.

Одбележувањето на Првата светска војна, која траела четири години, може да продолжи и во наредните години, и апсолутно сметам дека главната порака на сите одбележувања, е да им се посвети внимание на помирувањето и на заедничкото одбележување на тие настани од тоа време, кои ќе значат многу за иднината на овој регион.

Во тој контекст, јас сакам да им посакам успех на симпозиумот и што побрзо да ги видиме објавени рефератите на учесниците.

Ви благодарам.

always successfully find a way to reconcile, and together participate in all such events, unfortunately, in Balkans such thing is impossible. We still live in the past, in history. Still our national heroes, our national myths, as more alive than they have ever been in their real life. History is still the one that dictates our lives. I, as historian maybe should not be saying this, but, unfortunately in Balkans, the history is more represented than the present time and the future. Therefore, I believe that one of the messages that should be conveyed from this symposium, is exactly the reconciliation between communities in Macedonia and in Balkans.

The ceremony of the First World War, which lasted four year, can continue in the following years as well, and absolutely I think that the main message of such events should be dedicated to reconciliation and joint celebrations of such events should be the ones that will have more importance for this region.

In this context, I would like to wish success to this symposium and as soon as possible to see the written materials of all participants.

Thank you!

presidentit Abraham Lincoln, Shtetet e Bashkuara të Amerikës ishin në gjendje për të rimarrë veten përsëri, dhe për të mbetur të bashkuara dhe të ndryshme. Pra, ne ishim në gjendje ta kapërcenim konfliktin.

Disa njerëz dëshirojnë të pretendojnë se konflikti nuk ekziston. Kur mësoni historinë, nuk mund ta injoroni konfliktin. Megjithatë, është e një rëndësie të madhe që të parandalojmë që historia të bëhet burim i urrejtjeve dhe ndarjeve. Në vend të tyre, duhet të shohim se çka mund të mësojmë nga konfliktet e të kaluarës. Në këtë kuptim, ne do të mund të punojmë bashkërisht që të krijojmë një të ardhme më të qetë dhe më harmonike.

Por nuk është e lehtë. Ajo është punë e vështirë. Të gjithë ata që janë përfshirë nga të gjitha grupet etnike dhe religjioze, nga të gjitha partitë politike, duhet të punojnë që të arrihet ky qëllim, dhe kjo gjë duhet t'u jetë prioritet. Për fat të keq, në Maqedoni, shumë shpesh shoh liderë që kërkojnë përfitime afatshkurta për veten dhe partitë e tyre, në shfrytëzimin e konfliktit, në vend që të punojnë për zgjidhjen e tij. Kjo është recetë për dështimin e një shteti. Shpresoj që konferencat si kjo, do të tregojnë se ekziston mënyrë më e mirë, që çon drejt një ardhmërie më të qetë në Maqedoni, përmes angazhimit të të gjitha grupeve dhe partive, për ardhmërinë e Maqedonisë, si demokraci multietnike, ku të gjitha grupet respektohen njëri me tjetrin, dhe të punojnë bashkë për një Maqedoni më të fortë.

Edhe njëherë do të doja t'ju uroj mirëseardhje në këtë ngjarje, dhe i falënderoj organizatorëve për fokusimin e tyre, që historinë ta bëjnë të prekshme për të gjithë, në mënyrë që të gjithë të mund të mësojmë nga e kaluara dhe konfliktet e të kaluarës, me qëllim që të krijohet ardhmëri më e mirë.

Ju faleminderit.

на претседателот Абрахам Линколн, Соединетите Американски Држави успеаа да се поврзат заедно и да останат обединети и разновидни. Бевме во можност да го надминеме конфликтот.

Некои луѓе сакаат да се преправаат дека конфликтот не постои. Кога учите историја, не можете да го игнорирате конфликтот. Сепак, од огромно значење е да спречиме историјата да стане извор на огорченост и поделба. Наместо тоа, треба да видиме што можеме да научиме од конфликтот во минатото. Со ова знаење, ние ќе можеме да работиме заедно за да создадеме помирна и хармонична иднина.

Но не е лесно, тоа е напорна работа. Сите коишто се вклучени од сите етнички и религиозни групи, од сите политички партии, мора да учествуваат за да се постигне оваа цел и мора тоа да им биде приоритет. За жал, во Македонија, многу често гледам лидери кои бараат краткорочна добивка за себе и за своите партии во искористување на конфликтот, наместо да работат за да го решат. Тоа е рецепт за неуспех на една држава. Се надевам дека конференциите како оваа ќе покажат дека постои подобар начин, што води кон мирна иднина за Македонија, преку ангажирање на сите групи и партии за иднината на Македонија како мултиетничка демократија каде што сите групи се почитуваат едни со други и да работат заедно за посилна Македонија. Уште еднаш би сакал да ви посакам добредојде на овој настан и им се заблагодарувам на организаторите за нивниот фокус да ја направат историјата достапна за сите, така што сите ќе можеме да научиме од минатото и конфликтите од минатото, со цел да се создаде подобра иднина. Ви благодарам.

and has remained both united and diverse. So, we were able to overcome conflict.

Some people would like to pretend conflict doesn't exist. When studying history, you cannot ignore conflict. However, it is vital that we prevent history from becoming a source of bitterness and division. Rather, we should work to see how we can learn from the conflict of the past. With this knowledge, we can respond by working together to create a more peaceful, harmonious future.

But this is not easy; it is hard work. Everyone involved from all ethnic and religious groups, from all political parties, must work to reach this goal, and must make it a priority. Unfortunately, in Macedonia, all too often I see leaders who seek short-term gain for themselves and their parties in taking advantage of conflict, rather than working to settle conflict. That is a recipe for failure as a country. I hope conferences like this can demonstrate that there is a better way, that leads to a peaceful future for Macedonia, through commitment by all groups and parties to the future of Macedonia as a multi-ethnic democracy where all groups respect each other and work together for a stronger Macedonia.

Again, I would like to welcome you to this event and thank the organizers for their focus on making history accessible to all, so that we can all learn from the past and conflicts of the past, in order to create a better future.

Thank you.

Historia e shpërthimit të luftës para njëqind viteve dhe e prishjes së baraspeshës së ndjeshme të fuqive në Evropë në verën e vitit 1914, është gjithashtu një përrallë e fuqishme për dështimin e elitave, ushtrisë, diplomacisë. Shpërthimi i luftës në vitin 1914 vendosi fundin e një fazë initiale të globalizimit. Ekonomitë dhe kulturat e Evropës ishin aq shumë të ndërlidhura që në atë kohë lufta për shumicën dukej e pamundur, dukej si joracionale dhe kundër interesave të vetë shteteve. Por, gjithsesi ajo përsëri shpërtheu.

Sot, bota jonë është më tepër se kurdoherë e ndërlidhur. Kjo ofron shumë mundësi, krijon një begati dhe ofron liri të reja. Por, gjithsesi bota jonë edhe më tutje është e ndjeshme, përplot me pika fërkuese dhe konflikte të interesave. Politikat e matura të jashtme dhe përpiluesit e diplomacisë janë më të rëndësishëm se kurdo qoftë më herët në këtë botë. Duke pasur vështrime të qarta jo vetëm për interesin vetanë, por gjithashtu edhe të fqinjëve dhe partnerëve, duke vepruar me përgjegjësi dhe duke menduar lidhur me pasojat në nivel më të lartë, mundemi të ruajmë paqen.

Kërkimi i vazhdueshëm i hapësirave të reja për kompromis është parimi thelbësor i diplomacisë. 1914-ta na mundëson një shikim të gjallë në atë se çfarë ndodh kur e injorojmë atë. A thua vallë kriza e korrikut duhej me domosdo të dërgohej deri te katastrofa atëherë?! Me siguri – jo. A thua mund të mos e marrim në konsiderim një gjë të tillë që ndodh sot?! Përgjigja varet vetëm nga ne, që ne të jemi të përgjegjshëm sot dhe të mësojmë nga leksionet e nxjerra nga historia.

Prandaj edhe një herë: Urime për konferencën, fat të mirë në bashkëpunimin e Juaj, dhe për sot shumë diskutime të frytshme. Faleminderit.

циклус. Честитки за сите оние кои се соочуваа со предизвикот за организирање на овој настан.

Историјата на почетокот на Првата светска војна пред 100 години, и нарушувањето на рамнотежата меѓу сојузничките сили во Европа во текот на летото 1914 година, е толку ударно, колку и расказите за падот на елитите, војската, дипломатијата. Избувнувањето на Првата светска војна, му стави крај на една иницијална фаза на глобализацијата. Стопанствата и културите на Европа во тоа време беа толку тесно поврзани, така што за повеќе од нив, војната се чинеше дека е невозможна, се чинеше како ирационална и против интересите на самите земји. Но, сепат, таа избувна.

Денеска, нашиот свет е поврзан повеќе од било кога. Ова обезбедува повеќе можности, ствара богатства и гарантира слободи.

Сепак, нашиот свет е чувствителен, полн со напнатости и конфликти на интереси. Но, имајќи јасни погледи, не само за личниот интерес, но исто така и за интересите на соседите и партнерите, однесувајќи се со одговорност и размислувајќи за последиците на повисоко ниво, можеме да ја зачуваме мирот.

Континуираното истражување на нови простори за компромис, е основното начело на дипломатијата. 1914 година, ни овозможува еден жив поглед на она што ни се случува кога го игнорираме. Дали јулската криза, неопходно требаше тогаш да не испрати до таа катастрофа!? Секако – не! Дали треба да не го земеме в предвид тоа што се ни се случува денес?!

Би сакал сите професори и студенти на историјата тука да имаат плодни и разнолитни дискусии, и се надевам, нивните резултати ќе ги збогатат нашите знаења како да ги спречиме војните.

Ви благодарам.

Ushtria franceze e nisur nga baza e saj e Selanikut pushtoi pjesën Juglindore të Shqipërisë, dhe në këtë kohë kemi dhe krijimin e “Krahinës Autonome të Korçës”.

Nga ana tjetër, Bullgaria pushtoi Shkupin, dhe pothuajse të gjithë Maqedoninë, Kosovën Veriore e Lindore deri në Sken-deraj.

Edhe për këtë situatë ne posedojmë qindra dokumente arki-vore. Po kështu, edhe për veprimet pushtuese dhe për regji-min e vendosur nga ushtria italiane pas pushtimit të Shqipërisë jugperëndimore.

Në krahinat e pushtuara nga ushtritë ndërluftuese, u krijuan administrata shqiptare nën vartësi të këtyre ushtrive.

Kjo gjendje, sikurse e kemi të dëshmuar edhe në arkivat tona, vazhdon të jetë e tillë deri në përfundimin e kësaj lufte.

Përfundimi i kësaj lufte që shkatërrimi i ekonomisë së vendit, përveç disa rasteve sporadike kur austro–hungarezët, bënë disa investime, si për shembull në rrugë, pastaj për herë të parë kemi dhe ndërtimin e një dekovili, me qëllim hapjen dhe shfrytëzimin e disa vendburimeve natyrore në vend, etj.

Nga ana tjetër me humbjen e Bllokut Qendror, humbet luf-tën edhe Austro–Hungaria, madje me mbarimin e kësaj lufte, pushon së qeni si perandori.

Kjo situatë gjeopolitike e re, kur shqiptarët nuk e kanë më mbështetësen kryesore të Pavarësisë (Austro–Hungarinë), pasi ajo është humbëse e luftës, është në disfavor të të ardhmes politike e shtetërore të tyre. Në këto kushte të reja avokati i tyre (Austro–Hungaria) e humb influencën në rajon, ndërsa shqiptarët gjenden në pikën më kritike të pavarësisë dhe të perspektivës së tyre shtetformuese.

Dokumentet e kësaj periudhe (1914–1918), janë me qindra–mijëra në arkivat shqiptare.

Kjo situatë gjeopolitike e re, kur shqiptarët nuk e kanë më mbështetësen kryesore të Pavarësisë (Austro-Hungarinë), pasi ajo është humbëse e Luftës, dhe nga ana tjetër shtetet shoviniste sllavo-greke inkurajohen, pas kësaj lufte, është në disfavor të së ardhmes kombëtare, politike e shtetërore të tyre.

Në kto kushte të reja pasi Austro-hungaria e humb influencën e tij në rajon, shqiptarët gjenden në pikën më kritike të pavarësisë dhe të perspektivës kombëtare dhe shtetformuese të tyre.

Në konferencat dhe traktatet ndërkombëtare që shënonin dhe fundin e Luftës së Parë Botërore, çështja e ekzistencës së kombit dhe të shtetit shqiptar që në rrezik shumë serioz.

Shqiptarëve pas kësaj lufte, ju desh të mbronin me përpjekjet dhe me gjakun e tyre trojet e tyre, sikurse ishte rasti i qëndresës kundër pushtuesve malazezë në Shkodër, lufta për çlirimin nga pushtuesit italianë në Vlorë dhe zonat rreth saj, lufta e shqiptarëve për mbrojtjen e Dibrës dhe krahinave rreth saj kundër pushtuesve serbë, etj.

gës, Dibërës, pastaj mbarë territori i sotëm i Kosovës, Sanxhaku etj, shqiptarët përbënin numrin më të madh të popullsisë, të cilët asnjëherë nuk do të pajtohen të ngelin nën robërinë serbe. Kryeshefi i Qarkut të Kumanovës⁴, Ranko Trifunović, në raportin që më 1 gusht 1913 e dërgon deri te Komanda Supreme të Ushtrisë Serbe, veç tjerash vë në pah se, në këtë qark ka rreth 45.000 shqiptarë. Sipas tij, *“Shqiptarët shtriheshin në pjesën lindore të Karadakut dhe pjesën e Ana Moravës”*, duke i përfshi edhe vendbanimet e Luginës së Kumanovës e të Preshevës, deri në linjën *“Kumanovë – Bujanoc”*, madje edhe *“në vetë qytetin e Kumanovës. Presheva është qendra e tyre.”*⁵

Në raportin që kryeshefi i qarkut të Ohrit, Qirković, në vitin 1914, e dërgoi deri te ministri për punë të brendshme, Stojan Protić, veç tjerash ofrohen të dhënat e banorëve të këtij qarku sipas përkatësisë nacionale, ku thuhet: *“Qyteti i Ohrit ka 10.051; Struga 3.964 dhe Dibra 4.198 banorë. Tërë qarku ka 77.152 banorë me rreth 140 fshatra dhe 29 komuna. Në qark ka krishterë meshkuj 25.235, ndërsa femra 25.147, gjithsej 50.382, ndërsa myslimanë meshkuj: 13.742 ndërsa femra 13.028, gjithsej 26.770”*. Në vazhdim të raportit vihej në dukje se regjistrimi ishte realizuar pas Kryengritjes së Dibërës, prandaj në të nuk ishin llogaritur siç thuhet *“ata mysliman”* të cilët nga ai territor ishin arratisur në Shqipëri, që sipas

banorë, prej tyre 38.116 shqiptarë, 14.537 serb, 902 turq dhe 332 rom, Институт за Национална Историја (më tej ИНИ), Српски извори за историјата на македонскиот народ 1912-1914, избор, редакција и коментар: Д-Р Глигор Тодоровски, Скопје 1979 година, dok. Nr. 25, fq. 107-127..

⁴ Qarku i Kumanovës në atë kohë shtrihet në: Kumanovë, Sveti Nikollë, Kriva Pallankë, Kratovë, Preshevë dhe Bujanoc.

⁵ ИНИ, по аты, dok. nr. 39, fq. 163-210.

1. Qyteti i Dibrës	10.200 banorë
2. Rrethi i Dibrës së Epërme	31.805 “
3. Rrethi i Dibrës së Poshtme	19.471 ⁸ “
4. Rrethi i Rekës	20.995 “
Gjithsej:	82.477 banorë

Nga kjo popullsi janë:

1. Shqiptarë	42.477 banorë
2. Serb	23.108 ⁹ “
3. Turq	16.892 ¹⁰

Në favor të kësaj bën fjalë edhe dokumenti i hartuar në vitin 1920, nga Ministria e Punëve të Brendshme në Beograd, ku në të shprehimisht thuhet: *“Me ardhjen e ushtrisë tonë në vitin 1912 dhe okupimin e Kosovës dhe Metohisë, ju dha një grusht vdekjeprurës idesë së Shqipërisë së Madhe, mirëpo paria shqiptare të përkrahur, kryesisht prej Austrisë, arritën ta krijojnë një Shqipëri të vogël si Shtet të pavarur, e cila në sytë e krejt shqiptarëve luante rolin e "Piomenit". Përveç asaj se populli serbë është tepër i rrallë, ndërsa numri i madh i Shqiptarëve ngelën jashtë kufirit të Shqipërisë, kufijtë e përcaktuar politikisht ndërmjet Serbisë dhe Shqipërisë, nuk kanë pasur thujse as çfarë rëndësie për Shqiptarët e tokave tona, të cilët dëshironin që edhe ata të jenë pjesë përbërëse e*

⁸ Pjesa më e madhe e këtij rrethi me vendimet e Konferencës së Londrës i takonin shtetit shqiptar.

⁹ Popullsi krishtere që shumica e tyre ishin shqiptar të pastër veçmas kjo në Rekën e Epërme.

¹⁰ ИНИ, по аты, док. нр. 21, фг. 83-103.

Për sa më sipër, del se Konferenca e vitit 1913 në Londër, krahas Perandorisë Osmane, dënoi edhe shqiptarët vetëm e vetëm pse numri më i madh i tyre i përkisnin fesë islame, duke mos e marrë parasysh se po ato shqiptarë vite të tëra luftuan për çlirimin e tyre kombëtar pikërisht kundër asaj Perandorie. Lidhur me këtë padrejtësi që iu bë shqiptarëve nga ana e Fuqive të Mëdha, Komiteti i Kosovës së bashku me organizatën maqedonase VMRO, atë kroate e hungareze, përmes një Promemorie i drejtohen Kongresit të Tretë të Pakicave Nacionale, i cili u mbajt më 24 gusht 1927 në Gjeneve, në të cilën ndër të tjerave thuhej: “Në më shumë se pesë shekuj robëri fiktive turke, historia në faqet e saja ka shkruar një lëvizje të madhe shqiptare, e cila pati për qëllim çlirimin e Kosovës. Ajo faqe qe shfrytëzuar si qendra kryesore e lëvizjes çlirimtare të kombit shqiptar nga robëria turke (1880–1912) dhe vetëm dy muaj para Luftës Ballkanike, kryengritësit shqiptar nga Kosova i dhanë një grusht vdekjeprurës pushtetit turk. Kosova qe marrë nga Shqipëria nga Konferenca e Londrës në vitin 1913 në favor të Serbisë dhe Malit të Zi, vetëm për faktin se të mund ti mbyllet rruga pangjermanizmit kah Lindja e Afërt”¹³.

Duhet të vëmë në dukje faktin se, qeveria serbe edhe pse mori mase gjysmën e tokave shqiptare, ajo nuk do të kënaqet me këtë, duke pretenduar aneksimin e tokave tjera shqiptare,

¹³ДАРМ.1.766.27.125/572-587, МЕМОРАНДУМ ЗА ПОЛОЖЕНИЕТО НА ПОТИСНАТИТЕ НАРОДИ НА БАЛКАНИТЕ ПРЕДСТАВЕН НА ТРЕТИОТ КОНГРЕС НА НАЦИОНАЛНИТЕ МАЛЦИНСТВА ВО ЖЕНЕВА., Ц.К. на Внатрешната Македонска Револуционерна Организација (Обединена), Комитет за ослободување на Косово, Комитет на Албанската Организација за национално ослободување, Ц.К. на Добруцанската Револуционерна Организација.

Si rrjedhje e vendosmërisë austro–hungareze, qeveria serbe u detyrua të ndryshoj strategjinë e veprimit. Ajo pasi që detyruar ti tërheq forcat e veta ushtarake jashtë kufijve të shtetit shqiptar, rekrutoi një numër të madh të agjentëve të tyre, siç ishin Arif Hiqmeti, Xhemail beu, Taf Kaziu, etj., të cilët gjatë viteve 1913–1914, vepruan brenda territorit të shtetit Shqiptar¹⁷. Këta mercenar shqiptarë, aktivitetin e tyre e shtrinë nga Dibra e deri në Elbasan, duke manipuluar me popullsinë shqiptare, se janë të deleguar nga Fuqitë e Mëdha, me qëllim të “sjelljes së një princi mysliman” në Shqipëri. Ismail Strazimiri në kujtimet e tij, duke e përshkruar veprimtarinë anti-shqiptare të Arif Hiqmetit në Dibër, veç tjerash shkruan: *“Arif Hiqmeti malësorëve dibran po fliste dhe po u thoshte: Princ Vidi asht austriak, banon në një katund të Austrisë, asht emnue në Shqipni pa pëlqimin e popullit. Po të dojë e të bashkohet populli, Europa ka vendosë me çue në Shqipni një princ, në mos osmanli, mysliman. Unë jam dërgue këtu prej Fuqive të Mëdha për të bashkëpunue me popullin që të kërkojnë të drejtën e zgjedhjes së princit. Në këtë çështje kanë gisht shumë njerëz të përmendur të Shqipnisë. Qëllimet do të arrihen vetëm kur të tregohet ekzistenca e jonë këtu...”*¹⁸

Burimet arkivore të kohës, në mënyrë të qartë dëshmojnë se vendosja e Arif Hiqmetit dhe klikës së tij në këto vise shqiptare, ishte me porosi të qeverisë së Mbretërisë së Serbisë, me qëllim të përfitimit të disa krerëve shqiptar. Qirkoviqi, në raportin e sipërpërmendur, e përshkruante veprimtarinë e këtyre mercenarëve shqiptar, veçmas të Arif Hiqmetit, ku vinte në

¹⁷ Agjencia Shtetërore e arkivave të Kosovës (më tej ASHAK), A. Diplomati i Sekretariatit Federativ të Punëve të Jashtme – Beograd, Korrespondenca sekrete (MPJ) 1913-1915.

¹⁸ I. Strazimiri, vepra e cituar, fq. 29-33.

ri që ta ndërpresim punën”.²⁰ Në vazhdim të letrës, Hiqmeti shkruan për përpjekjet e diplomacisë Austro–Hungareze, që ta përfitojnë atë, duke i ofruar 10.000 napolona ari, për siç thotë ai “*vetëm e vetëm të punoj në favor të tyre*”, dhe pasi “*në mënyrë kategorike*” e kishte refuzuar bashkëpunimin me ta, konsulli austro–hungarez, i kishte ofruar Isa Boletinit “2000 napolona ari” për ta vrarë atë²¹.

Duhet të vëmë në dukje faktin se menjëherë pas kësaj letre, aktiviteti i Arif Hiqmetit merr përmasa më të zgjeruara, ku tashti ai vendosë lidhje të ngushta edhe me Esad Pashën. Lidhur me këtë, ai në pjesën e dytë të dhjetorit 1913, i shkruante Qirkoviqit, ku veç tjerash vinte në dukje se përkundër asaj se Esad Pasha u kishte premtuar “se fshehurazi do tu ndihmonte atyre”, megjithatë nuk ishin aq të sigurt për “sinqeritetin e tij”, mirëpo siç pohon Hiqmeti, “*e tërë kjo do të zbardhet kur ti japim parat nga Serbia*”. Gjithnjë sipas tij, ekzistonte një realitet që duhej “*besuar në sinqeritetin e Esadit*”, sepse siç do të shprehet në letër: “*Ai e dinë se ne punojmë për Serbinë dhe nëse ne i marrim paratë që Esadi të punoj në fàvor të Austrisë dhe në dëm të Serbisë ai do ti njoftonte agjentët austriak se çfarë punon Serbia në Shqipëri dhe për këtë shtypi austriak që moti do të shkruante...*”²²

Nuk vonoi shumë, Esad Pasha, përmes veglave të tij siç ishin Halit Lleshi, Taf Kaziu, Sefedin Pustina, Ali Beu e tjerë, arriti të përfitoj një numër të madh të krerëve shqiptar në krahinën e Dibrës e të Matit²³. Këta agjentë, veç tjerash zhvilluan edhe

²⁰ ASHAK. Njësitë, Institucionet dhe organizatat ushtarake, 3.1.1. Arkivi i Ushtrisë Jugosllave 1912-1913.

²¹ Po aty.

²² ASHAK), A. Diplomati i Sekretariatit Federativ të Punëve të Jashtme – Beograd, Korrespondenca sekrete (MPJ) 1913-1915.

²³ I. Strazimiri, po aty, fq. 25-27.

ardhjes së Princ Vidit. Në të thuhej: “*Kryeshefi i rrethit të Dibrës njofton se Mati, Luma, Shkodra, Kruja, Çermeniku, Peshkopia, Dibra, Malësia dhe Malësia e Tiranës na kanë dhënë besë dhe kanë vendosur, se pa zgjedhje popullore nuk do ta pranojnë princ Vidin. Nëse ai vjen me ushtrinë, shqiptarët do të tërhiqen nëpër male dhe do të luftojnë në mënyrë guerile me ushtrinë. Nëse Vidi këtë nuk e pranon atëherë shqiptarët do të jenë të nënçmuar*”²⁸.

Është e rëndësishme të vihet në dukje se në atë kohë në Elbasan ishin vendosur disa personalitete të shquara shqiptare si: Dervish Hima, Irfan Beu, Hasan Prishtina etj, të cilët vendosën lidhje të ngushta me disa krerë të VMRO-së. Në depe-shen e mësipërme, Qirkoviq, njofton për kalimin në ilegalitet të Dervish Himës, për shkak se kohë më parë ai: “*grabiti post-tën*” e Esadit, vrau postierin dhe “*ndërpreu rrjetin telegrafist me Elbasanin*”. Më pas ai ndalet në aktivitetin e planifikuar të Arif Hiqmetit në Shqipëri, ku thotë: “*Arif beu sot nga këtu udhëton për Peshkopi dhe atje do të veprojnë edhe në Gollabordë tre deri katër ditë. Me këtë rast do të bëjë pastrimin me çetat bullgare. Dje erdhi edhe Taf Kaziu dhe ai sot kthehet. Arifi së bashku me shokët e ka pranuar propozimin tim që të bëjë pastrimin me bullgarët, prandaj me çetën prej 100 vetëve punën do ta nis që sonte. Për ne është mase e domosdoshme nevoja që kjo të kryhet sa më parë, për shkak se bullgarët janë në lidhje të ngushtë me njerëzit e Ismail Qemalit dhe po*

²⁸ ASHAK, A. Diplomati i Sekretariatit Federativ të Punëve të Jashtme – Beograd, Korrespondenca sekrete (MPJ) 1913-1915, Министерство Унутрашњих Дела, ПОВЕРЛИВО, 19 фебруара 1914 године у Београду – Хитно Министерство Иностранних Дела, Началник округа охридског шифрованом депешом од 18 овога месеца, доставио овом Министерству следеше....,,

Pas disa ditë luftimesh kryengritësit shqiptar arrijnë deri në Zhur, mirëpo për shkak jo disiplinës nga ana e disa luftëtarëve shqiptarë, forcat e Hasan Prishtinës u thyen, me çka kjo përpjekje e tij për ti çliruar tokat e pushtuara dështoi³³.

Këtë punim do ta përfundoj me telegramin e Nikolla Pashiqit, lëshuar më 25 nëntor 1914, të gjitha legatave serbe, me këtë përmbajtje: *“Esad Pasha na është drejtuar neve me lutje që ta pushtojmë Elbasanin me qëllim të shuarjes së revoltës në Shqipëri, të cilën e nxitë Stambolli, që së bashku me Sofjen kanë shpallur luftë të shenjtë kundër Serbisë. Duke e pas parasysh situatën e këtillë të ndryshuar si duket do të jemi të detyruar të futemi brenda në Shqipëri, kjo duhet të jetë pikërisht në prag të fillimit të kryengritjes me çka kjo do të merr karakter se po i mbrojmë kufijtë tanë, por gjithsesi ky okupim do të ishte i përkohshëm, sepse ndryshe shkelim vendimin e Konferencës së Londrës.”*³⁴

³³ I. Strazimiri, po aty.

³⁴ ДАРМ.1.18.59/40.

e këtyre orekseve qe edhe Kosova. Ishte politika e dyfishtë ballkanike dhe evropiane që i solli Shqipërisë atë gjymtim territorial që ka pësuar, si më 1878 në Shën Stefan, ashtu edhe më 1913 në Londër.

Pas krijimit të shtetit të pavarur shqiptar, Shqipëria përballoj intriga, plane e traktate tjera antishqiptare, të cilat synonin fshirjen e saj nga harta politike e Evropës. I tillë qe Traktati i Fshehtë i Londrës më 26 prill 1915, midis Fuqive të Mëdha të Bllokut të Antantës (Anglisë, Francës, Ruisë dhe Italisë). Pozicioni i Shqipërisë u përkeqësua pas nënshkrimit të këtij Traktati. Nga fillimi i qershorit të vitit 1915 ushtritë serbe e malazeze, pasi kishin pushtuar Kosovën dhe viset e tjera shqiptare disa vite më parë, synonin të depërtonin edhe në territorin e shtetit të pavarur shqiptar. Brenda një kohe të shkurtër pushtuan gjysmën e vendit, përfshirë Tiranën e Elbasanin. Mirëpo, ky pushtim nuk zgjati shumë, konkretisht deri në vjeshtë të vitit 1915, pasi ushtritë serbe e malazeze, të shpartalluara nga forcat austro – hungareze dhe ato bullgare, u detyruan të tërhiqeshin jo vetëm nga territoret e shtetit të pavarur shqiptar, por edhe nga Kosova³⁵.

Në Kosovë në fund të vitit 1915 (gjatë muajve tetor – dhjetor), ushtritë serbo – malazeze u thyen nga forcat austro – hungareze dhe bullgare. Trupat austro – hungareze e gjermane më 20 nëntor 1915 hynë në Pazarin e Ri, ndërsa më 21 nëntor hynë në Leposaviq. Luftërat e para kundër forcave austro – hungareze në territorin e Kosovës u bënë më 19 – 21 nëntor 1915 në rajonin e Leposaviqit. Në këto luftime ranë në duart e ushtrisë austro – hungareze 2 000 ushtarë serbë dhe sasi të mëdha të materialeve ushtarake. Më pas, ush-

³⁵ *Historia e Popullit Shqiptar III, Periudha e Pavarësisë 28 Nëntor - 7 prill 1939*, Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Tiranë, "Toena", 2007, f. 435.

tria austro – gjermane depërtoi nëpërmjet luginës së Ibrit në Kosovë pa ndonjë rezistencë të fuqishme³⁶. Në anën tjetër, edhe trupat bullgare që po depërtonin nga juglindja, korrën sukses duke iu ofruar Prishtinës. Pra, Kosova pushtohet nga dy pushtues të rinj, Austro – Hungaria dhe Bullgaria.

Pushtimi i Kosovës dhe i viseve të tjera shqiptare nga Austro – Hungaria dhe Bullgaria solli më pas ndarjen e tyre në dy zona pushtimi. Zona e pushtimit austro – hungarez përfshinte Mitrovicën, Vushtrrinë, Drenicën e Poshtme, Istogun, Pejën, Gjakovën, Plavën, Gucinë, Tivarin dhe Ulqinin. Ndërkaq, zona e pushtimit bullgar përfshinte Podujevën, Prishtinën, Gostivarin, Tetovën, Dibrenë, Kërçovën, Strugën, Ohrin dhe Prespën. Pas ndarjes territoriale të sundimit të tyre më 1916, ashtu si e tërë Kosova që ndahet në dy zona pushtimi edhe Drenica ndahet në dy të tilla, në veri Austro – Hungaria dhe në jug Bullgaria. Ushtria austro – hungareze më 25 nëntor 1915 kishte hyrë në Drenicën veriore.

Gjatë periudhës së okupacionit austro – hungarez, Qarku i Mitrovicës me rrethinë dhe komunat e Drenicës gjendeshin nën përbërjen e Guvernmanit, gjeneral ushtarak për viset e pushtuara që u formua në janar të vitit 1916 dhe i nënshtuar Komandës Supreme të Armatës Austro – Hungareze. Në krye të Qarkut (Prefekturës) së Mitrovicës gjendej koloneli Artur Shvarc, komandant i trupave të pushtimit në pjesën e Kosovës, ndërsa nënkoloneli Volf u emërua komandant i xhandarmerisë me seli në Mitrovicë. Ndërkaq, të gjitha komunat (edhe në Drenicë), kryetar të komunave nga pushtuesi vendosen shqiptarë si në komunat me shumice shqiptare ashtu edhe

³⁶ Liman Rushiti, “Gjendja ekonomike dhe politike në Kosovë gjatë Luftës së Parë Botërore”, Kosova, nr. 15, Instituti i Historisë - Prishtinë, 1986, f. 91.

në ato ku serbët ishin në numër më të madh si p.sh. në Banjë të Drenicës veriperëndimore rrëzë bjeshkëve të Moknes.

Jeta nën sundim bullgar ishte më e vështirë se në atë austro – hungarez. Pushtuesit bullgar në zonën që e kontrollonin nuk u epnin shqiptarëve të drejta kombëtare e njerëzore. Jo vetëm që nuk lejohej hapja e shkollave në gjuhën amtare, por ishte i ndaluar e i dënueshëm shpalosja e flamurit kombëtar, zhvillimi i kulturës kombëtare, etj. Ata ndiqnin e burgosnin të gjithë ata që zhvillonin aktivitet kulturor e kombëtar. Kështu e burgosen edhe Hasan Prishtinën. Gjendja vështirësohej edhe nga pasiguria, vjedhjet, punët angari, zia e bukës, rekrutimi i të rinjve në forcat ushtarake³⁷, etj.

Pozita e shqiptarëve në zonën e pushtimit dhe administrimit austro – hungarez krahasuar me vitet e mëparshme të sundimit serb e malazez u përmirësua dukshëm. Zgjidhjet nën pushtim gjatë LPB, për një pjesë të shqiptarëve në Kosovë mund t'i quajmë “fat në fatkeqësi”, në konfliktin e përgjithshëm botëror. Kështu, duke zbatuar politiken e autonomisë kulturore kombëtare ndaj popujve të shtypur, austro – hungarezet lejuan e ndihmuan në Kosovë hapjen e shkollave në gjuhën shqipe. Meritë të veçantë në këtë drejtim ka Hasan Prishtina, i cili i kushtonte një rëndësi të posaçme lëvizjes kulturore e arsimore kombëtare shqiptare. Me iniciativën e tij u hapen disa shkolla në Mitrovicë, Istog, Vushtrri³⁸, etj. Madje në këtë të fundit për herë të parë (Vushtrri), aty nga fundi i vitit 1915 e gjejmë edhe shkollën në gjuhën shqipe e cila

³⁷ Islam Dobra, *Krerë dhe prijës të Lëvizjes Kombëtare nga Drenica, prej gjysmës së shekullit XIX deri pas Luftës së Dytë Botërore*, Prishtinë, “Shoqata për ndriçimin e historisë kombëtare - shqiptare”, 1996, f. 162 - 163.

³⁸ Ibrahim Citaku, *Drenica 1991 - 1999*, Prishtinë, “Europrinty”, 2004, f. 43.

Në një situatë të tillë të krijuar, në atë dekadë të parë të shek. XX, Lëvizja Kombëtare Shqiptare shënoi një rritje të gjithanshme në Kosovë, në veçanti në Drenicë duke qenë më aktive se kurrë. Këtë e dëshmon Lëvizja Çlirimtare e fillim shekullit XX e karakterizuar nga lufta për çlirim kombëtar, duke bërë edhe kthesë të madhe e ndryshuar kursin e Lëvizjes Kombëtare Shqiptare duke qenë kështu sfiduese edhe për pushtuesin. Fjala është për Lëvizjen Çlirimtare të formuar në Drenicë, njohur ndryshe në historiografinë e deritanishme shqiptare edhe me emrin si “Lëvizja Kaçake” e cila është pjesë përbërëse e historisë së popullit shqiptar, me një të kaluar të pasur e të largët e cila kërkon thellime të gjithanshme e qasje të llojllojshme, pasi që është edhe e vetnija lëvizje që veprimi në Kosovë e më gjerë, para, gjatë dhe ndërmjet dy luftërave botërore, si lëvizje ushtarake.

Ishte ideologu i Lëvizjes Kombëtare Shqiptare, Hasan Prishtina po nga Drenica, i cili edhe do të udhëzojë krerët e Lëvizjes Çlirimtare për rezistencë të përgjithshme edhe ndaj këtyre dy pushtuesve të rinj, ashtu si më parë ndaj pushtuesit turk e atyre serbo – malazez. Në situatën e krijuar fillimisht nga pushteti ushtarak e policor serb, më pas nga ai austro – hungarez e bullgar, shqiptarët të cilët u vunë përballë alternativës së kundërshtimit ose të vdekjes ata vendosen që të mbrohen me të gjitha mjetet. Udhëzimet e konstruksionet e përgatitura dhënë krerëve të Lëvizjes Kombëtare Ahmet Delisë, Fazli Beranit, Ali Bunjakut, Latif Smajlit, Shaqir Smakes, Azem Bejtes e të tjerëve, do të dhënë edhe rezultatet e pritura për kryengritje kundër pushtuesve⁴².

⁴² Fazli Hajrizi, *Drenica dhe Lutanët e Turifecit*, Mitrovicë, “Lumi i Bardhë”, 2006, f. 224.

Qeta e Azem Bejtes më 1918 numëronte 300 – 400 luftëtarë. Në vjeshtë të vitit 1918 në bashkëveprim me çetat e tjera shqiptare, çliroi Drenicën dhe Istogun dhe në tetor e detyroi komandantin e garnizonit të Pejës ta dorëzonte qytetin. Në ballkonin e Bashkisë së qytetit ngriti flamurin kombëtar i cili valoi derisa erdhën ushtria serbe dhe ajo franceze, të cilat e zëvendësuan atë me flamurin serb⁴⁸. Forcave franceze të Frontit të Selanikut, që depërtuan në Kosovë (gjatë tetorit), u dorëzoi qindra robër austro – hungarezë dhe sasi të konsiderueshme armatimi⁴⁹. Kështu, derisa shqiptarët luftonin për çlirimin e vendit të tyre në anën tjetër serbët po marshonin në Kosovë duke pushtuar serish të gjitha vendet dhe duke vendosur pushtetin e tyre okupues. Edhe në Drenicë, trupat serbe depërtuan me shpejtësi duke restauruar me dhunë pushtetin e tyre ushtarak, në fund të vitit 1918.

⁴⁸ *Historia e Shqipërisë dhe e Shqiptarëve*, Prizren, “Siprint”, 2001, f. 191.

⁴⁹ Marenglen Verli, *Nga Kosova për Kosovën, Profile Biografike*, vëll. i parë, Tiranë, “Botimpex”, 2006, f. 89.

Në përputhje me vendimin e 29 korrikut 1913, Konferenca e Ambasadorëve në Londër, përkatësisht Fuqitë e Mëdha, pranuan në nëntor 1913, që princ i Shqipërisë të ishte gjermani Vilhelm fon Vid, i propozuar nga Austro-Hungaria dhe Italia. Sipas Statutit organik të Shqipërisë (Kushtetuta e parë e shtetit shqiptar, S.A) të miratuar në prill të vitit 1914, Fuqitë e Mëdha garantonin tërësinë dhe paprekshmërinë e tokave të Shqipërisë. Sipas këtij statuti, shteti shqiptar do të ishte asnjans dhe kjo asnjansësi garantohej po nga Fuqitë e Mëdha.⁵⁰

Shpërthimi i Luftës së Parë Botërore pati pasoja të rënda për shtetin e pavarur shqiptar, të pakonsoliduar ende politikisht. Fuqitë e Mëdha, që kishin vënë Shqipërinë nën garancinë e kontrollin e tyre, tani kishin hyrë në luftë me njëra – tjetrën. Të dy grupet e fuqive ndërluftuese shpejtuan ta përdornin Shqipërinë edhe si objekt të planeve të tyre luftarake e politike. Këtë gjendje të re ndërkombëtare e shfrytëzuan shtetet fqinjë që lakmonin tokat e Shqipërisë.

Në përfundim të Luftës së Parë Botërore, në fillim të nëntorit të vitit 1918, trevave etnike dhe çështja shqiptare u gjendën para një rreziku tjetër të tkurrjes etnike, siç kishte ndodhur edhe në dy konferencat e mëhershme, atë të Berlinit e të Londrës. Shqipëria londineze e pasluftës ishte e përçarë politikisht dhe e

⁵⁰В.П.Потемкин, *Историја дипломатије-Дипломатија новог века (1872 – 1919)*, Свеска друга, Београд, 1949.; Hysni Myzyri, *Historia e Shqipërisë dhe e shqiptarëve*, Prizren, 2001; Muhamet Shatri, *Dokumente britanike për çështjen shqiptare në Konferencën e Ambasadorëve në Londër 1912 – 1913*, Tiranë, 2012; Paskal Milo, *Politika e Jashtme e Shqipërisë I*, Tiranë, 2013; Врење у Албанији, “*Политика*”, бр.3466, дт.06.09.1913, Београд, 1913, 1.

rami ishte i qartë: *“Shqipnia e Shqiptarëvet me kufijt që i ka falun Zoti, deri ku flitet gjuha e ambël e zogjve të shqipes”*.

Qeveria e përkohshme në proklamatin e saj drejtuar shqiptarëve, nënvizonte se armiqtë e atdheut e të kombit punojnë, siç kanë punuar gjithmonë, jo vetëm jashtë Shqipërisë, por edhe brenda saj, për të na paraqitur para botës dhe sidomos para atyre që vendosin për fatin tonë, të ndarë e të përçarë, jo si një komb i tërë, por disa fise që s’kanë pasur kurrë bashkim njëri me tjetrin, si njerëz të egër e të padisiplinuar, që po të lihen vetëm, do të kishin ngrënë për së gjalli njëri tjetrin e kishin me turbullue paqen e përgjithshme.⁵³ Në këtë drejtim, më të theksuara ishin propagandat serbo – greke, të cilat dëshironin të paraqitnin popullin shqiptar si të paaftë për të pasur shtetin e tyre në Ballkan dhe shkonin edhe më larg që çdo tendencë të njohjes të një shteti shqiptar në Ballkan ai do të ishte i dëmshëm për civilizimin dhe rregullimin e ri evropian! Në shërbim të kësaj çështje ata vunë në shërbim makinerinë e tyre propagandistike, duke publikuar në gazetatat e ndryshme botërore se shqiptarët nuk janë një popull kompaktë, janë një popull i cili jeton në fise feudale dhe e parapëlqejnë anarkinë për të vanë në veprim natyrën e egër të tyre.

Sipas protokollit të 28 qershorit 1919 të Qeverisë së Përkohshme, delegacioni shqiptar në Konferencën e Paqes në Versajë, kishte për detyrë të bëjë bashkimin e të gjithë individëve, grupeve e shoqatave dhe të gjithë ishin të detyruar që ti përmbahen rregullave të unitetit. Mihal Tortulli e Mehmed Konica, ishin të obliguar që në Konferencën e Paqes të ndjekin programin e qeverisë së përkohshme, e cila do të paraqes parimet e tërësisë tokësore, të pavarësisë e të drejtave supreme

⁵³ AMPJSH, Viti.1919, Dosja.12, fleta.3.

tisht për të shqyrtuar Promemorien bullgare, e cila parashihte aneksimin e krahinave të Shkupit, Tetovës, Gostivarit, Rekës, Dibrës e Ohrit, ku këto treva i quante krahina bullgare. Në këtë mbledhje u vendosë që t'i dërgohet Kryetarit të Konferencës një protestë kundër këtyre kërkesave të padrejta të bullgarëve. Në këtë protestë thuhej se në këto krahina shumica e popullsisë është shqiptare dhe padrejtësisht Serbia i mban në dorë këto treva që duhet t'ia kthejë shtetit shqiptar.⁵⁶ Me 25 korrik delegacioni shqiptar në një mbledhje shqyrtoi bisedimet që po zhvilloheshin në punimet e Konferencës për çështjen e shqiptarëve muhamedan që gjendeshin në viset që u dhanë Greqisë në vitin 1913. Kjo popullatë duke mos dashur që të pranojnë ta ndërrojnë kombësinë për t'u bërë grekë, dhe duke mos mundur që të ndërrojnë shtetësinë turke me atë shqiptare, (nga shkaku që shteti shqiptar, ende nuk kishte marrë formë konkrete dhe ndërkombëtare, pra formalitetet e duhura për këmbimin e shtetësisë, nuk ishin të mundura), prandaj ata qëndruan në pozicione të status-kuosë, domethënë shtetas turq. Në fund të qershorit qeveria greke, kishte nxjerrë një urdhëresë me anë të së cilës të gjithë shtetasit turq brenda territorit të Greqisë, i detyronte të lëshojnë vendet e veta. Delegacioni shqiptar reagoi ashpër kundër kësaj urdhërese, duke vënë në dijeni konferencën se ky akt është në kundërshti me nenin 6 të traktatit të paqes të lidhur ndërmjet Turqisë dhe Greqisë me 1/14 nëntor të vitit 1913. Duke qenë se urdhëresa është një akt kundërligjorë dhe antinjerëzorë, sepse shqiptarët duhet të jetojnë, në viset e tyre etnike si shtetas shqiptar, Greqia nuk ka të drejtë ti dëbojë ma parë se Konferenca t'i caktojë kufijtë e Shqipërisë. Delegacioni shqiptar

⁵⁶ AMPJSH, Viti.1919, Dosja.8,fleta.28.

ushtarake serbe dhe ti zmbrajs ato për një kohë. Pas përforci-meve dhe ndihmës nga njësitet e Malit të Zi, forcat serbe rikthyen pozitat dhe detyruan kryengritësit shqiptar të tërhiqen. Edhe këto zhvillime luftarake e rënduan dhe e keqësuan gjendjen e popullatës shqiptare në Kosovë dhe më gjerë.

Në këto rrethana të rënduara në gjithë hapësirën kombëtare shqiptare po nxinte robëria e re, pa asnjë krahinë e rajon të pavarur. Që nga krahina e Sanxhakut e deri në cepat jugor, shtrihej robëria e monarkisë së Vjenës. Në pjesën jugperëndimore bregdetare pllakoste robëria e Romës. Që nga Prishtina e Gjakova, Prizreni e tërësisht në Shqipërinë verilindore e lindore shtrihej robëria bullgare. Në këto zhvillime të rënda e të ndërlikuara, Shtabi i Armatës Operative Bullgare njoftonte nga Ferizaj se “ushtritë, austro– hungareze... kanë plaçkitur çdo gjë nga popullsia vendase”⁶¹. Peja shfrytëzohej për furnizimin e Malit të Zi. Nga 600 vagonë drithë që jepeshin për gjithë Malin e Zi, 450 merreshin në Pejë. Në anën tjetër nga komanda austro– hungareze këmbëngulej se shkëputja nga Peja për furnizim do të shkaktonte pakënaqësi të madhe në Malin e Zi, madje edhe diçka më tepër. Pakënaqësia kishte arritur kulmin e durimit edhe në Shqipëri, atje gjendja ishte më keq se në Mal të Zi. Monarkia vetëm sa për të zbutur disi gjendjen në këtë kohë, dërgoi ndihmë simbolike prej 30. 000 koronash për t’ua shpërndarë të vobektëve, për të cilën gjë udhëzoheshin qarqet dhe rrethet.⁶² Në kushte dhe rrethana të tilla të një krize të përgjithshme Austro–Hungaria e Bullgaria e filluan qeverisjen në Shqipëri dhe në viset e tjera shqiptare

⁶¹ Shaban Braha, *Gjenocidi serbomadh dhe qëndresa shqiptare 1844-1990*, Gjakovë, 1991, 235; Gjithashtu, të dhëna interesante për këso veprimesh, gjenden edhe në librin e përmendur në fusnotën 1. fq. 16.

⁶² Po aty.

qe kishin mbetur padrejtësisht jashtë saj. Këto veprime gjithashtu kishin reflektuar në keqësimin e më tejshëm të gjendjes ekonomike e politike të popullatës shqiptare e cila në vitin 1914 e 1915 po përballej me të madhe me urinë. Vlerësimin e gjendjes më së miri e pasqyronte gazeta *Nju-Jork Tajms* kur shkruante se “*Një komb po vdes nga uria*”.⁶³

Në anën tjetër, forcat e rezistencës shqiptare në krye me Hasan Prishtinën, Bajram Currin, Isa Boletinin e të tjerë, po zhvillonin aktivitete për luftë kundër forcave ushtarake polico-re serbe të cilat edhe pse në ikje nga forcat austro-hungareze po torturonin popullatën shqiptare në Kosovë dhe po planifikonin një intervenim ushtarak në Shqipëri për të ruajtur pozitat e renegatit Esat Toptani. Kryengritja shqiptare e shkurtit 1915 arriti të ndal turrin e forcave ushtarake serbe dhe ti zmbrape ato për një kohë. Por pas përforcimeve dhe ndihmës nga njësitet ushtarake të Malit të Zi, forcat serbe rikthyen pozitat dhe detyruan kryengritësit shqiptar të tërhiqen. Edhe këto zhvillime e rënduan dhe e keqësuan gjendjen e popullatës shqiptare në Kosovë dhe më gjerë.

Në këto rrethana të ndërlikuara kur Bullgaria ishte në luftë me Serbinë, kjo për të pasur rrugën e çelur për në detin Adriatik, para aleatëve gjeti arsye për të okupuar disa vise të Shqipërisë edhe pse kjo kishte proklamuar neutralitetin në këtë luftë. Në këtë hap, Serbisë i ndihmonte edhe Esat Toptani të cilit nga kryengritësit shqiptar i kanosej rreziku gjithnjë e më shumë.

Kështu ushtra serbe nuk intervenoi vetëm në Has e Mirditë, ajo në qershor 1915 depërtoi thellë në Shqipëri dhe mori Elbasanin dhe Tiranën dhe forcoi pushtetin e renegatit të vet

⁶³ Si shënimi 4, fq. 236.

Toptani. Këto dhe zhvillimet e tjera vetëm sa e indinjuan popullatën shqiptare.

Zhvillimet vijuese në shtator–tetor 1915 kur Bullgaria, Austro–Hungaria dhe Gjermania u vërsulen ndaj Serbisë dhe e detyruan përfundimisht që ajo të orientohet për tërheqje në drejtim të Kosovës, për të vazhduar tutje në drejtim të Greqisë nga e cila anë, Serbia e priste ndihmën e premtuar të aleatëve anglo–franceze.

Në këto zhvillime, trupat bullgare, me 22 tetor 1915, kishin pushtuar Shkupin, dhe pastaj kishin depërtuar në Kosovë dhe arritur deri në rrethinën e Gjilanit.⁶⁴ Në krahun tjetër trupat austro–gjermane pasi kishin pushtuar Beogradin, me shpejtësi të madhe kishin depërtua kah jugu. Kështu drejtim i vetëm për tërheqjen e ushtrisë serbe ishte territori i Kosovës për të kaluar në Shqipëri – Detin Adriatik. Në gjysmën e dytë të nëntorit forcat ushtarake austro–hungareze arritën në territorin e Kosovës duke i shkaktuar dëme të mëdha ushtrisë serbe. Me 21 nëntor 1915 në Mitrovicë ishte shkaktuar një kaos i përgjithshëm për shkak të grumbullimit të ushtrisë serbe, të popullatës së ikur bashkë dhe mungesës së ushqimit dhe të sigurisë. Nga presioni i madh i forcave austro hungareze dhe në anën tjetër të atyre bullgare Komanda Supreme e ushtrisë serbe, detyrohet të merr vendim për tërheqje nëpër Kosovë: Pejë–Gjakovë–Prizren, në drejtim të Shqipërisë⁶⁵, nipër terren të vështir dhe në kohë dimri për të arritur në bregdetin shqiptar, prej nga destinim kishte Korfuzin.

Nga fundi i nëntorit 1915, Kosova përfundimisht u zbraz nga forcat ushtarake ushtarako policore serbe e malazeze dhe u pushtua nga ato Austro–Hungareze dhe Bullgare. Ndarja e

⁶⁴ Limon Rushiti, vepra e cituar, 174,

⁶⁵ Po aty.

pushtetit civil, të cilat shërbenin vetëm për çështje administrative. Pas qershorit të vitit 1918 pushteti okupues bullgar në Kosovë kishte ber ndryshime në strukturimin e pushtetit ushtarako policor për shkak të keqësimit të gjendjes së sigurisë. Prandaj edhe u bë riorganizimi i forcave ushtarake bullgare në këtë zonë okupuese në Kosovë. Tani e tutje në këto vise ishin krijuar dy rajone të “Brigadave okupuese” të cilat pastaj ndaheshin në ashtuquajturat “*Polkovne operacione reone*” që në fakt ishin koloni ushtarake okupuese. Qarku i Prishtinës përbënte të ashtuquajturin “rajonin e parë të kolonisë okupuese ushtarake të Brigadës së Parë Okupuese, ku nuk bënte pjesë rrethina e Ferizajt. Ndërsa qarku i Prizrenit bashkë me rrethinën e Ferizajt dhe të Kaçanikut përbënte rajonin e kolonisë së katërt okupuese bullgare të rajonit të dytë të brigadës okupuese. Këto njësi të mëdha administrative pastaj ndaheshin në njësi më të vogla në të cilat përfshiheshin territoret e rretheve përkatëse. Një ndarje e tillë qëndroi deri në fund të shtatorit të vitit 1918. Qeveritaret bullgar këto territore të okupuara i konsideronin si pjesë përbërëse të shtetit bullgar. I terë aparati i administratës ishte i përbër prej qytetarëve të sjellë nga brendia e Bullgarisë, përjashtim bën disa komuna të cilat përbëheshin nga fshatrat malore ku ishte angazhuar popullsia vendore. Pushteti okupues bullgar kishte angazhuar elementin vendor në disa poste të nivelit të ulët administrativ apo në organet e policisë për qëllime propagande dhe për të fituar besimin e masës popullore shqiptare e cila ishte e pa arsimuar dhe donte të krijonte përshtypjen e një barazie të gjithë qytetarëve në shtetin e Bullgarisë. Në anën tjetër reprezaljet e shumta dhe internimi i popullsisë shqiptare të këtyre viseve po vazhdonte me ritëm të lartë.

Pjesa tjetër e viseve të okupuara nga Austro– Hungaria ishte përfshin në kuadër të guvernemanit gjeneral ushtarak për Malin të Zi, me qendër në Cetinë. Territorët e Kosovës që përfshiheshin në këtë njësit territorial administrativ ushtarak të pushtetit okupues austro– hungarez ishin Peja, Gjakova dhe Istogu. Në aspektin e mëtejshëm administrativ ky territor ishte i ngjashëm me atë të kohës së sundimit paraparak të Malit të Zi në këto vise. Peja ishte caktuar përsëri qendër e qarkut, në kuadër të të cilit hynin këto rrethe: Gjakova, Istogu dhe Rozhaja dhe Berani (Ivangradi). Pas kësaj date u benë disa ndryshime të vogla territoriale.⁶⁹

Në krye të njësiteve administrative ushtarake të quajtura guvenemane qëndronin guvenemanet gjeneral ushtarak, të cilët i nënshtroheshin drejtpërdrejt komandës supreme ushtarake të monarkisë. Kjo komandë supreme kishte të drejta të pakufizuara të pushtetit ushtarak dhe civil në të gjitha vendet e pushtuara. Ndërsa në bazë të hierarkisë së pushtetit shtetëror në pozitën e dytë radhitej komisar civil shtetëror. Ndërsa në aspektin organizativ pushteti kishte strukturë identike në të gjitha guvenemanët ushtarake i cili pastaj ndahej në sektore: për çështje ushtarake dhe civile. Këto sektore pastaj ndaheshin në referate për çështje ushtarake dhe civile. Në krye të qarkut ishte e vendosur komanda e qarkut e cila kishte pushtetin absolut administrativ dhe gjyqësor në duart e veta. Në krye të qarkut të Mitrovicës ishte i emëruar koloneli Artur Shvarc, që njëkohësisht ishte edhe komandant i forcave ushtarake të këtij qarku. Ndërsa komandant i xhandarmerisë për këtë qark ishte emëruar koloneli Vollf.⁷⁰ Rregullimi i nivelit më të ulët admi-

⁶⁹ Dr. Novica Rakocevic, *Crna Gora u Prvom Svetskom Ratu 1914- 1918*, Cetinje 1969, 236.

⁷⁰ *Mitrovica me rrethinë* (monografi), Mitrovicë 1980, 100.

nistrativ kishte mbetur i njëjtë me atë të viteve 1912– 1915 të periudhës së pushtetit okupues paraprak. Dallimi ishte i madh porsa i përket personelit që i kryente punët në këto organe të pushtetit. Përderisa në kohën e okupimit serbo e malazez si dhe më vonë, në zonën e okupimit bullgar në shumicë edhe këto funksione i kryenin përfaqësuesit e komuniteteve që i përkisnin pushtetit okupues (serb e malazez dhe bullgar) tani ato i kryenin përfaqësuesit e popullatës vendase, që ishin kryesisht shqiptar. Popullatës vendase iu dhanë edhe disa liri dhe të drejta elementare njerëzore dhe kulturo arsimore. Këto u mirëpritën sidomos nga popullata shqiptare, të cilës deri me tani të gjithë pushtuesit ua kishin ndaluar si shkollimin dhe administratën në gjuhë amtare, përdorimin dhe shpalesjen e simboleve kombëtare etj.

Në anën tjetër edhe austro– hungarezet si pushtues, kishin ndërmarr veprime dhe masa të rrepta represive ndaj popullatës vendase. Në plan të parë ishte ndërmarr masa për çarmatimin e popullsisë, me qëllim të pengimit të rezistencës ndaj pushtetit okupues. Kështu komandanti i forcave ushtarake, Konrad fon Hencedorf, në mars të vitit 1916 lajmëronte komandën ushtarake se ishte duke ber çarmatimin e popullsisë, kurse me vonë ai kishte dhenë urdhrin që: “Qetësia dhe siguria duhet pa tjetër të ruhen, nëse është nevoja me masat më të rrepta”,⁷¹ urdhër ky që përfundonte me kërcënim, se me gjak do ta paguaj secili që tenton t’u kundërvihet organeve të pushtetit të monarkisë. Ashtu si pushteti okupues bullgar edhe pushteti austro– hungarez të gjithë ata që kapeshin në grupet apo njësitet e armatosura duke ber rezistencë internoheshin në kampet e ndryshme të ndalimit në Austri dhe në Hungari. Kështu

⁷¹ Limon Rushiti vepër e cituar, 187; Dimitrije Gjorgjeviq, *Austro- Bugariski rezhim*, 215.

në telegramin e datës 03. VII. 1916 në kam,pet e internimit në Hungari u dërguan 103 qytetar serb e shqiptar nga Peja.⁷² Këso të dhënash mund të hasen në shumë dokumente të proveniencës Austriake, Hungareze dhe Bullgare gjatë zhvillimeve të këtyre viteve të kësaj lufte. Përveç masës të internimit të individëve, pushtetarët austro– hungarez aplikonin edhe masën e marrjes peng të familjareve të luftëtarëve të rezistencës kombëtare. Këto familje për një kohë të caktuar mbaheshin nëpër burgje, ku i nënshtroheshin formave të shumta të presioneve derisa nuk dorëzohej personi i kërkuar, e nëse ndodhte të mos dorëzohej i kërkuari, atëherë ajo familje internohej ose dërgohej në punë të detyrueshme që zakonisht ishin shumë të rënda. Kjo dukuri në Kosovë gjatë kësaj lufte ishte shumë e përhapur. Punohej kryesisht në mirëmbajtjen e rrugëve, për hapjen e rrugëve të reja për nevoja ushtarake, në mirëmbajtjen e hekurudhave, prejten e maleve të cilat pushteti okupues i shfrytëzonte për nevojat e veta si dhe për gjatë rrugëve të sigurohej nga sulmet e befasishme të qetave kaçake. Pushteti austro–hungarez bënte gjithashtu edhe konfiskimin e tokës dhe të gjithë pasurisë së njerëzve të cilët i kundërviheshin, pastaj bënte rekuizimin e të lashtave dhe të gjitha të mirave të tjera, të cilat pasi merreshin dërgoheshin në qendrat e ndryshme të shtetit të tyre ku përpunoheshin dhe shfrytëzoheshin për qëllime e nevoja te ndryshme. Kjo në vija të trasha ishte gjendja në Kosovë dhe në viset e tjera shqiptare gjatë periudhës së Luftës së Parë Botërore.

⁷² Po aty, 188.

Botërore, ku edhe shqiptarët e këtyre anëve e dhan kontributin me pjesëmarrjen e tyre me pushkë në dorë.

Ngushtica e Dardanelëve, është kanali i hollë dhe i gjatë detare, që ndan Evropën prej Azisë së Vogël, e cila ka histori mijëvjeçare e mbushur me plotë mite e legjenda. Në këtë ngushticë shtrihen gjithashtu edhe brigjet e Gadishullit të Galibolusit në anën e Evropës dhe asaj të Peninsulës në pjesën aziatike, nga më të lashtat deri në kohërat më të reja. Këtu është Troja legjendare (Lufta e Trojës rreth viteve 1235–1225 p.e.s.⁷⁹, në mes akejve helenë dhe trojanëve dhe aleatëve të saj, pajonëve, dardanëve, etj. Për këtë rajon gjeo–strategjik ndër shekuj u thurën mite dhe legjenda që flasin për një periudhë të gjatë rreth 3.500 vjeçare.

Këtej kanë kaluar persianët në fund të shek. VI p.e.s. e në fillim të she. V p.e.s. Leka i Madh prej këtu filloi fushatën ushtarake pushtuese në vitin 334 p.e.s. Këto vise i pushtuan romakët në shek. II p.e.s. dhe pas ndarjes së Perandorisë Romake në vitin 395 të e.s. nga Perandori Teodosi I, hyri në përbërje të Perandorisë Bizantine. Më vonë në shek. XV, në këtë vend, ku, Sulltan Mehmeti II – Fatihu, themeloi qytetin e Çanakales, ku në vitin 1915 Mustafa Qemali, Komandant i Divizionit 19 të Armatës së Turqisë arriti një fitore të shkëlqyeshme, kundër armatave të Antantës⁸⁰ dhe prej këtu filloi karrierën e tij të shkëlqyer e të pasur ushtarake dhe më vonë atë shtetërore. Duke pasur sukses të plotë në Betejën e Çana-

⁷⁹ Prof. Dr. Nebi Dervishi, *Pjesëmarrja e Shqiptarëve në betejën e Çanakales*, fejtton, në gazetën “Fakti”, Shkup, 25-26.08.2010, Shkup, faqe 14 e 15; Dr. Petar Lisiçar, Grci I Rimjani, Zagreb, 1971; Dr. Shaban Dervishi, *Historia e Greqisë*, Tiranë, 2002, f. 172-174.

⁸⁰ Проф. д-р Јусуф Хамзаоглу, *Генијален воен стратег и реформатор* - “Вечер“, 26-27 мај 2001 год.

manisë e Austro–Hungarisë, hyri në luftë më 2 shtator 1914⁸⁶, ndërsa Mustafa Qemali, e ndiqte situatën me vëmendje ngjarjet e luftës në fronte të ndryshme. Pikërisht për këtë Qemali kërkonte me këmbëngulje të merrte pjesë në luftë, kurse përgjigja nga Porta e Lartë ishte negative. Kjo e detyroi Mustafa Qemalin që të bëjë kërkesë me ndërhyrjen e shokëve në Ministrinë e Luftës për të plotësuar dëshirën. Më në fund e emëruan në Shtabin Divizionit të 19 të sapoformuar të Armatës turke e stacionuar në Tekirdaj, në Rumelinë Lindore. Lajmin e shumëpritur Mustafa Qemali e mori më 02.02.1915, dhe brenda një kohe të shkurtër u kthye në një divizion me një forcë që do të ishte goditëse dhe do të luante rol të dorës së parë në Çanakale, e përbërë kryesisht nga shqiptarë të mobilizuar pjesërisht me forcë, që kishin migruar në Turqi pas Luftës së Parë Ballkanike 1912–1913, të cilët do të sulmonin ushtrinë e Antantës (anglezë, francezë, australianë, zelandezë, haitjane, etj) në agimin e 25 prillit 1915, e pozicionuar me 16 divizione në grykën e Dardaneleve⁸⁷.

Mustafa Qemali iu besua Divizioni i 19 i Armatës turke për ta komanduar, e cila u vendos në pjesën Jugore të Siujdhesës së Galipolit, prej nga dëshironte të hynte në Galipol. Krerët e xhonturqve në Stamboll kishin për qëllim ta hiqnin nga kjo detyrë Mustafa Qemalin, sepse ky vendi kishte pozitë tepër të

⁸⁶ Kопи Куçуку, *Mustafa Qemal Ataturku – Themelues i Turqisë moderne*, Gazeta “Flaka”, Fejton dt. 18 qershor – 6 korrik 2001; Feroz Ahmet, *Qemal Ataturku dhe themelimi i Turqisë maqedonase*, Tiranë, 2010, f. 21-22; Ahmet Kasikçi, *Dedim*; Zaman Durdu – *Delibolu, Gelibolu Yari-madasi Gezi Rehberi*, Izmir, 2003.

⁸⁷ Д-р Драги П. Михајловиќ, *Привреда совреме на Турске*, Београд, 1937, стр.1. Robert Mautranit, *Historia e Perandorisë Osmane*, Tiranë, 2004, faqe 574. М. Световски, *Ататуркова Турска*, Београд, 1938, стр. 67-70.

Vite më vonë, për këto luftëra, një historian zyrtar britanik shkruante: *“Rrallë në histori mund të ketë ndodhur që forcat ushtarake të një divizioni të vetëm të kenë ushtruar, në tre raste të ndara, kaq thellë një ndikim, jo më në rrjedhën e një beteje, por ndoshta në fatin e një fushate, dhe madje edhe në fatin e një kombi”*⁹⁵. Në këtë mënyrë pas luftërave të pandërprera, në 19 dhjetor 1915 forcat e Antantës u larguan tërësisht prej Çanakalasë, duke humbur rreth 253.000 ushtarë⁹⁶.

Drejtori i Muzeut në Çanakale, në 2012, me rastin e një studimi të rastit, na njoftoi shkurtimisht me Betejën Çanakalesë, në të cilën gjetën vdekjen ose janë vrarë afro 500 mijë njerëz⁹⁷. Ai në vazhdim shtoi se është kryer një punë e madhe me formimin e Muzeut, sepse këtu janë mbledhur dhe ruhen fakte për këtë betejë, me qëllimin që të respektojmë dëshmorët dhe të gjithë ata që luftuan aty, njëkohësisht të bëjmë me dije njerëzimit se çfarë pasojash tragjike sjellin luftërat, të cilët dëshiroi ai, kurrë të mos përsëriten. Gjatë gjithë asaj pasdite që na shoqëronte, na njoftoi në detaje lidhur me Betejën e lavdishme të Çanakalasë. Duke ecur aleave të varrezave të ushtarëve të rënë, përndryshe jashtëzakonisht të rregulluara dhe të mirëmbajtura, shpesh në gurët e tyre lexonin edhe emrat e qyteteve: Manastir, Ishyp, Ipek, Prizren, Ohri, Vlorë, Elbasan, Kumanova, Presheva, Gjakova, etj.

Duhet theksuar edhe një fakt i rrallë: gati të gjithë shqiptarët e rënë në këtë betejë, kanë qenë të moshës shumë të re. Nuk mund që të mos pyetemi në vete se si u gjetën një, numër i

⁹⁵ Po aty.

⁹⁶ Kopi Kyçyku, *Mustafa Qemal Ataturku*, Tiranë, f.26; Prof. Dr. Petrika Thëngjilli, *Perandoria Osmane*, Tiranë, 1997, f. 253.

⁹⁷ Po aty. Ahmet Kasikçl, *Gelibolu, Dedim*; Zaman Durdu, *Gelibolu Yari-madasi Gezi Rehberi*, Izmir, 2003.

Pasi përfunduan vizitën në Parkun Kombëtar dhe në Muzeun në orët e vona të natës e morëm rrugën e kthimit, të mbushur plot emocione për këtë betejë, të ndodhur afër një shekull më parë. Ky punim është një homazh për të gjithë ato shqiptarë që u mobilizuan, shumica me forcë dhe ranë në fushë të nderit në Betejën e Çanakalasë, që bënë pjesë në divizionin 19 të Armatës Turke që komandohej nga Mustafa Qemali, me rastin e 99 vjetorit të kësaj Beteje!

ishin ideator dhe përkrahës kryesor të krijimit dhe zgjerimit të këtyre shteteve ballkanike, kuptohet edhe të Serbisë, madje edhe të Serbisë së Madhe. Plan—projektin për krijimin e Serbisë së Madhe, të njohur ndryshe edhe si “*Projekti nacional serb*”, gjithnjë në dëm të fqinjëve, e sidomos të shqiptarëve, e kishte hartuar qeveria serbe, me dijetarë, duke përfshirë aty edhe disa shkencëtarë, përkatësisht pseudoshkencëtarë.

Lidhur me këtë që cekëm më lartë, ajo që është me interes për këtë punim, është shpjegimi dhe konstatimi i qëndrimit të këtyre qeverive ekspansioniste të shteteve fqinje, më saktë i qeverisë dhe përfaqësuesve të shkencëtarëve të Serbisë në propagandimin shkencor – pseudoshkencor të çështjes shqiptare pranë opinionit dhe kancelarive të mëdha evropiane e botërore.

Kjo çështje me interes për historinë tonë, duke e njohur kompleksitetin e marrëdhënieve shqiptaro—serbe gjatë historisë, nuk është shqyrtuar sa duhet nga historiografia shqiptare deri tani, përpos ndonjë punimi kalimthi, megjithatë historisë i intereson t’i studiojë të gjitha ngjarjet pa përjashtim dhe ta thotë të vërtetën për ato.

Shikuar historikisht, Serbia, qeveritë e saj, asnjëherë nuk i kanë shikuar me sy të mirë shqiptarët në trojet e tyre etnike, dhe përherë kanë synuar aneksimin apo thënë më drejtë, pushtimin e tyre. Kështu ka vepruar edhe qeveria serbe e Nikolla Pashiqit* gjatë Luftës së Parë Botërore, madje edhe para e pas saj.

**Nikolla Pashiqi (1845–1926), ishte politikan dhe burrë shteti në Serbi, më vonë edhe në Mbretërinë SKS dhe Jugosllavi. Themelues (1881) dhe udhëheqës i Partisë Radikale Popullore Serbe. Me ardhjen në pushtet të Kral Petrit (1904), e deri në vdekje ishte në qeveri, kryeministër apo ministër i jashtëm. Të gjitha ngjarjet e rëndësishme në historinë serbe të kësaj kohe lidhen me emrin e tij. Është pjesëmarrës në formimin e Alean-*

Qeveria serbe menjëherë pas fillimit të luftës (LPB-së), dërgoi grupe shkencëtarësh te Fuqitë e Antantës, madje edhe te ato shtete që ende nuk ishin anëtare të saj, si Italia, Rumunia dhe Bullgaria, për të bërë propagandë për gjoja të “drejtën historike” të Serbisë në këto territore, e sidomos të Shqipërisë Veriore.

Në “shkencën” e Kralave të Serbisë, temë e preferuar e përhershme ka qenë çështja shqiptare dhe territori i Shqipërisë Etnike, e cila përpiquej që planet dhe aksionet konkrete të hegjemonistëve serbomëdhenj, t’i arsyetojë me argumente historike, etnike, etj. etj., të trilluara, të shtrembëruara, më qartë me thënë – të rreme. Sipas saj, shqiptarët si popull i vogël në Ballkan, i pa arsimuar dhe i pa organizuar sa duhet, mund të bëhej, preja më e lehtë e një politike të tillë robëruese.¹⁰²

Duke u bazuar në këtë, sipas burimeve të vërtetuara mirë, në vitet e para të luftës, me urdhrin dhe shpenzimet e qeverisë së Nikolla Pashiqit u nisën 28 veta, shkencëtar, në misionet propaganduese pseudoshkencore.¹⁰³

Shqipëria në marrëdhëniet ndërkombëtare (1914-1918), Tiranë, 1987, 80-85. Dr. Bogomil Hrabak, *Elaborat srbskog ministarstva inostranih della o pripremama serbske okupacie Severne Albanije 1915 godine* “Vjetari i Arkivit të Kosovës” II-III, 1970, 8-35. DACCIP, PO, 1916-17, k.9-10. Gazmend Riza, Çështja e kufijëve shqiptar në Konferencën e Ambasadorëve në Londër 1912-1913 “Gjurmime Albanologjike” SSHH, 25-1995, 150-155. Halim Purellku, *Reprezaljet e pushtetit seb ndaj shqiptarëve të Maqedonisë së sotme (1912-1915)* “Jehona” nr.4, Shkup, 1992, 107-143. Arben Puto, *Pavarsia e Shqipërisë dhe diplomacia e Fuqive të Mëdha 1912-1914*, Tiranë, 1978, 140-145. Jovan Cvijiq, *Ballkansko pollustrovo o juzhno sllovske zemlje-Osnovne antropogeografije*, Beograd 1966, 240-250, 340-350, 440-500. Sreten Martinović, *Qëndrimi i ushtrisë serbe ndaj shqiptarëve “Gjurmime Albanologjike”* SSHH, 7/1977, 245-250.

¹⁰². Prof. Dr. Mark Krasniqi, *Trajtimi i shqiptarëve në veprat e Jovan Cvijiqit*, “Kultura Popullore”, 1-2, Prishtinë, 1992, 50-65.

¹⁰³. Lubinka Trgovčević, *Naučnici Srbije i stvaranje jugosllavenske drzhave 1914-1920*, Beograd, 1986, 30-35.

Jovan Cvijiqi, të cilin qeveria serbe dhe qarqet intelektuale si brenda ashtu edhe jashtë vendit, e njihnin si dijetar me vlera të mëdha, veç tjerash edhe për “kontributin e madh” që kishte dhënë duke mohuar autoktoninë e shqiptarëve në Kosovë, në Maqedoni dhe në troje tjera shqiptare, udhëtoi në Londër. Ky, para se të arrij atje, u ndal në Paris, ku kishte përkrahje të madhe, ku botoi një artikull në revistën “*Revue hebdomadaire*”, për bashkimin e shteteve ballkanike në një shtet, që do të quhej Jugosllavi (brenda së cilës do të qëndronte Serbia e Madhe). Në Londër ai u takua me njerëz që e përkrahnin Serbinë, politikën e saj, si: Siton, Votson, Stidon dhe Artur Evans, të cilëve u foli për atë Serbi të Madhe, dhe të “drejtën e saj historike” në Adriatikun Jugor, ku shtriheshin tokat shqiptare. Madje ky, ministrit të punëve të jashtme ia dha edhe një hartë–projekt, përkujtues, sipas të cilit Serbia, kishte të drejtë të pushtonte territore të Banatit dhe Shqipërisë, sa i duheshin asaj. Ky ishte edhe përpilues i teorisë ekspansioniste serbe në Maqedoni, ku në këtë mision propagandistik, paraqiti aspiratat territoriale të Serbisë duke treguar edhe atë, se sa është i rëndësishëm strategjikisht Selaniku për Serbinë, po qe se i jepej asaj. Në fakt aty, e gjente edhe bërthamën e Serbisë së Madhe, e cila mund të ishte pikë përqendrimi e një shteti të madh ballkanik.

Nga kjo ekspeditë pseudoshkencore, Cvijiqi e njoftonte Pashiqin, se: “*Në anën tonë, dominon simpatia e popullit dhe diplomacia angleze, mirëpo këtu disa popuj të jugut të Serbisë së Vjetër (aludonte në shqiptarët, N.H), i kanë miqtë e fortë*”¹⁰⁴

Në atë kohë Pashiqi, për qëllime propagandistike–pseudoshkencore për në Rusi (Petrovgrad), nisi Lubomir Stojanovi-

¹⁰⁴ Telegrami i Cvijiqit dërguar Nikolla Pashiqit, më 4.7.1915 nga Llon-dra; AJ 80-8-256.

qin dhe Aleksandar Beliqin, ndërsa për në Paris, Jovan Zhujoviqin. Stojanoviçi dhe Beliqi, ishin nxënës të shkollës ruse, prandaj si të tillë në meset e shkencëtarëve dhe intelektualëve rus, ishin të njohur dhe të mirëpritur. Madje Stojanoviçi ishte edhe politikan i rryer sllavofil. Duke qenë të tillë, qeveria serbe kishte besim të plotë në këta dy, për prezantimin e qëllimit dhe të aspiratave territoriale të Serbisë në qarqet ruse. Stojanoviçi para nisjes në këtë mision, kërkoi që t'i analizonte kontratat e fshehta të qeverisë serbe të lidhura me parë me atë ruse, e të nënshkruara nga Nikolla Pashiqi, me qëllim që ti harmonizonte qëndrimet, për të mos rënë ndesh me politikën zyrtare serbomadhe. Pas këtij sqarimi, arritën në Rusi ku u pritën nga ministri i Punëve të Jashtme, Sazanov, të cilit ia dorëzuan me shkrim qëndrimin—projektin e qeverisë serbe, për “*të drejtën historike territoriale të Serbisë*”, me theks të veçantë në: Srem, Baranjë, Banat, Baçkë dhe në Shqipërinë veriore. Ministri Sazanov u zotua se Rusia do të bëjë ç'mos tërë potencialen e vet diplomatik do ta shpenzojë në atë drejtim, që shteti serb në kthetrat e veta të ketë shumë teritore, sepse njëkohësisht ishte edhe interesi i tyre.¹⁰⁵

Edhe misionarëve që shkuan në Francë, më saktë Zhujoviqit, ministri i Punëve të Jashtme atje, këtij, i premtoi se: Franca energjikisht do t'i mbrojë interesat serbe, për territoret të cilat Serbia është e interesuar.¹⁰⁶

Po në këtë kohë, me detyrë nga qeveria, udhëtoi për në Itali (Venedik), Jovan Tomiqi, që t'ua shpjegojë nëpër tribuna njerëzve eminent të shkencës dhe politikës, po pse jo, të mos i dinin edhe njerëzit e thjeshtë, aspiratat territoriale të Serbisë,

¹⁰⁵. AJ,80.4-420: Biseda telefonike e Stojanoviçit dhe Beliqit me Pashiqin më 24.5.1915.

¹⁰⁶. Lubinka Trgovçiq, vep. e cit.,50-55.

Nikolla Pashiqi, siç thamë më lartë, aftësitë e veta diplomatike si burrështeti, i shihnte në sukseset e depërtimit të propagandës në botë për qëllimet serbomëdha, prandaj në asnjë moment nuk hoqi dorë nga veprimet propagandistike për ekspansionizmin serbosllav në Ballkan. Për këtë qëllim ai në Amerikë dërgoi edhe një grup profesorësh të Beogradit, të shoqëruar nga dy dijetarë rusomëdhenj, të cilët vetë ai, para nisjes i njoftoi me qëndrimin e qeverisë serbe, për zgjerimin territorial, për krijimin e Serbisë së Madhe, kuptohet edhe në dëm të Shqipërisë. Pashiqi ua tërhoqi vërejtjen këtyre emisarëve, që gjatë elaborimit të çështjes shqiptare, me diplomatët dhe dijetarët amerikanë, të kenë kujdes dhe të përqendrohen në dy alternativa:

1. Nëse Italia e okupon Vlorën, Serbia në tërë Shqipërinë do të vendos protektorat, dhe të kundërtën;
2. Serbia do t'i okupoj pjesët veriore të saj deri te lumi Shkumbin, ndërsa në pjesët tjera të Shqipërisë do t'i vendosë udhëheqjet fisnore lokale.¹⁰⁸

Misionet propaganduese, Qeveria serbe me një intensitet edhe më të madh, i vazhdoi gjatë viteve 1916–1918.

Kështu, Aleksander Beliqi dhe Stanoje Stanojeviqi, disa herë u ftuan dhe qëndruan në Rusi, për të krijuar një qendër të studimeve “*për njohjen e të kaluarës serbe në Gadishullin Ballkanik mbi baza të gjuhës, historisë, letërsisë, kulturës dhe etnografisë*”, duke i porositë ata Pashiqi, që të kenë kujdes në propagandimin e projektit të qeverisë serbe, lidhur me zgjerimet territoriale të Serbisë në tokat e shteteve fqinje, e

¹⁰⁸. Daut Bislimi, *Propaganda pseudoshkencore-antishqiptare e Akademisë Serbe të Shkencave në fillim të Luftës së Parë Botërore*, “Gjurmime Albanologjike”, SSHH, 22, Prishtinë, 1992, 109-119.

Në Paris, gazetat dhe revistat propaganduese i organizoi Gergur Jakshiqi, historian i Universitetit të Beogradit, shumë i afërt me gazetat franceze e sidomos me fletushkën “*Le Temps*”, e cila çmohej dhe ishte e afërt me sektorin e propagandës në Ministrinë e Punëve të Jashtme, e në të cilën botoheshin studime analitike mbi kulturën dhe historinë e popullit serb, sipas udhëzimeve të qarqeve politike serbe.

Cvijiqi, i njohur për punën e tij propaganduese–antishkencore për shqiptarët, ka botuar studime edhe në revistën italiane “*Scientia*”. Si pseudoshkencëtar i rryer që ishte, Nikolla Zhupaniqi në SHBA, redaktoi revistën propagandistike sllave “*Americki Serbobran*”, ku botoheshin materiale të ndryshme për këtë qëllim.

Është interesant dhe meriton të përmendet se, në këto shkrime shumë autorë nuk e tregonin emrin e tyre të vërtetë, për shkak të pavërtetave që i shkruanin, prandaj paraqiteshin me emra tjerë (pseudonime), apo këta i lutnin miqtë e tyre jashtë, që të nënshkruhen në emër të tyre.

Duke parë efektin pozitiv të çështjeve serbe nëpërmjet botimeve të posaçme, siç ishte vepra kapitale “*Siujdhesa Ballkani-ke*”, e Jovan Cvijiqit, Qeveria serbe, shkencëtarëve serbë ia besoi edhe botimin e historisë serbe, historinë e Maqedonisë (Tihomir Gjorgjeviqit), broshurën “*Mbi ndihmën e Anglisë shtetit serb*” – (Millan Gjuriqinit), “*Serbia nën armiqtë*” – përmbledhje dokumentesh (Bogdan Popoviqit), etj., të cilat edhe u botuan.¹¹⁰

¹¹⁰. Lubinka Trgovçeviq, vep. e cit. 125-130., La Serbie., 24.9.1916. M. Jakovleviq, Iz rata i emigracije (Uspomene), Subotica, 1923, 20-25. AC, MPC, Krf. II-III: Prema pismu N. Vuliqa ministru profete od 25.7/8.8.1917. AJAZU, JO 93/29: Pismo J. Radoniqa, Trubiqu, od 4.1.1917. J. Frantigham-Lozani, Dobrotvorna mija za Srbiju u Svetskom Ratu: pisma iz Amerike i Kanade 1915-1920, Beograd, 1970, 15-20. Jovan

Ligjëratat e shkencëtarëve serb pranë kancelarive të mëdha, opinionit dhe universiteteve evropiane dhe amerikane, ishin formë tjetër e veçantë e veprimtarisë propaganduese. Me anë të këtyre ligjëratave, dijetarët serbë, shkencën e historisë, e futën në shërbim të politikës hegjemoniste të borgjezisë dhe qeverisë së Serbisë. Për tri vjet (1915–1918) në emigracion sa qenë këta shkencëtarë, profesorë të universitetit të Beogradit, dijen e tyre pseudo-shkencore, për sa i takon çështjes shqiptare ua shprehën studentëve dhe opinionistëve në vendet ku qëndruan. Kështu, A.Beliqi dhe S.Stanojeviqi mbajtën kurse në Universitetin e Petrogradit. Ky i fundit, pas kthimit nga Rusia, një kohë qëndroi në Londër, ku bisedoi dhe mbajti një kurs ligjëratash në universitetin e atjeshëm, pastaj në Paris në Universitetin e Sorbonës, ligjëroi historinë e Serbisë, sipas urdhrave të qeverisë. Këtu ligjëratat mbajtën edhe T.Zhivkoviqi, B.Petroviqi, K.Komadini dhe J.Cvijiqi.

Pashiqi, duke vlerësuar se Anglia është vendi ku duhej të punohej më tepër në fushën propagandistike për aspiratat e Serbisë së Madhe, në Londër nisi për ligjëratat Pavle e Bogdan Popoviqin. Popoviqi kishte për detyrë në klubet serbe dhe në kontakt me njerëzit e shkencës dhe diplomacisë angleze, po edhe me njerëz të veprimtarive tjera, ta shpreh vullnetin dhe tezën megalomane të qeverisë serbe, se Serbia, do të bisedoj me kroatët dhe sllovenët për bashkimin e tyre në një shtet serb, i cili pavarësisht nga ajo, se ky shtet, kishte të drejt të quhet Jugosllavi, askush nuk do të kishte të drejtë përparësie, mbi serbët. Këtu janë edhe fillet e fushatës pseudoshkencore për formimin e Jugosllavisë së vitit 1918 në brendësinë e të cilit do të ishte mbretëria serbe. Në këto ligjëratat ku morën

pjesë edhe njerëz të shquar të dijes dhe të diplomacisë angleze, Popoviqi, kishte detyrë ti bind ata, se maqedonasit nuk e kanë prejardhjen nga bullgarët dhe se territori ku jetojnë ata, është territor serb i dinastisë Nemanjiqe, i Car Dushanit, ku nuk kishte popull tjetër pos serbëve, kuptohet as shqiptarë.

Për qëllime propagandistike, për dalje të Serbisë në Detin Adriatik, nëpërmjet territorit të ashtuquajtur “*Serbi e Vjetër*”, në fakt nëpërmjet tokave shqiptare, në Paris udhëtuan: M.Novakoviqi, B.Maroviqi dhe V.Mitroviqi. Ata, aty në revistat “*Le Temps*”, “*Revue de Paris*”, “*Echo de Paris*”, etj., botuan disa artikuj gazetaresk në stilin informativ–propagandistik për territoret e “Serbisë së Vjetër”, për programin nacional serb dhe aspiratat serbomëdha, ndaj territorit të Shqipërisë veriore, dhe për daljen e Serbisë në det nëpërmjet Shkodrës, etj.¹¹¹

Shkencëtarët serbë, shqiptarët dhe trojet e tyre, në kuadër të Serbisë së Madhe i parapanë edhe në harta. Një hartë të tillë, paraqiti pra qeverisë dhe politikanëve e deputetëve të Serbisë, Nikolla Pashiqi, të punuar nga Jovan Cvijiqi. Cvijiqi u angazhua për përfitim të territoreve të pjesës jugore të lumit Drin, duke e arsyetuar me rëndësinë tregtare që duhej të lidhej kinse shteti i Serbisë me Evropën, dhe duke pohuar se asnjë vijë tjetër kufitare me Shqipërinë nuk do të jetë e qëndrueshme, më mirë se kjo, për shkak të numrit të madh të popullsisë shqiptare në këto anë.¹¹²

¹¹¹.DASSIP,PO,1918,K.8. Pavle Popoviq, Dnevnik, 16-29.IV.1915, 13.9.1918. MGB, J.Cvijiq: Letra 4.6.10.12.1916. AS,J.Zhujoviq, 97: Pjesë të ditarit 1872-1915. „Anales de Nationalites„,Paris, maj 1915. Mark Krasniqi, Trajtimi i shqiptarëve në veprat e Jovan Cvijiqit,„Kultura popullore„, nr.1-2.Tiranë, 1992, f.50-65. Shih edhe Hamit Kokallari, Kossovo-Borceau du peuple albanais et foyer de sa renaissance nationalite, Tiranë, 1943.

¹¹².Jovan Cvijiq,vep.e cit.190-195.

gatshëm të bashkëpunonte me të gjithë, për hir të një pushteti absolut në zonat e pretenduara nga ai.

Dokumentet arkivore britanike flasin për 1.800 luftëtarë shqiptarë të Esad Pashës, të cilët ishin të angazhuar në vijën frontale kundër palës austro–hungareze. Natyrisht, si pashai shqiptar ashtu edhe ushtarët e tij ishin të paguar nga ana e fuqive aleate, selia e të cilave ndodhej në Selanik, aty ku ishte vendosur edhe qeveria e Esad Pashës, i cili zyrtarisht pranohej si “*President i qeverisë shqiptare*”. Ky njeri që kishte mentalitetet oriental, ndonëse manipulonte me shqiptarët e besimit islam, nuk e kishte për asgjë të bashkëpunonte me okupatorët serb, të cilët shqiptarët i përndiqnin jo vetëm për shkak të kombësisë së tyre, por edhe religjionit, në të cilin betohej ky njeri pa identitet. Prandaj nuk duhet habitur fakti se vendin e tij, ky njeri, e kishte shitur për një shumë prej 60.000 frangave në muaj që i merrte nga qeveria serbe.¹¹⁴

Esad Pashën nga Shqipëria aleatët e tij anglo–francez e transportuan në Selanik më 1916 dhe me atë rast ai u prit nga gjenerali francez, Maurice Sarrail.¹¹⁵

Kështu në një memorandum dërguar qeverisë britanike, theksohej se me 1 shkurt të vitit 1918, fuqia e kontingjentit ushtarak shqiptarë të esadistëve përbëhej nga 1.438 mercenarë, numrit të të cilëve duhej shtuar edhe pjesëtarë të tjerë që shërbenin në prapavijë në qytetin e Selanikut si rojtarë depush, depoista, etj. Ky numër përfundimisht sillej rreth 1.800 mercenarë.

Që nga janari i vitit 1918, kontingjenti shqiptarë esadist ishte i ndarë në tri grupe:

¹¹⁴ The National Archives, London, Public Record Office, Reference: Cab.25/45, p.63.

¹¹⁵ British Pathe Archive, General Sarrail (1916), Film ID: 1856.20, Sort number: ON 023 I.

1. Grupimi që mbante anën e djathtë të bregut të lumit Shkumbin, dhe që kishte bazën në vendin *Plecista* (por që sigurisht ka të bëjë me qytetin e Peqinit—vërejtje, M.K.). Kjo kompani mercenarësh përbehej nga 435 luftëtarë të Tiranës dhe Shijakut, duke përfshirë këtu edhe 50 mercenarë të tjerë nga Dibra e që mbanin anën e majtë të bregut të lumit. Ky grup komandohej nga një kapiten dhe dy togerë francez;
2. Grupimi qendror që mbante anën e majtë të Shkumbinit deri te gryka e Langaricës, përbëhej nga 587 trupa dibranësh dhe kavajas. Komanda e këtij grupimi ishte ne Chesme (ndoshta ka të bëjë me qytetin e Cërrikut, vërejtje M.K) dhe udhëhiqej nga oficerë francez;
3. Ndërsa grupimi i majtë që përbehej nga 415 krutanë, shtrihej nga Kuçova, Selca e Gorës e deri në Devoll. Gjatësia e tërësishme e frontit e mbajtur nga esadistët ishte më shumë se 20 km.

Kontingjenti i sjellë nga Esad Pasha në fund të gushtit të vitit 1916 fillimisht kishte 580 njerëz të cilët u trajnuan në kampet ushtarake deri në shkurt të vitit 1917, dhe u futën në luftime në mars të vitit 1917.¹¹⁶

Këto trupa mercenarësh shqiptarë për tre muaj rresht luftuan bashkërisht me regjimentin e parë dhe të dytë afrikan në hendeqet (llogoret) e Nikopolës në frontin e Selanikut. Në fund të muajit mars të po atij viti, koloneli i regjimentit të parë afrikan raportonte: “*Shqiptarët që janë nën komandën time po tregohen shumë trima dhe marrin pjesë së bashku me francezët në të gjitha operacionet ushtarake. Edhe përkundër motit të keq morali i tyre vazhdon të jetë shumë i mirë*”.Gjatë

¹¹⁶ The National Archives, London, Public Record Office, Reference: Cab.25/45, p.68.

*përsëri t'i kisha nën komandën time në betejë. Shqiptarët dhe marokenët janë trupa për lëvizje, shumë të qëndrueshëm, marshues të mirë, e sidomos në zonat malore, dhe të zgjuar. Një brigadë jo e plotë e përbërë prej trupave të tillë në zonat malore do t'u sillte dëme pozicioneve armike...".¹¹⁷ Pra, është një lëvdatë e shprehur për cilësitë luftarake të shqiptarëve, gjë që vetëm rikonfirmonte thëniet e mëhershme për këtë popullsi të kalitur nëpër lufta të ndryshme. Ndërsa, trupat ushtarake marokene, të cilat ishin pjesë e Brigadës franceze “*Jouinot-Gambetta*”, gjithashtu morën pjesë në pushtimin e qytetit të Shkupit më 29 shtator 1918.¹¹⁸*

Që nga tetori i vitit 1917 kontingjenti esadist ishte vendosur në të dy brigjet e lumit Shkumbin si pararoje të trupave franceze. Këto forca kishin arritur të zmbrapsin shumë sulme austro-hungareze, me çka ato kishin bërë që forcat franceze të ndihën plotësisht të sigurta.

Nga 8 janari 1918 fronti ishte zgjeruar deri te malet e Seltca Gorës, duke i mundur forcave esadiste të mbajnë një front të gjatë 20 km. Të 580 burrat që e shoqëronin Esad Pashën paguheshin nga 40 franga të arit në muaj, ndërsa pjesa tjetër e mercenarëve paguheshin 14 fragka (monedha në letër), në muaj. Kontingjenti shqiptarë ushqehesh, vishej dhe armatosej tërësisht nga francezët. Natyrisht edhe ishte i komanduar nga ushtarakët francezë, që në përbërje të tyre numëronte 13 oficerë.¹¹⁹

¹¹⁷ The National Archives, London, Public Record Office, Reference: Cab.25/45, p.69.

¹¹⁸ Imperial War Museums, London, Ministry of Information First World War collection, Catalog number: 32800.

¹¹⁹ The National Archives, London, Public Record Office, Reference: Cab.25/45, p.69.

një marrëveshje mes tyre për çështjen e Maqedonisë, gjë që nënkuptonte edhe kusht për një bashkëpunim të ardhshëm.¹²⁰

Si kompensim për zgjerimin territorial të shtetit të ri shqiptar të banuar me popullatë shqiptare, qeveria e Austro-Hungarisë i propozon Bullgarisë zgjerim territorial në provincën serbe, atë të Pirotit deri në Moravë,¹²¹ dhe pjesën e mbetur të Maqedonisë, (pjesën e mesme të rrjedhës së lumit Vardar dhe pjesën veriore të lumit Struma).

Ndërkaq, për sa i përket çështjes së kufijve shqiptarë dhe të pretendimeve serbe për territoret shqiptare, sipas burimeve të njëjta, qëndrimi i Austro-Hungarisë ishte shumë i prerë. Ky qëndrim kuptohet edhe nga vet deklarata e grofit Berthold në një takim me përfaqësuesin e Serbisë në Vjenë, me z. Jovanoviç, ku mes të tjerave kishte deklaruar se *”shteti i tij në asnjë mënyrë nuk do të tërhiqet nga qëndrimi i tij për të penguar Serbinë në depërtimin dhe marrjen e ndonjë porti në detin Adriatik, por ishte i gatshëm që të shqyrtonte çfarëdo propozimi që do t’i lejonte Serbisë dalje tregtare në detin Adriatik”*.¹²²

Sipas po të njëjtave burime, shihet qartë se Austro-Hungaria nëpërmjet politikës përkrahëse ndaj shqiptarëve fshihte interesat e saj në Ballkan. Këto burime na bëjnë të ditur se konti Erental, i cili paraqitej si simpatizues i shqiptarëve, besonte se *“duhej të krijohesh një Shqipëri autonome dhe e zgjeruar, sepse.....një Shqipëri e vogël do të ishte e pafuqishme për t’iu kundërvënë pretendimeve serbe dhe atyre bullgare, dhe kjo*

¹²⁰ Државен Архив на Република Македонија (më tej ДАРМ) мф. 1580, док. 81, 24 korrik 1911.

¹²¹ Oferta austro-hungareze “provinca serbe e Pirotit, ku janë të vendosur shumë bullgarë, ti takojë Bullgarisë ishte propozim i politikës austriake për zgjidhjen e mosmarrëveshjeve të këtyre dy shteteve ballkanike”. ДАРМ, мф. 1580, док. 81, 24 korrik 1911.

¹²² ДАРМ, мф. 2134, док. 113, Beograd, 21 dhjetor 1912.

Ajo që vlen të përmendet në këtë periudhe kohore, është edhe fakti se fitorja e shpejtë e aleancës ballkanike kundër Perandorisë Osmane, krijoi mundësinë që kjo aleancë të japë propozime rreth përkufizimeve të shtetit të tyre me Shqipërinë. Me dëshirën që të merrte pjesën më të madhe të Ballkanit, në propozimin e përfaqësuesit të Serbisë lexojmë: *”Në lidhje me kufijtë e shtetit të ri shqiptar koncesionet e fundit që mund t’i bëjë Qeveria Mbretërore Serbe paraqesin vijën e cila kalon nëpërmjet kreshtës së malit që i ndan ujërat që derdhen në liqenin e Ohrit dhe Drinit të Zi, nga njëra anë, dhe Detit Adriatik, nga ana tjetër. Nëse kufijtë që paraqesin minimumin e kërkesave tona nuk mund të pranohen, atëherë asnjë qeveri në Serbi nuk do të ishte në gjendje të bind popullin që ta pranojë këtë dështim të ri kundrejt aspiratave që kishte populli serb, e për të cilat kishte bërë të gjitha sakrificat e mundshme”*.¹²⁶

Ky propozim serb ishte i papranueshëm për Austro-Hungarinë. Sipas këtij propozimi, në jug të Shqipërisë kufiri do të ishte i njëjtë me vijën kufitare që mbronte Greqia, ndërsa për sa u përket kufijve lindorë dhe veriorë, vinin në pah pretendimet serbe dhe malazeze. Kjo vijë kufitare që paraqitet nga aleatët ballkanikë edhe më tepër do ta kufizojë territorin e Shqipërisë sesa propozimi i dhënë nga ana ruse.¹²⁷ Vija kufitare e Shqipërisë ishte burim i shqetësimit të shumë politikanëve të kohës të cilët kishin frikën se situata do të bëhej edhe

¹²⁶ ДАРМ, мф. 2134, док. 334, Београд, 30 дхјетор 1912. Пër çështjen e кufijве тe Shqipërisë shih, Inostrani, Politički pregled. Kraj Skadarskog pitanja.- Granice Albanije.- Deo turskog drzavnog duga koji bi mogli primiti Balkanski saveznici posle mira, Srpski knjizevni glasnik, knj. XXX, br. 10, 16 maj 1913, 796.

¹²⁷ ДАРМ, мф. 1305, Ministerium des Aussern, Diplomatiscbe aktenstucke ..., dok. 218.

Mali i Zi, si kompensim, do ta fitonte tërë liqenin e Shkodrës. Bregu i liqenit, nga derdhja e saj në lumin Buna e deri te gjiri i liqenit të Hotit, i premtuhej Shqipërisë, me garanci që Mali i Zi të ketë liri të plotë për zbatimin e rregullimit të liqenit. Gjakova do të mbetet jashtë Shqipërisë, pastaj do të përcillet rrjedha e Drinit të Bardhë deri në derdhjen e saj në Drinin e Zi, dhe do të vazhdonte deri në pikën ku vija kufitare arrin deri në propozimin e njohur të pjesës lindore të lumit Drin, e cila vazhdon deri në pjesën veriore të liqenit të Ohrit.¹³⁰

Në kuadër të kësaj, ambasadori Mensdorf u dorëzon përfaqësuesve tjerë të konferencës së Londrës një propozim më të “butë” sipas të cilit, kufiri i Shqipërisë do të fillonte nga bregdeti Adriatik, përgjatë rrjedhës së lumit Buna deri në fshatin Gorricë, i vendosur në bregun e djathtë të lumit. Prej aty, vija kufitare do të ngjitej lart, deri në majat e maleve që e ndajnë lumin Buna me liqenin e Shkodrës, duke ia lënë Taraboshin Shqipërisë. Kjo vijë do ta kalonte liqenin deri te fshati Zogaj, i cili i mbetet Shqipërisë, dhe do të vazhdonte deri te liqeni i Hotit, prej nga do ta përcillte kufirin ndërmjet fiseve Grudi dhe Hoti që iu lanë Malit të Zi, nga njëra anë, dhe të fiseve Kelmendi dhe Kastrati, nga ana tjetër, që iu lanë Shqipërisë. Vija kufitare vazhdon duke u përputhur me kufirin aktual të fiseve Kuçi, nga njëra anë, dhe të fisit Kelmendi, nga ana tjetër, deri në rrethinat e Plavës dhe të Gucisë, e këta të fundit i mbesin Malit të Zi.¹³¹ Në vazhdim, sipas propozimit të njëjtë, kufiri shqiptar zbret nga vargmalet dhe kalon në kreshatat kodrinore në jug të Gjakovës e cila mbetet jashtë Shqipërisë. Ajo e përcjell rrjedhën e Drinit të Bardhë deri në perëndim të qytetit të Prizrenit duke vazhduar ndërmjet qarkut të

¹³⁰ ДАРМ, мф. 1305, Diplomatiscne aktenstucke...док. 286.

¹³¹ ДАРМ, мф. 1305, Diplomatiscne aktenstucke...док. 314.

erdhën në konferencë pak a shumë me pretendimet e tyre të njohura ndaj Shqipërisë dhe bënë përpjekje që ato edhe t'i realizonin. Gjatë luftës, ata kishin bërë përpjekje për të arritur marrëveshje të fshehtë për copëtimin e mëtejshëm të Shqipërisë, marrëveshje kjo e njohur si Traktati i fshehtë i Londrës. Frika e Beogradit nga penetrimi italian në Shqipëri të cilin e shihte si një kërcënim të drejtpërdrejtë të saj, e sidomos në rrethana të reja kur ajo mund të krijonte një lidhje më të afërt territoriale me Bullgarinë, e përcaktoi edhe qëndrimin e delegacionit jugosllav në konferencë në lidhje me Shqipërinë.

Më 18 shkurt 1919 qeveria e Beogradit paraqiti një memorandum para konferencës, përgatitur nga shefi i misionit ushtarak në Paris, Petar Peshiç, ku krahas kërkesave të saja për krijimin e shtetit të pavarur shqiptar, sipas vendimeve të përcaktuara në Konferencën e Ambasadorëve të vitit 1913, bëhet i njohur edhe memorandum i mbi kufirin e Mbretërisë SKS me Shqipërinë nga pikëpamja strategjike, ku kërkoheshin ndryshime të mëdha në favor të Mbretërisë SKS, gjegjësisht shpall programin maksimal territorial të Beogradit, i cili parashihte aneksimin e pjesës veriore të Shqipërisë deri në lumin Shkumbin¹³⁴.

Vend të veçantë në bisedimet e Konferencës së Parisit zë "*Çështja e Adriatikut*" me të cilën lidhet edhe fati i Shqipërisë. Pas nënshkrimit të paqes me Gjermaninë, kjo temë doli në plan të parë në Konferencën e Parisit. Çështja e Adriatikut ishte rezultat i kontradiktave midis Italisë e Mbretërisë SKS për ndarjen e tokave të ish-perandorisë Austro-Hungareze gjatë bregut lindor të Adriatikut. Qeveria e Romës kërkonte të aneksonte, si viset bregdetare të Adriatikut Lindor, siç parashikohej në Traktatin e fshehtë të Londrës e që banohej

¹³⁴ Skripta iz Diplomske Historije Jugoslovenske Države 1918-1941, Konferencija u Parizu i mirovni ugovori, B. Krizman, Zagreb, 1973.

kryesisht me popullatë sllave, ashtu edhe qytetin e Rjekës të banuar në pjesën më të madhe prej italianëve, por që sipas traktatit duhej t'i mbetej Kroacisë, përkatësisht Mbretërisë SKS.¹³⁵ Çështja e Adriatikut futi përçarje edhe në vet delegacionin jugosllav. Pikërisht për këtë çështje, dolën në pah mosmarrëveshjet midis dy liderëve të delegacionit jugosllav, atij të Pashiçit, që mbronte unitarizmin serb dhe Trumbiqit, që mbronte qëndrimet e një federalizmi kroato-slloven, e i cili, si përfaqësues i interesave kroate, ishte tepër i ndjeshëm për fatin e Rjekës. Ai ishte kundër çdo lloj kompromisi që humbjet territoriale në Adriatikon Verior të kompensoheshin me toka shqiptare.¹³⁶ Pashiçi dhe pjesa më e madhe e delegacionit ishin për një kompromis të përgjithshëm për këtë çështje dhe ata ishin të gatshëm të bënin lëshime në Dalmaci dhe për Rjekën në favor të pretendimeve territoriale në Shqipëri. Beogradi ishte shumë më i interesuar dhe këmbëngulte për kufij strategjik dhe për mandat në Shqipërinë e Veriut, nëse konferenca e Parisit nuk do ta pranonte pavarësinë e Shqipërisë sipas kufijve të përcaktuar në vitin 1913. Konflikti italo-jugosllav do të zgjidhet me marrëveshjen e dy palëve në nëntor 1920 i njohur si Traktati i Rapallos, sipas të cilit Italia morri Istrinë, Zarën dhe disa ishuj në Adriatik. Rjeka si qytet i banuar kryesisht nga popullsi italiane ishte parashikuar të gëzonte statusin e një shteti të lirë,¹³⁷ ndërsa Mbretëria SKS, edhe pse u paraqit si “viktimë”, morri gjithë Dalmacinë, por jo

¹³⁵ Muin Çami, *Shqipëria në rrjedhat e historisë, 1912-1924*, Tiranë 2007, 67, P. Milo, *Shqipëria dhe Jugosllavia 1918-1927*, Tiranë, 1992, 74.

¹³⁶ Skripta iz Diplomatske Historije Jugoslovenske Države 1918-1941, Jadransko pitanje do Repalla, B. Krizman, Zagreb, 1973, 24.

¹³⁷ Muin Çami, *Shqipëria në rrjedhat e historisë, 1912-1924*, Tiranë 2007, 152.

edhe Shkodrën ashtu siç pretendonte Pashiçi, për të cilin kjo marrëveshje paraqiste një dëshpërim të madh për shtetin serb.¹³⁸ Pranimi i Shqipërisë në Lidhjen e Kombeve si një shtet i pavarur, që njëherit nënkuptonte edhe ripohim i pavarësisë së shtetit të shpallur në vitin 1912, nuk e nënkuptonte edhe garantimin e tërësisë territoriale të saj në kufijtë e vitit 1913. Kjo, mbase në territorin e saj akoma gjendeshin forcat ushtarake të shteteve fqinje, sidomos ato serbe dhe greke, që bënin me dije se këta dy qeveri nuk kishin ndërmend t'i respektonin aktet ndërkombëtare. Nga pamundësia për ta zgjidhur vetë këtë çështje, Shqipëria problemin e kufijve të saj e ngriti në organet më të larta ndërkombëtare të kohës, me shpresë se ndoshta me intervenimin e të huajve kjo çështje do të zgjidhej në favor të saj. Kjo çështje ngjalli shumë diskutime për zgjidhjen e së cilës u angazhuan të gjitha instancat ndërkombëtare të kohës, siç ishin: Komisioni Ndërkombëtar për Përcaktimin e Kufijve, Konferenca e Ambasadorëve, Lidhja e Kombeve, Gjykata Ndërkombëtare e Drejtësisë, qeveritë e Shqipërisë dhe të Mbretërisë SKS si dhe ato të Fuqive të Mëdha. Edhe përkundër angazhimit të këtyre institucioneve ndërkombëtare, çështja e kufijve ngeli e hapur edhe shumë vite më tej.

Për përcaktimin përfundimtar të vijës kufitare mes Shqipërisë dhe Mbretërisë SKS, ishte e duhur edhe zgjidhja e dy pikave kontestuese që ishin të një rëndësie shumë të madhe për të dyja palët, ajo e Vermoshit dhe ajo e Shën Naumit. Më 25 qershor 1921, çështja e kufijve të Shqipërisë u diskutua në Këshillin e Lidhjes së Kombeve, ku u ballafaquan dy qëndrime të kundërta rreth kompetencave se kush e kishte të drejtën për t'u marrë me përcaktimin e kufijve të Shqipërisë. Delegacioni

¹³⁸ A. Puto, *Shqipëria politike, 1912-1939*, Tiranë, 2009, 200.

Vermoshi me të drejtë i takon Shqipërisë. Dhe me vendimet e 10 nëntorit 1922 dhe të 13 janarit 1923, vija kufitare në veri e në verilindje u miratua përfundimisht nga Konferenca e Ambasadorëve. Mirëpo qeveria e Beogradit, me arsyetimin se kjo vijë kufitare ishte shumë afër qytetit të Podgoricës, ashpër protestoi në Konferencën e Ambasadorëve e me çka u shty edhe zbatimi i kësaj marrëveshjeje.

Në të njëjtën kohë, çështja e manastirit të Shën Naumit, ngjalli shumë më tepër diskutime se sa çështja e Vermoshtit. Diskutimet vendimtare u përqendruan në interpretimin e akteve ndërkombëtare të Konferencës së Londrës në vitin 1913, e sidomos në pjesën ku bëhej fjalë për përcaktimin e kësaj pjese të kufirit, ku mes tjerash thuhej: *“Kazaja e vjetër e Korçës bashkë me bregun perëndimor e jugor të liqenit të Ohrit, prej fshatit Lin e deri në manastirin e Shën Naumit i takon Shqipërisë”*. Pikërisht fjalët *“deri në manastirin e Shën Naumit”*¹⁴⁴ paraqisnin temën boshte rreth së cilës u ndeshën interpretimet e tyre. Për palën shqiptare nuk kishte asnjë dyshim se kjo nënkuptonte që manastiri i takon Shqipërisë. Me t’u shfaqur problemi i manastirit, të dyja palët filluan t’i furnizojnë anëtarët e Komisionit Ndërkombëtar për përcaktimin e kufijve dhe qeveritë e Fuqive të Mëdha, me dokumente e argumente historike, strategjike, ekonomike e fetare për të drejtën e tyre për këtë vend. Pas shumë diskutimesh e debatesh në Komisionin Ndërkombëtar për përcaktimin e Kufijve dhe pas formimit të një Komiteti Tekniko–Gjeografik që vepronte në kuadër të Komisionit të Kufijve, në mënyrë unanime, më 28 nëntor 1922 propozon që manastiri t’i jepet Shqipërisë.¹⁴⁵ Konferenca e Ambasadorëve, me 6 dhjetor 1922,

¹⁴⁴ Милчо Балеvски, *Балканските политички...*, 113.

¹⁴⁵ P. Milo, *Shqipëria dhe Jugosllavia...*, 219.

Me ardhjen e Zogut përsëri në krye të shtetit shqiptar, çështja e kufijve të Shqipërisë përsëri u hap, për t'u mbyllur pastaj me nënshkrimin e një marrëveshjeje të përbashkët ndërmjet Shqipërisë e Mbretërisë SKS, sipas së cilës, manastiri i Shën Naumit dhe një pjesë perëndimore e Vermoshit do t'i takojë Mbretërisë SKS.

Më 30 korrik 1926, anëtarët e Konferencës së Ambasadorëve në Paris së bashku me përfaqësuesit e Shqipërisë, Mbretërisë SKS dhe të Greqisë, nënshkruan aktin final të përcaktimit të kufijve të Shqipërisë. Për t'u përcaktuar kufijtë definitiv të shtetit shqiptar, u deshën të kalojnë katërmbëdhjetë vjet nga shpallja e pavarësisë së saj.

Pas heqjes së Esatit nga qeveria, Aqif pashë Elbasani më 28 maj 1914 u caktua ministër i Punëve të Brendshme dhe zëvendësministër i Luftës në qeverinë e princ Vidit ku shërbeu deri në 3 shtator 1914, ditën kur u largua princi nga Shqipëria. Në atë post të lartë e shumë të rëndësishëm ai si gjithnjë punoi me vendosmërinë e një burrishteti përkushtuar kombit të vet dhe tregoi sërishmi aftësitë e larta shtetformuese për ngritjen dhe për organizimin e administratës shtetërore dhe për përballimin e trazirave të brendshme, sidomos kryengritjes rebele e antikombëtare e Haxhi Qamilit, pjesëmarrësit e të cilës më 23 qershor 1914 i dogjën shtëpinë në Elbasan.

Princ Vilhelm Vidi e falënderoi Aqif Pashën për punën e kryer në detyrën e ministrit të Brendshëm dhe për kontributet që dha për vendosjen e rendit dhe në përballimin e situatave të vështira.

Shpërthimi i Luftës së Parë Botërore në verë 1914 dhe largimi i Princ V. Vidit më 3 shtator 1914 nga Shqipëria e ndërlikuan shumë gjendjen politike të vendit. Shqipëria u shndërrua në shesh luftimesh midis dy blloqeve kundërshtarë, Antantës dhe Tripalëshit, dhe u nda në tre zona pushtimi: Zona e pushtimit francez, Zona e pushtimit austro-hungarez dhe Zona e pushtimit italian.

Pas largimit të Vidit nga Shqipëria, shumë personalitete të trevës së Elbasanit u internuan jashtë vendit, rikthimi i të cilëve u bë vetëm pas kthimit të Elbasanit në zonë të pushtimit austro-hungarez. Rigjallërimi i veprimtarisë dhe aktivitetit të tyre u bë me qëllimin e vetëm se duke shpresuar e besuar se Austro-Hungaria, e cila para luftës kishte përkrahur regjimin e Vidit, do ta përkrahte atë edhe gjatë luftës dhe për t'u treguar fuqive ndërluftuese se në Shqipëri ishte regjimi i Vidit, asnjëanësia e të cilit ishte njohur e garantuar prej tyre.

Ahmet Zogu i dërgoi një letër¹⁵¹ August Kral-it (Konsullin e Austro-Hungarisë në Shkodër), të cilin pasi e njoftonte se më 18 mars 1916 ishte vendosur të mbahej Kongresi kombëtar, theksonte se nga Austro-Hungaria shqiptarët prisnin "*zgjanimin e kufijvet pas principit të kombësisë*".¹⁵²

Përpjekjet e atdhetarëve për thirrjen e një kongresi në Elbasan për të shqyrtuar masat e ndryshme politike për rivendosjen e shtetit shqiptar, të njohur nga Fuqitë e Mëdha, nuk u kurorëzuan me sukses. Në kushtet e Luftës së Parë Botërore, autoritetet austro-hungareze nuk ishin të interesuara për regjimin e Vidit dhe shtetin e pavarur shqiptar. Toger Von Zivtkovski, nënkonsull i Austrisë në Elbasan i shkruante më 12 mars Komandës së korpusit XIX se "*Rrahja e mendimeve mbi administratën e ardhshme është e rrezikshme*". Por dhe ndalimi i kongresit, vazhdonte ai, do të shkaktohte zemërim sepse delegatët ishin rrugës dhe do të shfrytëzohej prej kundërshtarëve tanë kundër nesh, eventualisht edhe prej bullgarëve.¹⁵³

Pra siç përmendëm, Mbledhja vendosi që të mbahej në Elbasan një Kongres Kombëtar i cili do të bisedonte për "*punët e*

¹⁵¹ Në letërën e 3 marsit (17 mars allafërënga), pas i shprehte falënderimet për ndihmën që ai i kishte dhënë çështjes kombëtare shqiptare dhe shpresën se do ta ndihmonte edhe në të ardhmen i shkruante: "Shpresa që kemi mbështetur tek Zotëria e juaj na dha guxim dhe vendosëm që të bëhet më 18 mars (2 prill allafërënga) këtu një Kongres Kombëtar, me anën e të cilit të silllet bashkimi e vllazëria ndërmjet fiseve shqiptare dhe të mendohet ç'duhet bërë që Atdheu ynë paskëtaj të marrë udhën e përparimit e të dijë të gëzojë lirinë që po i japin sot armët e ushtrisë së perandorisë austro-hungareze nga e cila presim zgjerimin e kufijve sipas principit të kombësisë". (fq. 186)

¹⁵² Kastriot Dervishi, *Historia e shtetit shqiptar 1912-2005*, viti 2006, fq. 73.

¹⁵³ Arkivi i Institutit të Historisë (Arkivi i Vjenës), më poshtë A.I.H. dokument 26-6-634, datë 12 mars 1916.

ndërtimin e një administrate vidiste¹⁵⁸ në Shqipëri, pavarësisht rrethanave politike në të vendit, ai e konsideronte të domosdoshëm dhe të nevojshëm si shprehje e njohjes, zbatimit dhe respektimit nga shqiptarët të vendimeve të gjashtë Fuqive të Mëdha në Konferencën e Ambasadorëve në Londër. Regjimi vidist do të gëzonte mbështetjen e përkrahjen e tyre, sepse *"ai vendim as nuk asht prishun, as nuk asht vjetruë...për me qënë mbështetë kërkesat tona mbi baza të shëndosha më duket tepër i nevojshëm që të kërkohet Shqipnia me forcën e vendime në Konferencën e Londrës, tue u ndreqë gabimet ose padrejtësitë që u banë atëherë në caktimin e kufijve...E kërkuenja për Shqipninë e një forme tjetër qeverimi, më duket shumë e rrezikshme, por asht edhe jashtë dëshirës të popullit... Pas mendjes sime duhet përpjekë që të ruhet Statu quo-ja (gjendja ekzistuese) e Shqipnisë në kohën e Mbretit dhe gjithë kërkesat të mbështeten mbi atë bazë, me lutje që kufijtë të çohen në qoket e natyrshme të tyre"*¹⁵⁹.

Më 23 janar 1917, komanda e korpusit XIX me anë të një proklamate drejtuar popullit shqiptar, shpallte autonominë kulturore të Shqipërisë, derisa të krijoheshin kushtet për vetadministrim.

Në fillim të vitit 1918, në Elbasan e në zonën e pushtimit, u gjallërua lëvizja për një Shqipëri të pavarur etnike dhe për rivendosjen e regjimit të Vidit. Nxitës i kësaj lëvizje të fuqishme u bë njoftimi në gazetën *"Noje Fraja Press"*, rreth botimit të Rizoffit, përfaqësues i Bullgarisë në Berlin. Në këtë botim shpreheshin synimet e Bullgarisë për aneksimin e

¹⁵⁸ Mentar Belegu, Hysen Kordha, Rudina Mita, *Aqif Pashë Elbasani (1860-1926), Përmbledhje dokumentesh*, Bashkia Elbasan, Tiranë 2012, fq. 296.

¹⁵⁹ Po aty, fq. 278.

se ai personifikonte shtetin e mbretërinë shqiptare, të njohur e të garantuar para lufte nga Fuqitë e Mëdha. Kjo ishte arsyeja që, në Elbasan ishte vendosur të kremtohej 7 marsi i vitit 1918, gjë që nuk u lejua gjithashtu nuk u lejua edhe festimi i ditëlindjes së princit Fon Vid më 26 mars.¹⁶⁵

Shpresat që kishin pasur patriotë jo vetëm të Elbasanit, por edhe të tjerë se perandoria dualiste do të mbështeste Shtetin Shqiptar nën princ Vidin, u venitën.

Në fund të relacionit të tij, Kral insistonte të frenohej lëvizja Vidiste në Shqipëri, dhe rekomandonte të mos përmendej ai vetë dhe hollësitat konfidenciale të raportit të tij.¹⁶⁶

Marrëdhëniet politike midis patriotëve elbasanas dhe push-tuesve austro-hungarezë në zonën e pushtimit austro-hungarez, pra në Elbasan, vazhduan të ishin të ndera, derisa në shtator të vitit 1918 trupat austro-hungareze filluan tërheqjen nga Shqipëria. Vendin e tyre e zunë në muajin tetor 1918 forcat ushtarake italiane, franceze, greke e serbe.

¹⁶⁵ A.I.H. (A.Vj.) dok. 28-44, shtojca e raportit 25.03.1918.

¹⁶⁶ *Po aty.*

përkthyer në shqip dhe ruhen në Arkivin e Institutit të Historisë në Tiranë¹⁶⁷.

Në këtë punim, do të shqyrtojmë vetëm disa raporte të rëndësishme konsullore bullgare, që kanë të bëjnë me Shqipërinë dhe shqiptarët gjatë vitit kalendarik 1914.

Në këtë kohë, Shqipëria ishte në gjendje të mjerueshme. E lodhur nga luftërat ballkanike, e pushtuar nga ushtritë fqinje greke, serbe e malazeze, dhe pa një qeverisje të mirëfilltë shqiptare, pas dorëheqjes së Qeverisë së Vlorës, e cila më 22 janar 1914, pushtetin ia kaloi Komisionit Ndërkombëtar të Kontrollit, i cili duhej që të priste ardhjen e Princ Vidit në Shqipëri. Në këtë kohë, hapësirë të mjaftueshme manovrimit kishin gjetur forcat antikombëtare të udhëhequra nga Esat pashë Toptani, të cilat bashkëpunonin me Romën, Stambollin dhe Beogradin, në kundërshtim me interesat e Shqipërisë dhe shqiptarëve.

Diplomati bullgar në Vjenë, Sallabashev, më 8 janar 1914 i dërgon një telegram ministrit të Jashtëm të vendit të tij, Radosllavov, ku e njofton lidhur me takimin që kishte pasur me ambasadorin turk Hilmi pasha. Sipas këtij të fundit, Esat pasha ka pasur për qëllim të vërë Izet pashën në Shqipëri, pastaj të shpallte veten si princ: “*Hilmi pasha mendon se Shqipëria, që përbëhet nga 30 fise, me krerë të ndryshëm trashëgimtarë, nuk është e aftë për vetëqeverisje me Vidin, as me Esat pashën, dhe se herët ose vonë Austria dhe Italia do ta shtinë në dorë dhe do ta ndajnë*”¹⁶⁸.

Ndërkohë, më 12 janar, konsulli bullgar në Vlorë, Pavllov, njoftonte se “*Myfit beu nga Komisioni Ndërkombëtar i Kontrollit, kishte shkuar të bindë Esatin të jep dorëheqjen dhe*

¹⁶⁷ AIH, IV, 271, nr.inv. 967

¹⁶⁸ AIH, IV, 271, nr.inv. 967, fq.3

*Durrës. Pritet të nesërmen të niset Esati në krye të delegacionit shqiptar për në Postdam. Ndërkohë, rreth 400 shqiptarë kanë bërë këtu mbrëmë një demonstratë kundër veprimeve të grekëve në Shqipërinë jugore. Ata u lutën Fuqive të Mëdha të detyrojnë Greqinë të zbrazë menjëherë krahinat e pushtuara shqiptare*¹⁷⁵. Po kështu, një ditë më vonë, Pavlllov raporton se paria shqiptare e Korçës dhe e Gjirokastrës i kanë dërguar mbrëmë këtë telegram princ Vidit në Romë: “*Mësuan me habi dhe pikëllim se ndikimi dinastik po ushtrohet sot për një ratifikim të kufijve jugorë në favor të Greqisë. Shqipëria nuk mund të durojë gjymtime të tjera, pasi ka humbur një milion bij të saj në veri dhe në jug, dhe prandaj i lutemi madhërisë suaj të bëni ç’është e mundur nga fátkeqësi të reja*”¹⁷⁶.

Në telegramin e 3 shkurtit, Pavlllov njofton se nga Holanda kanë ardhur dhjetë oficerë të rinj për xhandarmërinë. Kurse, Mitropoliti grek i Beratit, kërkon nga Komisioni i Kontrollit, hapjen e shkollave greke¹⁷⁷.

Në këtë kohë, grekët kishin pushtuar një pjesë të madhe të Shqipërisë jugore, ku kishin bërë dëme të mëdha, dhe pretendonin që atë pjesë që e quanin “Vorio Epir”, e kishin shpallur “Republikë Autonome të Epirit të Veriut”¹⁷⁸. Kështu, më 16 shkurt 1914, Pavlllov njofton Sofjen se ish-ministri i jashtëm i Greqisë, Jorgo Zografos, u ka dërguar mbrëmë nga Gjirokastra këtë telegram Komisionit Ndërkombëtar të Kontrollit: “*Të*

¹⁷⁵ Po aty, fq.12

¹⁷⁶ Po aty

¹⁷⁷ Po aty, fq.20

¹⁷⁸ Kjo “republikë” e vetëshpallur nga minoriteti grek më 14 shkurt 1914, krijoi një të ashtuquajtur qeveri në Gjirokastrë, me kryeministër Jorgo Zografon. Protokollin e Korfuzit e njohu këtë tokë si njësi autonome nën sovranitetin e Shqipërisë, por ai u anulua nga Konferenca e Ambasadorëve në vitin 1921.

gjithë popujt kanë të drejtë për ekzistencë të pavarur politike... Epiritët kanë shpallur pavarësinë e Epirit. Është formuar në Gjirokastër 'Qeveria e përkohshme' nën kryesinë time. Duke ju njoftuar për këtë, lutem të urdhërohet nga ana juaj xhandarmëria shqiptare që mos hyjë në rajonin e Epirit të pavarur. Çdo orvatje për pushtimin e çfarëdo pjese të Epirit, konsiderohet si akt armiqësor'¹⁷⁹.

Telegrami i përcjellë nga diplomati bullgar nga Konsullata në Vlorë, z. Malishev, jep një bisedë interesante që ia kishte transmetuar anëtari i Komisionit Ndërkombëtar ë Kontrollit, Myfit beu, pas takimit me konsullin e përgjithshëm serb, Gavrilloviq. *"Duke folur për gjendjen në Shqipëri e Maqedoni, z.Gavrilloviq, ia ka deklaruar bashkëfolësit të tij, se qeveria serbe kishte vendosur të shuante me masat më rrepta, çdo orvatje kryengritëse të shqiptarëve ose bullgarëve në Maqedoni. Ai shtoi se ishte në dijeni që konsulli i përgjithshëm bullgar, z.Pavillov ishte dërguar këtu të vepronte së bashku me Myfit beun, Hasan beun, Isa Boletinin e krerë të tjerë, për të përgatitur kryengritjen e përgjithshme bullgaro-shqiptare në Maqedoni dhe Kosovë, por Serbia sot është shtet më i fuqishëm në Ballkan, dhe kishte vendosur të mbyste me gjak dhe zjarr krejt Maqedoninë dhe Kosovën, dhe kishte vendosur ta mposhte edhe Shqipërinë e lirë... I indinjuar nga kjo gjuhë brutale, provokuese dhe aspak diplomatike e diplomatit serb, Myfit beu ishte përgjigjur se nuk dinte se çfarë planesh përgatisnin për të ardhmen shqiptarët dhe bullgarët, por se për një gjë mund ta siguronte z.Gavrilloviqin, se: Në qoftë se turqit gjatë pesë shekujve, nuk mundën të shfárosin me zjarr dhe shpatë, qoftë shqiptarët, qoftë bullgarët, qoftë serbët, aq*

¹⁷⁹ AIH, IV, 271, nr.inv. 967, fq.21

më pak mund të besohet se në kohën e sotme Serbia me po ato mjete do të mund të shfërosë një popull. Paqe nuk do të ketë në qoftë se ju nuk do të pushoni të flisni për zjarr dhe shpatë, dhe në qoftë se vazhdoni një politikë dhune kundrejt kombësive joserbe në Maqedoni”¹⁸⁰.

Në ndërkohë, edhe Italia fillon në praktikë të tregojë apetitet e saj territoriale ndaj Shqipërisë, me pretekst të ndihmës për lirim e Shqipërisë jugore nga grekët. Në telegramin e shifruar nga Legata bullgare në Romë, e nënshkruar nga diplomati Rizov, më 24 mars 1914, lexojmë: “*Ministria e Punëve të Jashtme e Italisë, ka marrë konfirmim për mobilizim në Shqipëri, por është e dyshimtë nëse do të mund të mbliidhen 20.000 vetët e nevojshëm. Ajo e konsideron gjendjen të rrezikshme. Pavarësisht se a do të mund të bëhet mobilizimi dhe të dalë me sukses ekspedita, dhe në qoftë se kjo del me sukses nën kryesinë e Esat pashës, në çdo rast, princ Vidi do të mund të komprometohet, dhe në Shqipëri mund të ketë edhe anarki”¹⁸¹.*

Në telegramin e Pavllovit më 26 mars, merret vesh se: “*Në Korçë, orvatja e epirotëve të teptilosur për të shkaktuar turbullira, është neutralizuar. Midis të vrarëve figurojnë 5 ushtarë grekë me uniforma. Dokumentet e zënë e njëjtosin nitropolitin grek të vendit...”¹⁸².*

Telegrami i 17 prillit 1914, i konsullit të përgjithshëm bullgar në Vlorë, Todor Pavllov, flet me shumë interes për ndihmën e disa bullgarëve në Shqipëri, të cilët përmes dhënies së informacioneve autoriteteve shqiptare, arritën që ta neutralizojnë planin grek për sulmin dhe futjen në dorë të qytetit të Korçës. Në të vërtetë, “*Pas marrjes së qytetit të Korçës prej ushtarëve*

¹⁸⁰ Po aty, fq.22

¹⁸¹ Po aty, fq.26

¹⁸² Po aty, fq.28

plagosin tre xhandarë shqiptarë dhe majorin holandez Shne-len. Të zemëruar nga ky sulm i poshtër, shqiptarët sulen kundër grekëve të mbyllur në shtëpi, dogjën tri shtëpi dhe vranë qindra vetë. Të nesërmen u arrestuan shumë grekë në qytet, ndërsa populli u çarmatos. Ndërkohë, “*Lajmet nga pjesët tjera të Epirit e paraqesin gjendjen e shqiptarëve shumë të vajtueshme: çdo ditë vijnë muhaxhirë që tregojnë për plaçkitje, shkre-tërimë, djegie fshatrash e të tjera, arrestime në masë, rrahje dhe vrasje*”¹⁸⁴.

Më tej telegrami bën me dije se qeveria shqiptare po përgatitë një ekspeditë të fortë prej 15–20 vetash në Epir. Për këtë, në Durrës kanë arritur 20 mijë pushkë nga Italia dhe 36 topa 16 milimetërshe nga Austria. “*Ministri Hasan beu dhe të tjerë sigurojnë se këto armë dhe municionet nuk janë porositur kundrejt 10 milionëve që janë dhënë si paradhënie, por janë njëfarë dhurate nga Austria dhe Italia... Pas dorëzimit të notës kolektive përkatëse nga Fuqitë e Mëdha në Athinë, qeveria greke ka urdhëruar menjëherë ushtritë në disa vende të Epirit që të tërhiqen. Kështu, për shembull mbrëmë komandanti i njësisë greke në Tepelenë, ka thirrur komandantin shqiptar të vijë dhe të marrë në dorëzim qytetin*”¹⁸⁵.

Edhe në raportin e 29 prillit, nga Vlora, të konsullit Pavllov, theksohet se të gjithalajmet që vijnë nga jugu, flasin për shkre-tërimë të tmerrshme dhe mizori të padëgjua: “*Fshatra të tëra janë bërë shkrymb e hi, dhe shumica e banorëve janë therrur, djegur ose kryqëzuar në kryq... Midis dy popujve fqinj është hapur një humnerë e madhe, dhe se urrejta e përgjakshme do të përçajë për një kohë të gjatë Greqinë dhe Shqipërinë. Problemi Epir do të ndihmojë në një shkallë të madhe në*

¹⁸⁴ Po aty

¹⁸⁵ Po aty, fq.31-33

në Bullgari. Sipas fjalëve të tij, qeveria bullgare nuk i lejonte shqiptarët e vendosur në Bullgari të kthehen në Shqipëri, i merrte me zor ushtarët, etj.

Raporti i 8 majit nga Legata në Vjenë, e nënshkruar nga diplomati bullgar Pasarov, rrëfen për vizitën e Turhan pashës në Vjenë. *“Turhan pasha falënderoj me fjalë të përzemërta për ndjenjat mirëdashëse dhe miqësore të Bullgarisë kundrejt Shqipërisë. Qeveria bullgare dorëzoi e pra përfaqësuesin diplomatik në Shqipëri, dhe tani e ka bërë Konsullatën e përgjithshme në Legatë... Bullgarët në Shqipëri do të gëzojnë të gjitha të drejtat, do të trajtohen si vëllezër...”*¹⁸⁸.

Kurse, telegrami i shifruar që vinte nga Legata mbretërore bullgare në Londër, më 13 maj 1914, tregon për një dëshpërim të Fuqive të mëdha kundrejt fatit të Shqipërisë, dhe flet për mundësinë e ndajrës së Shqipërisë nga vendet fqinje. *“Anglia, e cila më parë mbronte me zellin më të madh autonominë e Shqipërisë, ka filluar të lëkundet dhe të mos besojë në aftësinë për jetë të popullit shqiptar... Në qoftë se bëhet ndarja, Bullgaria duhet të kompensohet dhe kjo gjë mund të bëhet me ndihmën e Fuqive të mëdha, të cilat favorizojnë ndarjen e Shqipërisë”*¹⁸⁹.

Raporti i radhës i Pavllovit nga Durrësi, i lëshuar më 7 maj 1914, flet për emigrimin masiv të shqiptarëve drejt Anadollit. Sipas konsullit, nëpërmes Shkupit, çdo muaj emigrojnë mesatarisht nga 1.000 familje, që vijnë nga Tetova, Ferizaj, Prishtina, Novi Pazari, Mitrovica dhe Vushtrria. Llogaritet se dyndjet nga krejt “Serbia e re”, arrijnë deri në 3.000 familje në muaj. Duke llogaritur se çdo familje ka mesatarisht 5 frymë,

¹⁸⁸ Po aty, fq.42

¹⁸⁹ Po aty, fq.44

del se nga ky territor çdo muaj shpërngulen nga 15 mijë frymë ose 180 mijë frymë në vit¹⁹⁰.

Në telegramin e radhës dërguar më 16 maj 1914, Pavllov njofton për ngjarjen e një dite më parë, kur austriakët kishin arrestuar Esat Pashë Toptanin. Sipas raportit, “*në agim, një grup nacionalistësh, kundërshtarë të qeverisë, të ndihmuar nga xhandarmëria nën komandën e tre oficerëve holandezë, dhe me përkrahjen e 8 topave malorë të ardhur nga Austria, sulmuan shtëpinë e Esad Pashës, të cilin pas një përpyekje të shkurtër, e kapën dhe në orën 8 e gjysmë të paradites, e çuan në një anije austriake që gjendej në port*”¹⁹¹.

Telegrami i shifruar, i nisur në Sofje nga Legata mbretërore e Bukureshtit, nga diplomati Radev, njofton se: “*Baroni italian i tha sot atasheut ushtarak, se as që mund të bisedohet që Greqia t’i bëhet zot i kanalit të Korfuzit. Ministri vuri në dukje se Italia nuk ka qëllimet pushtuese, por një okupacion nuk përjashtohet, në qoftë se provohet se një Shqipëri e pavarur është e pamundur*”¹⁹².

Kah mesi i muajit maj 1914, regjistroheshin disa rebelime antiqeveritare në qytetet e Tiranës, Shijakut, Kavajës dhe Peqinit, herë–herë të njohura ndryshe si Kryengritje e Shqipërisë së Mesme. Përkrahësit e Turqisë, me synimin për sjelljen e një princi turk në krye të Shqipërisë (Turhan pashës), përmes revoltave kishin arritur që në këto qytete të dëbonin dhunshëm udhëheqjet komunale, të hiqnin flamujt shqiptar nga shtizat para administratave komunale, dhe në vend të tyre të valëvisnin flamurin turk. Me qëllim të neutralizimit të këtyre grupeve, bëheshin plane rikthimin e rendit dhe qetësisë publike.

¹⁹⁰ Po aty, fq.49

¹⁹¹ Po aty, fq.54

¹⁹² Po aty, fq.98

Ndërkohë, raporti që vinte nga Legata bullgare në Perterburg të Rusisë, më 24 maj, njoftonte për përmbajtjen e shtypit rus, i cili fliste për ndarjen e Shqipërisë: “*Flet për ngritjen e çështjes së formimit të një province thjeshtë myslimane nga Shqipëria qendrore, mbase ajo veriore do të bashkohet me Malin e Zi dhe Serbinë, duke iu dhënë kësaj të fundit dalje në Adriatik. Epiri do t’i jepet Greqisë. Supozohet se në këto kushte neve (bullgarëve, S.D.), mund të na jepet Drama, Kavalla, Seresi, ndërsa nga Serbia do të na lëshohet Shtipi, duke arritur kufiri ynë vardarin dhe Pçinjën?!¹⁹³*”.

Ndërkohë, telegrami i shifruar i 9 qershorit nga Legata bullgare në Vjenë, i nënshkruar nga diplomati Stançov, informon për takimin e tij me kontin Berthold, i cili hedh poshtë zërat për mundësinë e ndarjes së Shqipërisë nga vendet ballkanike. Në raport thuhet, “*për sa i përket Shqipërisë, konti mendon, aq sa mund të parashikohet, se nuk përjashtohet që të ruhet pozita e princ Vidit, dhe ai do të punojë pikërisht në atë drejtim. Për sa u përket zërave në lidhje me ndarjen e Shqipërisë, ministri i konsideron si gjëra të kurdisura para kohe nga ata që kanë interes për këtë¹⁹⁴*”.

Në raportin e radhës të 10 qershorit, Pavlllov në tri faqe përshkruan gjendjen kaotike që mbretëron në shumë pjesë të Shqipërisë, si rezultat i aktiviteteve të kryengritësve të Shqipërisë së Mesme, si dhe sulmeve të herëpashershme të ushtrive të huaja, derisa veprimtaria e Princ Vidit duke tejet e minimizuar karshi situatës. “*Në këtë gjendje, duket se edhe një tërheqje e princit nuk do të çonte me siguri në pajtim: Thuajse krejt vendi është në anarki të plotë, qeveria është e pafuqishme, dhe ndikimi i princit vetëm mund ta shtojë kaosin. Herët ose vonë do të*

¹⁹³ Po aty, fq.114

¹⁹⁴ Po aty, fq.88

*edhe grekët dhe serbët nuk duken më pak të vendosur për të shfrytëzuar gjendjen e tanishme të ngatërruar në Shqipëri. Por këtë mund ta paguanin shtrenjtë një ditë... Kur e pyeta a ka mundësi të bëhet ndarja e Shqipërisë nga Italia dhe Austria, z.ministër m'u përgjigj negativisht*¹⁹⁸.

Në letrën personale të diplomatit bullgar në Stamboll, A.To-shev, dërguar kryeministrit bullgar më 12 gusht 1914, theksohet se qeveria turke ka vendosur të dërgojë në Shqipëri disa delegatë, për të njoftuar komunitetin mysliman shqiptar, se duhej ndaluar lufta kundër Princ Vidit. Po ashtu, sipas një informate tjetër me interes: *“Konsulli gjerman në Shkodër i ka deklaruar konitetit shqiptar, se armët e përdorura deri tani kundër Princ Vidit, duhet të drejtohen kundër Serbisë*¹⁹⁹.

Më tej, në disa telegrame, kryeministri bullgar Dr.Radoslavov, kërkon informacione të ndryshme shtesë nga legatat dhe konsullatat e tyre, lidhur me zhvillimet në Shqipëri, dhe ndërlidhjen e interesave bullgare në çështjen shqiptare. Kështu p.sh., në letrën e 17 tetorit 1914, Radoslavov thotë se: *“Sipas informatave nga Roma, pushtimi i Vlorës është bërë me pëlqimin e Gjermanisë dhe Austrisë. Sipas burimeve tjera, pushtimi i Epirit dhe Vlorës është bërë me pëlqimin Marrëveshjes Tripalëshe (?)... Përpiquni të mësoni të vërtetën!”*.

Relacionet diplomatike bullgare janë të një rëndësie të veçantë në zbardhjen e shumë situatave të paqarta dhe konfliktuoze që mbretëruan në Shqipëri dhe trojet tjera shqiptare në prag dhe gjatë Luftës së Parë Botërore. Ato janë një burim shumë i rëndësishëm arkivor, dhe një ndihmesë e pakrahasueshme ndaj historiografisë shqiptare, për të plotësuar mozaikun e faktografisë shkencore për këtë periudhë të ndjeshme historike.

¹⁹⁸ Po aty, fq.100

¹⁹⁹ Po aty, fq.119

rekrutimit të të rinjve shqiptarë (“gjynlive”–“vullnetraëve”) për në frontet ruso–turke, duke formuar njëherësh çetat e lirisë dhe Ushtrinë e Hasan Prishtinës.

Azem Galicën nuk e dmoralizoi as tradhtia e Kostë Vojvodaës. Përkundrazi, u mobilizua dhe organizoi luftëra e beteja të reja, ngase Komiteti i Shkodrës e kishte emëruar Komandant të të gjitha çetave e grupeve çlirimtare, që në fundvitin 1919 numëronin mbi dhjetë mijë luftëtarë.

Pra, Azem Galica mbetet figura qëndrore luftarake e organizative e luftës për liri e bashkim kombëtar gjatë Luftës së Parë Botërore.

Djaloshi në rrugën e babait

Me vrasjen e Bejtë Galicës, në betejën kundër Shemsi Pashës, në Deviç, më 1907, nuk u shua rezistenca e armatosur në familjen Galica të Galicës heroike. Rrugën e tij do ta vazhdojnë të bijtë, sidomos djali i tretë, Azemi.

Azem Bejtë Galica u lind më 10 dhjetor 1889. I rritur në gjirin e një familje me tradita luftarake e atdhetare, që nga fillimi u përcaktua në rrugën e lavdisë. Tiparet e një trimi të paepur dhe të një vizionari të mprehtë u manifestuan që në rininë e tij të hershme. Si i vogël dallohej nga moshatarët. Ishte i zgjuar e i shkathët. Por, mbi të gjitha, atë e cilësonin trimëria dhe guximi. Ende pa i mbushur 11 vjet me pushkën e dajës, vrau një serb të Selacit, (Stojanin) të cilit ia kishin frikën të gjithë.

Gjatë viteve 1910–1912 shpërthyen kryengritjet e përgjithshme për pavarësinë e tokave shqiptare. Më 5 maj 1912, Hasan Prishtina doli në Drenicë dhe dha kushttrimin për një luftë mbarëkombëtare kundër Perandorisë Osmane.

Edhe Azemi 20–vjeçar, u radhit në çetat kryengritëse të Drenicës, të udhëhequra nga Ahmet Delia i Prekazit. Kur

Në zemrën e tij kishte zënë vend dashuria për Kosovën, e cila ishte shndërruar në një ideal të pashuar jetësor. Gjithnjë shpresonte se një ditë do të kthehet në Kosovë dhe do ta vazhdonte luftën për çlirimin dhe pavarësimin e trojeve të veta...

Formimi i Çetës kreshnike, që u quajt Nëna e çetave

Dhe, ajo ditë e bardhë agoi. U këputën prangat, u shkallmuan dyert, u mbytën rojet dhe, u kapërcyen telat. Trimi vetë i shtati u gjend i lirë në trojet stërgjyshore që po lëngonin në robëri. Ishte pranvera e vitit 1915.

Azem Galica, pa humbur kohë, ende pa kaluar muaji, me dy vëllezërit dhe me disa trima nga fshatrat përreth u grumbulluan në Galicë, nën hijën e Qarrit qindravjeçar (*Lisi i Vorreve*), mbi sofrën e mbuluar me flamurin kuqezi, që Nënë Sherifja e kishte ruajtur në fund të arkës së nunsërisë, formuan bërthamën e çetës kreshnike, duke u betuar: “*Betohemi në këtë flamur të shenjtë se sa të jemi gjallë do të luftojmë për lirinë e këtyre trojeve. Betohemi dhe bëjmë be se për Kosovën japim jetën sikur me le*”²⁰². Në këtë çetë bënte pjesë edhe *Nusja e Maleve* – Shotë Galica, me të cilën Azemi posa ishte martuar. Në fund të vitit 1915 ushtritë serbo–malazeze u thyen nga forcat austro–hungareze e bullgare. Shqiptarët, si zakonisht, edhe këta pushtues i pritën me armë në dorë. Grupe dhe çeta të vogla i sulmonin stacionet dhe patrullat e xhandarmërisë duke u shkakuar humbje të konsiderueshme.

Gjatë kësaj kohe paraqitet edhe një dukuri që shqiptarëve u kushtoi shtrenjtë. Krahas shpërnguljes bëhej edhe regjistrimi i të ashtuquajturve “*gynli*” (vullnetarë) në ushtrinë turke, e cila luftonte kundër Ruisë. Austro–hungarezët, të cilëve kjo u

²⁰² Bedri Tahiri, *Azem Bejtë Galica, Prishtinë, 2005, f.32*

erdhën edhe një herë tjetër në Drenicë nuk do të ktheheshin të gjallë. Nga ky moment më nuk shkoi askush në ushtrinë turke, por u inkuadruan në çetat kryengritëse dhe në Ushtrinë e Hasan Prishtinës, diplomatit të madh, i cili kishte arritur të nxjerrë një leje nga organet austriake.

Luftë me bullgarë e luftë me austro–hungarezë

Pra, siç po shihet “Edhe pas pushtimit të tokave shqiptare nga austro–hungarezët dhe bullgarët, aktiviteti i Lëvizjes Nacionalçlirimtare – kaçake nuk pushoi. Në Kosovë çetat kaçake vepronin nën udhëheqjen e trimave të njohur e të rryer nëpër luftërat e mëparshme. Në Drenicë ishte e njohur çeta e Azem e Shotë Galicës dhe ajo e Shaqir Smakës”²⁰⁵.

Tashmë, Kosova ishte ndarë në dy pjesë dhe Çeta luftarake e Azem Bejtë Galicës vepronte në të dy zonat okupuese. Disa herë u ndesh me armikun në Galicë, në Lushtë, në Kozhicë, në Kollë, në Taraxhë, etj. Një ditë të fundvitit 1916 e sulmoi dhe e likuidoi postëkomandën e xhandarmërisë austriake në Mikushnicë. Sulmi qe i suksesshëm: shtatë të vrarë e tre të plagosur.

Azem Galica, për austro– hungarezët, që nga ditët e para të pushtimit, ndjente një dyshim. Ndërsa për bullgarët, thoshte: “Janë sllavë dhe prej tyre, kurrë nuk presim ditë të mira”.²⁰⁶

Ashtu edhe doli. Një ditë, kur Azemi nuk ishte në shtëpi, forca të mëdha austriake e rrethojnë shtëpinë e tij, me ç’rast i zënë dy vëllezërit: Seferin e Zenelin. Pasi ia djegin shtëpinë ata i marrin dhe, në shenjë hakmarrjeje për xhandarët e vrarë më parë, i pushkatojnë në malin Ganna, afër Mikushnicës.

²⁰⁵ Mr. Ibrahim Çitaku, *Azem Galica dhe veprimtaria luftarake e çetave kaçake të Drenicës, Prishtinë, 1996, f. 97*

²⁰⁶ Dr. Mehmet Rukiqi, *Azem Galica, Prishtinë, 2013, f. 103*

me një plagë të rëndë në trup. Plagoset edhe Ademi i ri. Shota, e vetmuar me Rexhepin e pasprovuar, qëndronte dhe luftonte si luaneshë, derisa burrat e Obrisë u shkojnë në ndihmë dhe ata çajnë rrethimin.

Forcat bullgare, pasi zbardhi dita, i ngarkuan 18 kufomat e xhandarëve të vrarë dhe i nisën për në Prishtinë. Familjen me të zotin e shtëpisë, Sefer Halilin, i internuan në Pozharevc. Atje, në kampin famëkeq ka lindur edhe Hazir Sefer makiqi.

Nëna e Azemit me Bejtushin edhe disa vite qëndroi në Obri, duke kaluar në shtëpinë e Sinan Tahir Smakiqit, kushëri i Seferit, i cili e kishte shtëpinë në zonën austro-hungareze. Ademi pasi u shërua disa ditë në malet e Obrisë, dërgohet në Gradicë, ku pas disa ditësh ndërroi jetë. Vdekja e tij e hershme, pa i mbushur 16 pranverat, i pikëlloi shumë Azemin e Shotën.

Azem Bejtë Galica për disa ditë rresht u shërua në spitalin “malor” nga “mjekja” e palodhur— Shota, e cila i qëndronte te koka natën e ditën. U shërua në fshehtësinë më të madhe, në malet besnike, midis Drenicës dhe Podgurit, që e ruanin me besnikëri nga syri i armikut. Drenica dhe e tërë Kosova e pritnin kapëdinin e vet. Jeta e tij ishte e nevojshme dhe e vlefshme për të gjithë. Dhe, një ditë, pasi u shërua plotësisht, Shota u bëri zë shokëve që të ngjiteshin në mal. Erdhi edhe Shaqir Smaka, i cili kur e pa Azemin të gatshëm për luftë, i rrodhën lot gëzimi. Pasi u bashkuan çetat zbritën në Kllodernicë për t’i kaluar disa ditë.

Pas disa ditësh austro-hungarezët informohen ku gjenden luftëtarët e këtyre çetave dhe shkojnë i rrethojnë. Me një sulm të rreptë e shpërthejnë rrethimin duke i vrarë disa xhandarë dhe spiunin që u kishte prirë. Nga luftëtarët tanë u vra Ramadan Llullaku.

shumë shkolla në gjuhën shqipe, u vendosën shqiptarë nëpër administratat lokale (nëpër komuna dhe rrethe), etj.

Këto rrethana i shfrytëzoi edhe Vushtrria e lashtë. Aty, që në fund të vitit 1915 e gjejmë shkollën shqipe, e cila është ndër të parat në Kosovë dhe kishte këta nxënës: Emin Badivuku, Musai i Ibrahim Agës, Aliu i Latif Agës, Fevziu i Mustafë Agës, Ferat Ahmet Pika, Sylejman Popova (djali i Hys Popovës), Maksut Xhafer Muharremi, Isaji i Ibrahim Agës, Hyzejr Hoti, Naim Jahja Bylykemini, Abdullah Begu, Besim Zejnullah Begu (Berisha), Përtej Izet Badivuku, Jakup Hafuz Maxhuni, Alushi i Mahmut Begut, Bahtijar Begu, Ilijaz Badivuku, Hamdi Zajmi, Rizai i Latif Agës, Qazim Ali Riza, Haki Guxha, Sherif Isuf Gara dhe Ibush Fanda.²¹⁰

Pas tre–katër muajsh, po me këta nxënës u formua edhe banda muzikore–frymore (orquestra frymore) e shkollës, e cila u pagëzua me emrin e Hasan Prishtinës, i cili ishte nismëtar i saj dhe me njetet e veta bleu veglat muzikore në Vjenë.

Atdhetarët shqiptarë, krahas çeljes së shkollave në gjuhën shqipe, u angazhuan edhe në organizimin e kryengritjeve për çlirim e bashkim kombëtar. Kështu, më 1916, Hasan Prishtina dhe Azem Galica, për tri ditë rresht, në Vushtrri, biseduan dhe trajtuan shumë probleme kombëtare. Nga ky moment u punua paralelisht në dy fronte:

- 1) Në hapjen e sa më shumë shkollave shqipe, dhe
- 2) Në përgatitjen e një kryengritjeje të armatosur gjithëkombëtare.

Kështu Lëvizja çlirimtare në Kosovë, që kishte pasur më tepër karakter lokal dhe ishte zhvilluar në formë guerile, në vitin 1918 merr përmasa kombëtare.

²¹⁰ Fahri Buçinca, *Rilindja*, më 30. X. 1979

Tradhtia e Kostë Vojvodës

Këto lëvizje dhe përgatitje i përcillte edhe Serbia. Kapiteni i ushtrisë serbe, Kostë Millovanoviqi (1871–1944) nga Gjyarakovci, i njohur si Kostë Peçanci ose Kostë Vojvoda, kur kthehet nga fronti i Selanikut interesohet të lidhet me Azem Galicën, kinse për një luftë të përbashkët kundër austro–hungarezëve. Kështu, në verën e vitit 1918, në Pridvorcë të Kolašinit të Ibrit, gjegjësisht në Varragë, lidhin një lloj marrëveshje, sipas së cilës do të luftonin bashkë shqiptarë e serbë deri të çlirohet vendi e pastaj secili popull do të jetojë i lirë në trojet e veta.

Edhe pse u lidh kjo marrëveshje, askund nuk përmendet, as nuk dihet për ndonjë luftë të përbashkët. Dihet se Kosta kudo i shfrytëzonte luftërat dhe fitoret e Azem Galicës, të cilin e “konsideronte” komandant. Këtë e vërteton edhe Sokol Mehaj nga Tomoci i Istogut, i cili thotë se ka qenë në rrugë afër Gjyrakocit, kur kaluan Azemi dhe Kosta. Serbët dhe ushtarët e zënë robër, që punonin në rrugë, filluan të brohorasin “*Rroftë Kostë Vojvoda!*” Kosta iu afrua njërit dhe duke i rënë me këmbë i bërtiti: “*Thuaj: Rroftë Azem Bejta e jo Kosta, ky është komandant!*”²¹¹

Siç u pa më vonë kjo kishte qenë tradhti dhe mashtrim djallëzor, që u kushtoi shtrenjtë çetave çlirimtare.

Komiteti Mbrojtja Kombëtare e Kosovës

Pas Luftës së Parë Botërore tokat shqiptare u bënë pre e lakmive të shovinistëve fqinjë dhe e fuqive imperialiste. Shtetet

²¹¹ Liman Rushiti, *Rrethanat politike-shoqërore në Kosovë 1912- 1918*, Prishtinë, 1986, f. 199

fqinje, veçmas Serbia, nën pretekstin e ndjekjes së ushtrisë austro-hungareze, ishin vërsulur egërsisht mbi tokat shqiptare. Çdo pëllëmbë toke e çliruar nga një pushtues, robërohej nga një pushtues edhe më i egër. Kështu nisi të rrezikohej edhe pavarësia e Shtetit Shqiptar, e shpallur në Vlorë, më 28 Nëntor 1912.

Të nxitur nga momentet historike, një grup intelektualësh e atdhetarësh, më 1 maj 1918, nën udhëheqjen e Hoxhë Kadriut (Kadri Lutfulla Prishtina 1978– 1925), në Shkodër formuan Komitetin “*MBROJTJA KOMBËTARE E KOSOVËS*”. Komiteti, edhe pse selinë e kishte në Shkodër, kudo, që nga jugu e deri në veri, i kishte degët dhe nëndegët e veta. Në kohë të ndryshme si anëtarë të Komitetit punuan me vetëmohim luftëtarët e Lëvizjes Kombëtare Demokratike si: Hasan Prishtina, Bajram Curri, Sali Nivica, Hysni Curri, Bedri Peja (Pejani), Beshir (Beqir) Vokshi, Azem Galica, Avni Rrustemi, Elez Isufi, Aqif Pasha, Sotir Peci, Ragip e Qerim Begolli, Sotir Kolea, Kel Marubi, etj.²¹²

Për t’i ndihmuar kryengritësit, Hoxhë Kadriu dhe Komiteti i Kosovës e hartuan PROGRAMIN prej dhjetë nenesh, ku u preken problemet kryesore të kryengritjes së përgjithshme të Kosovës të vitit 1919.²¹³ Sipas atij programi, krahas ndjekjes së ushtrisë austro-hungareze, duhej vendosur edhe pushteti popullor shqiptar. Në çdo vend të çliruar duhej vendosur flamuri i Skënderbeut, flamuri kuqezi.

Kështu, në vjeshtën e vitit 1918, filloi lufta kundër austro-hungarezëve. Azem Galica me çetat e veta e çliroi Drenicën, Istogun dhe marshoi drejt Pejës. Kudo valonte flamuri

²¹² Eqber Skëndi, *Hoxhë Kadriu (Kadri Prishtina)*, Prishtinë, 1992, f. 38

²¹³ Limon Rushiti, *Lëvizja Kaçake në Kosovë (1918- 1928)*, Prishtinë, 1981, f.94

Azem Galicën më shumë i shqetësoi qëndrimi i forcave franceze, sepse për serbët e kishte ditur moti se janë të pabesë dhe dinakë. Këtë e ka pohuar disa herë vetë Jorgo Gjukiqi (Jabuka) nga Jabuka e Koloshinit, që kishte zënë vend në Bukosh të Vushtrrisë, kur thoshte:

– *“Këtë sy ma ka verbua Azem Galica, por unë ia kam pasur borxh edhe jetën. E keni tradhtuar shumë rëndë. Luftërat dhe sukseset e tij i shfrytëzuan derisa i ndoqëm austriakët dhe hungarezët. Kur erdhën francezët ia kthyem shpinën. Kurrë nuk e harroj momentin kur e shkatërruam mbishkrinin “SKËNDERBEU” në hotelin e Mitrovicës dhe e vumë atë “Car Dushan”. Nuk njaftoi vetëm kjo. Unë i mashtruar nga krali e i verbuar nga gradat, i dola në pritë për ta vrarë tinëz. Ai si rrufeja m’i vrau dy shokët: Vojën dhe Stojanin dhe mua më la për të vdekur, pa njërin sy. Po hallall i kam thënë për së gjalli dhe hallall po i them për së vdekuri, se burrë si Azem Galica nuk lind më nëna. Ishte trim i pastër dhe besnik”²¹⁴.*

Pas këtyre përleshjeve të mëdha edhe harta gjeopolitike e Evropës pësoi ndryshime. Kështu, me kapitullimin e Gjermanisë në atë luftë, më 11 nëntor 1918, merr fund Lufta e Parë Botërore,” në të cilën morën pjesë 74 milionë ushtarë dhe u kushtoi popujve 10 milionë të vrarë, 21 milionë të plagosur, afër 8 milionë të zënë robër dhe 3.5 milionë invalidë të rëndë të luftës”.²¹⁵

Azem Galica, megjithatë, nuk u demoralizua. Në bashkëveprim me ideologët e Lëvizjes Çlirimtare, me Hoxhë Kadriun, me Hasan Prishtinën dhe me Bajram Currin, nisi riorganizimin e çetave të lirisë dhe përgatitjet për një kryengritje të

²¹⁴ Deklaratë e Zenel Haxhës nga Galica, dhënë autorit më 20 janar 1991

²¹⁵ Dr. Xheladin Shala, *Marrëdhëniet shqiptaro-serbe (1912- 1918)*, Prishtinë, 1990, f. 341

pason ngjarjen historike, ka hyrë në traditën evropiane si një pikëmbërritje e caktuar në kohë, e cila natyrshëm pret të shënjohet nga prapaktimet e vëmendjes së publike shkencore, – por jo vetëm – për shqyrtime dhe mbishqyrtime të reja të burimit të ngjarjes, vetë ngjarjes dhe pasojave të prodhuara nga ngjarja historike që ka mbushur shekullin e reflektimit të saj të përparmë dhe prezencës së saj në histori. Një cikël i tillë shekullor, i sapopërmbytur me pikëmbërritjen e 100-vjetorit të fillimit të Luftës së Parë Botërore, është kushti prodhues që ka pjellur këtë punim të fokusuar mbi paraqitjen e Luftës së Parë Botërore në tekstlibrat e historisë në Kosovë, Shqipëri dhe Maqedoni.

Duke e marrur si të mirëqenë devizën e njohur psikoanalitike, për të cilën njeriu s'është gjë tjetër veçse një fëmijë i rritur, dhe duke e bartur atë për ta rikontekstualizuar në një rrafsh psikohistorik, rezulton që njohja e historisë nga njerëzit e rëndomtë, – pra nga ata që nuk e kanë historinë profesion – s'është gjë tjetër veçse tërësia e asaj që ata kanë mësuar gjatë shkollimit të tyre në fëmijëri. Duke ndjekur këtë logjikë të të argumentuarit, përmbajtja dhe në përgjithësi niveli i tekstlibrave shkollorë të historisë, na shfaqet si tejet i rëndësishëm dhe përcaktues në edukimin e brezave mbi historinë, si burim bazik për njohjen e të shkuarës së botës dhe qytetërimeve njerëzore.

Në historinë e tij mbi lindjen e burgut, historiani dhe filozofi francez Michel Foucault, – duke shkruar mbi rolin dhe nivelin e ndikimit të shkollimit në botëkuptimet e mëpastajme të individit shoqëror, – e cilëson shkollën si institucionin më gjithpërfshirës disiplinues që ka fabrikuar dhe që vazhdon të fabrikojë njeriun modern.²¹⁸ Foucault këmbëngul në pozitën

²¹⁸ M. Foucault, *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, trans. Alan Sheridan, (New York: Vintage Books, 1995), p. 147.

Në listat e autorëve të teksteve shkollore të historisë në Kosovë, Shqipëri dhe Maqedoni, vërehet një dominim i dyfishtë: së pari, ato janë shkruar vetëm nga historianë; dhe së dyti, shumica dërmuese e tyre, janë historianë të modernitetit. Kjo dominancë e dyfishtë, shkakton edhe një disbalancë të dyfish-të. Të shkruarit e tekstit librave vetëm nga historianë, pa përfshirë fare sociologë dhe psikologë të zhvillimit në mesin e autorëve, i bën këto tekste profesionalisht mbase të përmbushura, por të mangëta në aspektin pedagogjik, duke lënë hapësirë për të dyshuar mbi nivelin e aftësisë së këtyre teksteve për të komunikuar me lexuesit e tyre, nënxënësit. Ky nivel i komunikimit, merr rëndësi edhe më të madhe, kur kihet parasysh delikatesa e psikologjisë në formim e sipër të nxënësve. Në anën tjetër, shkruarit i këtyre teksteve pothuajse vetëm nga historianë modernistë, – pavarësisht se tekstet përmbajnë mësim nga të gjitha periudhat historike, – ka bërë që ato të përshkohen përgjithësisht nga qasje dhe interpretime (post?)moderniste mbi historinë. E tëra kjo, i bën këto tekste gati krejtësisht të njëtrajtshme dhe monolite në përmbajtjen dhe rezonimin e tyre.²²¹

Së dyti: *çfarë përcillet?* Ajo çfarë përcillet përmes tekstit librave të historisë në Kosovë, Shqipëri dhe Maqedoni për Luftën e Parë Botërore, nuk dallon shumë nga njëra tjetra dhe për-

²²¹ Për mangësitë dhe të metat e teksteve të Kosovës shih B. Dugolli & D. Abdullahu, “Çështje kundërtënëse dhe të ndjeshme në tekstet e historisë për shkollat fillore dhe të mesme në Kosovë”, in Diskutime, viti III, nr.9, shkurt-mars 2014, (Tetovë: Qendra për Marrëdhënie Ndërkombëtare dhe Studime Ballkanike - Akademia Diplomatike Shqiptare Tetovë & Instituti për Studime Evropiane i Universitetit të Tiranës, 2014), pp. 121-144; po ashtu shih edhe J. Thaqi, *Problemet dhe të metat e teksteve shkollore (Analizë e teksteve shkollore të Kosovës të Ciklit të Shkollës së Mesme të Ulët (VI, VII, VIII dhe IX)*, (Prishtinë: BIRN, 2013).

gjithësisht, duket se ndjekin në masë të madhe të njëjtat mënyra të referimit dhe interpretimit. Kurrikulat dhe programet shkollore në këto tri republika ballkanike, përmbajnë një numër jo të vogël të njësive që kanë të bëjnë me historinë e zhvillimeve dhe pasojave të kësaj lufte. Këto njësi mësimore, janë të shpërndara në tekstlibrat shkollorë të historisë të disa niveleve, dhe të disa profileve shkollore: duke nisur nga klasa e fundit e nivelit fillor, e deri tek klasa po e fundit e nivelit të mesëm shkollor. Në totalin e tyre, numri i tekstlibrave të historisë nga të tria vendet, të cilat kanë në përmbajtjen e tyre mësimore për Luftën e Parë Botërore, është rreth pesëmbëdhjetë tekste. E thënë në mënyrë të përgjithshme, këto mësimore janë strukturuar sipas një skeme të ngritur mbi tri pika kryesore: 1) shkaqet që sollën luftën; 2) zhvillimet politiko-ushtarake të luftës; si dhe 3) pasojat dhe efektet që solli lufta. Ndërsa në anën tjetër, vetë historia e luftës, rrëfëhet nga tre prizma rrëfimi: nga prizmi global; nga prizmi rajonal; dhe nga prizmi nacional.

Nëse shikojmë në mënyrë të veçantë përmbajtjen e vetëm atyre njësive mësimore që flasin për Luftën e Parë Botërore, shohim që në aspektin faktografik, të dhënat që u ofrohen nxënësve, korrespondojnë me njëra tjetrën dhe në përgjithësi, janë pothuajse të njëjtat të dhëna që qarkullojnë në të gjitha tekstet e këtyre tri vendeve. Dallimet dhe divergjencat mes këtyre teksteve, shfaqen në qasjet e ndryshme të autorëve ndaj zhvillimeve historike, dhe në mënyrat e interpretimeve të tyre. Por që në fillim, si një emërtues i përbashkët që përshkon gati në të njëjtën mënyrë dhe në të njëjtin nivel narracionet e të gjithë këtyre autorëve, është pikëshikimi etnocentrist dhe nacionalist,²²² nga i cili është rrëfyer dhe interpretuar

²²² Për interpretimet nacionaliste të historisë së shqiptarëve shih P. Misha, “*Invention of a Nationalism: Myth and Amnesia*”, in *Albanian Identities*:

historia e Luftës së Parë Botërore. Efektet e këtij pikëshikimi, janë dukshëm më të theksuara dhe më të qarta, sidomos tek ato njësi mësimore që flasin për ngjarjet e luftës që lidhen direkt me historinë kombëtare të shtetit prej nga janë autorët e teksteve. Në një farë mënyre, siç duket, autorët e tekstlibrave të historisë, kanë ndjekur një parim sipas të cilit ata mëtojnë të shkruajnë historinë në atë mënyrë, që assesi të mos goditen e aq më pak të lëndohen ndjenjat kombëtare dhe në përgjithësi perceptimet identitare që nxënësit kanë për kombin, vendin dhe veten e tyre.

Kështu, kur flitet për shkaqet që sollën Luftën e Parë Botërore, në tekstet e këtyre tri vendeve, vërehen dallime tek dhënia e përparësive të disa shkaqeve ndaj disa të tjerave, si dhe tek shpjegimin dhe interpretimin i tyre. Në tekstet e Kosovës, shkaqet që sollën luftën përqendrohen tek arsyet politike si: disbalanca politike mes Fuqive të Mëdha; krijimi i blloqeve ndërshtetërore; lufta ruso-japoneze e viteve 1904–1905; kriza e Marokut; kriza e aneksimit të Bosnjës nga Austro-Hungaria; dhe luftërat ballkanike.²²³

Ndryshe nga kjo, në tekstet e Maqedonisë, shkaqet e luftës janë dhënë disi më shkarazi dhe në një mënyrë më të përgjithësuar, thjeshtë duke thënë se “shkaqet e Luftës së Parë Botërore ishin të shumëllojshme.” Tutje, kjo shumëllojshmëri shkaqesh që sollën luftën, referohet si një përzierje shkaqesh ushtarako-ekonomike dhe politike,²²⁴ që sollën disbalancë të forcave politike në terren, mes blloqeve ndërshtetërore.

Myth and History, S. Schwandner-Sievers & B. J. Fischer edit., (London: Hurst & Company, 2002), pp. 33-48.

²²³ F. Rexhepi & F. Demaj, *Historia 8 – shkolla e mesme e ulët*, (Prishtinë: Libri Shkollor, 2012), pp. 145-147.

²²⁴ B. Ristovski, Sh. Rahimi, S. Mlladenovski, S. Kiselinovski & T. Çepreganov, *Historia për klasën VIII*, (Shkup: ДПБИ, 2013), p. 6.

mit dhe leninizmit,²²⁶ qoftë si filozofi, qoftë si rrymë interpretative e historisë, e artikulluar në kuadër të teorisë së materializmit historik dialektik.²²⁷

Por prej nga vjen ky interpretim (neo?)marksist i historisë në tekstet e Shqipërisë? Nga trashëgimia marksiste e regjimit komunist në historiografinë shqiptare,²²⁸ apo nga bindjet dhe qëndrimet autentike dhe të përfaqësuara të autorëve të tekstit në fjalë? Kjo çështje, na kthen edhe një herë te pyetja e parë e Lyotardit: *kush përcjellë mësimin?* Zbërthimi i kësaj pyetjeje, tërheq pas vetes edhe një sërë pyetjesh të tjera: nga kush duhet shkruar tekstlibrat e historisë? Si duhet interpretuar historia për nxënësit? A duhet t'i'u imponohet një interpretim i caktuar nxënësve, apo ata duhet lënë të lirë në perceptimet dhe interpretimet e tyre? Sa e drejtë është që nxënësit të mësojnë historinë sipas interpretimeve të autorëve të teksteve? A është zgjedhje më e mirë në këtë rast sistemi me tekste alternative, apo ai me tekste të unjësuar?

Në sistemin arsimor të Republikës së Kosovës dhe asaj të Maqedonisë, tekstlibrat e historisë janë unjësuar nga ministritë e arsimit, përmes standardizimit të teksteve. Ndërsa në Shqipëri, pas kritikash të shumta, sistemi me tekste alterantive, me shumë gjasë duket se është duke u aplikuar për herë të fundit

²²⁶ Për pikëpamjet e Leninit mbi L.P.B. shih V. I. Lenin, *Imperialism: The Highest Stage of Capitalism*, (London: Penguin Books, 2010); sidomos kapitullin "Imperialism as a Special Stage of Capitalism".

²²⁷ Shih G. A. Cohen, *Karl Marx's Theory of History: A Defence*, (New York: Oxford University Press, 2004); po ashtu shih H. Lefebvre, *Dialectical Historical*, trans. J. Sturrock, (Minnesota: University of Minnesota Press, 2009).

²²⁸ Për ndikimin e regjimit enverist në historiografinë shqiptare shih M. J. Alex Standish, "Enver Hoxha's Role in the Development of Socialist Albanian Myths", in *Albanian Identities*, op.cit., pp. 115-124.

duhet përqendruar vëmendja e historianit gjatë shkrimit të historisë? Ideja e Wittgenstein-it për tu “fokusuar te rindërtimi i propozimeve logjike në vend të kontekstualizimit të deklaratave të autorit”,²³⁰ rrezikon të jetë sa e vjetërsuar, aq edhe e pashqitshme nga kuptimi i saj gjuhësor, për ndonjë aplikim eventual të mëtutjeshëm.

Pyetjet e mësipërme, grumbullohen në mënyrë të paakorduar në një pikë: ç’histori duhet të mësojnë nxënësit, pra, ç’histori duhet tu servohet nxënësve? Kur shkruan për përkufizimet dhe kalkulimet e ligjërimeve publike, Foucault vë në dukje që ai që vendos se për çfarë mund të flasim, ai ka vendosur edhe se çfarë mund të dimë. Dhe meqë ky vendim për atë se çfarë mund të flitet, nuk është askund më ndikues se sa në fushat e ligjërimit arsimor, Foucault përpiqet të tërheq vëmendjen tonë pikërisht aty kur thotë: “Çdo sistem arsimor është një mënyrë politike për ta ruajtur ose ndryshuar përvetësimin e ligjërimeve, me dijet dhe pushtetet që bartin me vete...Në fund fare, ç’mund të jetë tjetër një sistem arsimimi, përveç një ritualizim i fjalës, një cilësim dhe ngulitje e roleve për subjektet folëse, themelim i një grupi doktrinal së paku i përhapur, shpërndarje dhe përvetësim i ligjërimit së bashku me pushtetet dhe dijet e tij?”²³¹ Meqë kurrikulat e programeve arsimore paracaktohen nga ministritë përkatëse të arsimit të këtyre tri vendeve, këto ministri dhe autorët e teksteve, janë ata që vendosin se për çfarë mund të flitet në tekstlibrat e historisë,

²³⁰ J. Havercroft, “Skinner, Wittgenstein and historical method”, in *Francophone Communities: Past and Present*, vol. 34, issue 3, editors: Ch. Forsdick, M. Hanrahan & M. Munro, (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2011), pp. 371-387.

²³¹ M. Foucault, “*The Order of Discourse*”, in *Untying the Text: A Post-Structuralist Reader*, edit. R. Young, (Boston & London: Routledge & Kegan Paul, 1982), p. 64.

Në të gjitha këto tekste, atentati i Sarajevës cilësohet vetëm si një pretekst për fillimin e luftës, kurse vetë atentatori Gavrilo Principi, portretizohet me cilësime të ndryshme. Në tekstat e Maqedonisë, ai është thjeshtë “anëtar i organizatës ilegale ‘Bosnja e Re’”.²³⁵ Në tekstat e Shqipërisë, është një “*student sllav, pjesëtar i një shoqate të fshehtë revolucionare*”.²³⁶ Kurse në të gjitha tekstat e Kosovës, Principi përshkruhet si një anëtar i “*organizatës nacionaliste serbe Bosnja e Re*”.²³⁷

Në pasazhet e mësipërme, nuk mund të mos vërehet që epitetet që i janë dhënë Gavrilo Principit, janë në një linjë me kurset politike të vendeve përkatëse, përkatësisht, janë në përputhje me të qenit politikisht korrekt, sipas politikave të vendit ku janë shkruar këto tekste. Atentatori Gavrilo Principi ishte serb, dhe duke pasur parasysh marrëdhëniet e mira politike mes Republikës së Maqedonisë dhe Serbisë, duket e kuptueshme që ai neutralizohet duke u cilësuar thjeshtë si anëtar i një organizate ilegale. Kështu, në një farë mënyre, Principi amnistohet nga kriminaliteti i tij, kriminalitet që ndërkaq i lihet vetëm organizatës së atentatorit, dhe për më tepër duke përdorur një term shumë të gjerë siç është ai “*ilegal*”, me të cilën kuptohet çdo gjë që nuk është nën juridiksionin e shtetit, e që mund të jetë shumçka: nga një klub sporti a lokal afarist, e deri te organizatat terroriste. Në mënyrë disi të çuditshme, Principi emërtohet në tekstat e

²³⁵ B. Ritovski, *Historia për klasën VIII*, op.cit., p. 7.

²³⁶ M. Dërguti, *Historia 8*, op.cit., p. 14.

²³⁷ J. Bajraktari, F. Rexhepi & F. Demaj, *Historia 10: Gjinnazi matematikë dhe informatikë – Gjinnazi i Shkencave Natyrore*, (Prishtinë: Libri Shkollor, 2010), p. 89; F. Rexhepi & F. Demaj, *Historia 11: Gjinnazi i gjuhëve*, (Prishtinë: Libri Shkollor, 2004), p. 82; J. Bajraktari, A. Salihu, *Historia 12: Gjinnazi i Përgjithshëm*, (Prishtinë: Libri Shkollor, 2006), p. 172.

të fillimit të Luftës së Parë Botërore. Përtej kronologjisë së zhvillimeve historike në prag të luftës, nëse iu referohemi përmbledhjeve bibliografike të librave dhe studimeve për Luftën e Parë Botërore, shohim që pothuajse unanimitisht, si datë e fillimit të luftës mirret 28 korriku i vitit 1914.²⁴¹

Si njëra nga ngjarjet më të mëdha dhe më gjithëpërfshirëse politiko-ushtarake në historinë e njerëzimit, Lufta e Parë Botërore duket ta ketë të pamundur tu shpëtojë interpretimeve politike në histori. Nxënësit në Kosovë, Shqipëri dhe Maqedoni, pothuajse në mënyrë uniforme dhe sipas të njëjtave argumente, mësojnë se Lufta e Parë Botërore ishte një luftë globalisht ekspansioniste mes të dyja blloqeve, të cilat synonin të rindanin kolonitë, tregjet dhe zonat e influencës në botë mes tyre. Në këtë mes, çdo lëvizje dhe aktivitet politiko-ushtarak i popullsisë të këtyre tri vendeve, paraqitet si përpjekje e popujve të vegjël për të shpëtuar nga hegjemonia e popujve të mëdhenj. Kështu, në librin e klasës së 8-të që përdoret në Maqedoni, shprehimisht thuhet se “*shtetet ballkanike morën pjesë në Luftën e Parë Botërore me qëllim që t’i realizojnë aspiratat e tyre territoriale për formimin e shteteve të mëdha në Ballkan si “Greqia e Madhe”, “Rumania e Madhe”, “Bullgaria e Madhe” dhe “Serbia e Madhe”.*”²⁴² Ky pasazh është tipik për mendësinë e viktimizimit, për një mit aq të përhapur te popujt e Ballkanit siç është miti i të qenit i pafajshëm dhe viktimë gjatë historisë. Në rastin e Maqedonisë, rrëfimi për planet nacionaliste të Greqisë, Bullgarisë dhe Serbisë së Madhe, është fare i qëllimshëm kur kihet parasysh që këto plane përfshinin në vete synime territorial ndaj asaj që sot është

²⁴¹ A. G. S. Enser, *A Subject Bibliography of The First World War: Books English 1914-1987*, (London: Gower Publishing Group, 1989).

²⁴² B. Ritovski, *Historia për klasën VIII*, op.cit., p. 11.

nizëm, nacionalizëm i skajshëm, terrorizëm e lëvizje për çlirim, autorët e këtyre teksteve me shumë finesë, viktimizojnë popullin e tyre në njërën anë, ndërkaq akuzojnë dhe kritikojnë përherë pretendimet territoriale të popujve dhe shteteve fqinjë në anën tjetër. Pushtimet që shtetet e mëdha europiane kanë bërë në Ballkan, rrëfehen disi më shkarazi dhe pothuajse si diçka e natyrshme e gati emancipuese, në krahasim me pushtimet që shtetet ballkanike i kanë bërë njëra tjetrës, të cilat ndërkaq stigmatizohen dhe penalizohen në mënyrë kategoriale si shoviniste dhe ekspansioniste.

Përfundimisht, përtej çdo kritike që mund tu bëhet tekstillibrave të historisë në Kosovë, Shqipëri dhe Maqedoni, problemi kyq në tërë këtë konstalacion të historishkruarjes, është ky: ç'histori duhet (duam?) tu mësojmë fëmijëve? Historinë si një rrëfim kronologjik që shpalos faktografinë e të kaluarës një-rëzore, apo historinë si një mësim moral(izues?) mbi humanen dhe vlerat e rrugës së emancipimit të saj? E para rrezikon të përfundojë në një kaos informativ, kurse e dyta, me varfërimin e përvojës që ka sjellur moderniteti, do të rezultonte me shumë gjasë si krejt e panjaftueshme. Këtu ka zënë fill mega-dilema që ka ndarë në dysh mendimet për atë që Nietzsche e ka quajtur “mbi dobinë dhe dëmin e historisë për jetën”: a duam të mësojmë historinë, apo duam të mësojmë nga historia? Për Edward Hallett Carr-in: “Mësimi nga historia s’është kurrë thjeshtë një rrjedhë e njëanshme. Të mësosh për të tanishmen në dritën e së kaluarës – sipas tij, – do të thotë gjithashtu të mësosh për të kaluarën në dritën e së tashmes. Puna e historisë – për të, – është të rrisë kuptimin më të thelluar të së kaluarës dhe të së tashmes përmes marrëdhënieve midis tyre.”²⁴⁶ Ndërsa për vetë

²⁴⁶ E. H. Carr, *What is History?*, (New York: Random House, 1967), p. 89.

Nietzsche—n, si një nga artikuluesit e kësaj dileme, ka tri lloj historish: lloji monumental – si një dëshmi për triumfet e të shkuarës si frymëzuese për të tashmen dhe të ardhmen; lloji antikuar – si risjellje vizuale e të kaluarës, në shërbim të kureshtjes muzeale; dhe lloji kritik – si kundërvënje ndaj ceneve të së kaluarës, me qëllimin për t’u liruar nga barra e së kaluarës.²⁴⁷ Nga këto tri lloje, ai tregon përbuzje për të dytën, në ndërkohë që përlartëson të parën dhe të tretën, në një mënyrë që sugjeron se një histori e dobishme për njeriun, do të ishte e përshkuar nga një qasje kritike ndaj të kaluarës, prej së cilës do të nxitej dhe gjallërohej veprimtaria e njeriut. Por një implementim eventual i këtyre ideve të tilla tek tekstet shkollore, duket paksa utopik dhe si shumë ideal për të qenë gjerësisht i pranueshëm, aq më tepër kur bëhet fjalë për Kosovën, Shqipërinë dhe Maqedoninë, vende kaq të varfëra dhe të ngelura mbrapa në rrugët e emancipimit shoqëror e politik të tyre.

Në fund fare, pothuajse të gjithë këmbëngulin në atë se zgjidhja më e mirë, do të ishte të mësonim historinë ashtu siç ka qenë ajo në të vërtetë. Por teksa shkruan për historishkruarjen, me një sens disi fatalist, Karl Popper pohon se “nuk mund të ekzistojë asnjë histori e të kaluarës, siç ka qenë ajo faktikisht”; se mund të ekzistojnë vetëm interpretime historike por jo përfundimtare, dhe se çdo brez ka të drejtën që të bëjë interpretimet e veta për historinë.²⁴⁸ Por një histori që interpretohet në vazhdimësi sipas opinionëve që bartin brezat me vete, do të ishte një shpërftyrim arbitrar i historisë nga

²⁴⁷ F. Nietzsche, *On the Use and Abuse of History for Life*, trans. I. Johnston, (Virginia: Richer Resources Publications, 2010), pp. 13-21.

²⁴⁸ K. R. Popper, “Për shkrimin e historisë dhe për sensin e historisë”, in *Mendime për historinë dhe politikën*, trans. G. Karakashi, (Tiranë: Plejad, 2011), p. 68.

rrjedha e të tashmeve të pafundme. Mbase, ajo për çfarë kemi vërtetë nevojë në përpjekjet tona aq të amullta për të njohur historinë dhe për tu njohur nga historia, është të shkruarit e historisë si një vendstrehim autentik që zbulon dhe shpalos të vërtetat, dhe si një pistë e lëvizshme tejkohore dhe tejhapësi-nore, që së bashku me mundësitë dhe zgjedhjet e bëra në të kaluarën, do të shpërfaqte edhe mundësitë e përcjellura në të sotshmen.²⁴⁹

Bibliografi

- Ajrullai, Latif. & Rita Petro. *Atlas themelor i historisë së botës*. Tiranë: Botimet shkollore Albas, 2005.
- Arendt, Hannah. *Between Past and Future*. New York: Penguin Books, 2006.
- Bajraktari, Jusuf. & Arbër Salihu. *Historia 12: Gjinnazi i përgjithshëm*. Prishtinë: Libri Shkollor, 2006.
- Bajraktari, Jusuf. & Fehmi Rexhepi. & Frashër Demaj. *Historia 10: Gjinnazi matematikë dhe informatikë; Gjinnazi i shkencave natyrore*. Prishtinë: Libri Shkollor, 2010.
- Benjamin, Walter. *Selected Writings, vol. IV, 1938–1940*. Translated by H. Eiland & M. Jennings. Cambridge: Bknap Press, 2003.
- Bicaj, Isa. & Isuf Ahmeti. *Historia 12: Gjinnazi shoqëror*. Prishtinë: Libri Shkollor, 2006.
- Carr, Edward Hallet. *What is History?* New York: Random House, 1967.
- Cohen, Gerald Allan. *Karl Marx's Theory of History: A Defence*. New York: Oxford University Press, 2004.
- Çami, Muin. “Shqipëria gjatë Luftës së Parë Botërore (1914–1918)”, in *Historia e Popullit Shqiptar, vol. III*. Editor: Akademia e Shkencave e Shqipërisë: Instituti i Historisë. tiranë: Toena, 2002.

²⁴⁹ Për këtë shih M. Heidegger, *Being and Time*, trans. J. Macquarrie & E. Robinson, (New York: Harper Perennial, 2008), pp. 378-381.

- issue 3, editors: Ch. Forsdick, M. Hanrahan & M. Munro. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2011.
- Heidegger, Martin. *Being and Time*. Translated by J. Macquarrie & E. Robinson. New York: Harper Perennial, 2008.
- Hoti, Izber. Tomi Treska & Ilir Mehmeti. *Atlas i Historisë (për shkolla)*. Tiranë: Botime shkollore Albas, 2008.
- Jazexhi, Olsi. *Rrëfimet e një kombi: shqiptarët, turqit, muslimanët dhe të krishterët në tekstlibrat shkollorë të historisë dhe letërsisë në Kosovë – Analizë e teksteve shkollorë të ciklit fillor, të mesëm të ulët dhe të mesëm të lartë në Kosovë*. Tiranë: Free Media Institute, 2013.
- Lefebvre, Henry. *Dialectical Historical*. Translated by J. Sturrock. Minnesota: University of Minnesota Press, 2009.
- Lenin, Vladimir Ilich. *Imperialism: The Highest Stage of Capitalism*. London: Penguin Books, 2010.
- Lyotard, Jean-François. *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Translated by Geoff Bennington & Brian Massumi. Manchester: Manchester University Press, 1982.
- Malcolm, Noel. *Kosovo: A Short History*. USA: Harper Perennial, 1999.
- Misha, Piro. “*Invention of a Nationalism: Myth and Amnesia*”, in *Albanian Identities: Myth and History*. Editors: Stephanie Schwander-Sievers & Bernd J. Fischer. London: Hurst & Company, 2002.
- Nehring, Dieter. *Curricula und Geschichtsbücher im Kosovo*. Editors: Simone Britz & Elvir Bećirović. Braunschweig: Georg Eckert Institute, 2014.
- Nehring, Dieter. *Curricula und Geschichtsbücher im Albanien*. Editors: Simone Britz & Elvir Bećirović. Braunschweig: Georg Eckert Institute, 2014.
- Nietzsche, Friedrich Wilhelm. *On the Use and Abuse of History for Life*. Translated by Ian Johnston. Virginia: Richer Resources Publications, 2010.

Pingel, Falk. *UNESCO Guidebook on Textbook Research and Textbook Revision* – 2nd revised and updated edition. Paris & Braunschweig: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization & Georg Eckert Institut for International Textbook Research, 2010.

Popper, Karl R. *Mendime për historinë dhe politikën*. Translated by Gaqo Karakashi. Tiranë: Plejad, 2011.

Rexhepi, Fehmi. & Frashër Demaj. *Historia 11: Gjimnazi i gjuhëve*. Prishtinë: Libri Shkollor, 2004.

Rexhepi, Fehmi. & Frashër Demaj. *Historia 8*. Prishtinë: Libri Shkollor, 2012.

Ritovski, Blazhe. Shukri Ra himi. Simo Mlladenovski. Stojan Kiselinovski & Todor Çepreganov. *Historia për klasën VIII*. Shkup: ЉB, 2013.

Rushiti, Limon. *Rrethanat politikoshoqërore në Kosovë 1912/1918*. Prishtinë: Rilindja, 1986.

Standish, Alex M. J. " *Enver Hoxha's Role in the Development of Socialist Albanian Myths*", in *Albanian Identities: Myth and History*. Edit., Stephanie SchwanderSievers & Bernd J. Fischer. London: Hurst & Company, 2002.

Thaçi, Jusuf. *Problemet dhe të metat e teksteve shkollore (Analizë e teksteve shkollore të Kosovës të ciklit të Shkollës së Mesme të Ulët (klasët VI, VII, VIII dhe IX)*. Prishtinë: BIRN, 2013.

ARDIAN LIMANI & BESNIK EMINI

*Instituti i Trashëgimisë Shpirtërore e Kulturore të Shqiptarëve
– Shkup*

PASQYRIMI I LPB–së NË HISTORINË E POPULLIT SHQIPTAR DHE HISTORINË E POPULLIT MAQEDONAS

(vlerësim krahasues)

Lufta e Parë Botërore pasqyrohet me theks të veçantë në historitë zyrtare të Republikës së Shqipërisë dhe Republikës së Maqedonisë. Si botime krahasuese kemi marrë botimin e fundit të “*Historisë së Popullit Shqiptar*” të Akademisë së Shkencave të Shqipërisë, botuar në Tiranë në vitin 2007, respektivisht vëllimin e III–të të këtij botimi, dhe “*Historinë e Popullit Maqedonas*” të Institutit të Historisë Nacionale, botuar në Shkup në vitin 2000, respektivisht vëllimin IV të këtij botimi. Në fillim të tekstit që i përshkruan ngjarjet e Luftës së Parë Botërore në Shqipëri, jepen të dhëna për largimin e Princ Vidit dhe vendosjen më pas të forcave italiane. Një vend i veçantë i kushtohet Traktatit të Fshehtë të Londrës dhe vendimeve të tij, të nënshkruar në Londër më 26 prill 1915. Pas pjesës ku sqarohen rrethanat e këtij traktati, përshkruhet pushtimi i Shqipërisë së mesme nga ushtria serbe. Një vend të posaçëm i kushtohet ardhjes së forcave austro–hungareze në Shqipëri dhe kapitullimit të ushtrisë malazeze dhe serbe, si dhe kalimit të rreth 150.000 ushtarëve serbë për në Korfuz, nëpërmjet Durrësit, Shëngjinit dhe Vlorës, takimi i forcave austro–hungareze me ato bullgare në Elbasan, etj. Më 10

dhjetor 1916, në Korçë nënshkruhet protokollin për krijimin e Krahinës Autonome të Korçës, që cilësohet protokoll me përmbajtje politike dhe ushtarake, mes 17 përfaqësuesve nga Korça (7 ortodoksë dhe 7 myslimanë) dhe komandantit të forcave franceze të Korçës, kolonelin Hanri Dekuan, dhe abrogimit të protokollit më 16 shkurt 1918.

Në këtë botim gjenden kryesisht të dhëna për gjendjen e shqiptarëve në hapësirën e Shqipërisë londineze, megjithëse edicioni përmban titullin “Historia e Popullit Shqiptar”. Kreu i analizuar përmban titullin: “*Shqipëria gjatë Luftës së Parë Botërore (1914–1918)*”.

Vepra “Historia e Popullit Maqedonas” të Institutit të Historisë Nacionale, botuar në Shkup në vitin 2000, respektivisht vëllimin IV të këtij botimi (Историја на Македонскиот народ), fillon me shkaqet e shpërthimit të Luftës së Parë Botërore dhe me të dhënën se kjo luftë në Maqedoni ka zgjatur tre vite. Në pjesën e parë të kaptinës për Luftën e Parë Botërore me titull “*Mendimi çlirimtar maqedonas në Luftën e Parë Botërore*”, përshkruhet pozicionimi i ushtrive të ndryshme ndërluftuese në vijën e frontit, e me theks bëhet fjalë për pozicionimin e 1.200.000 ushtarëve, duke e quajtur vijën e frontit “*Fronti maqedonas*”. Përmendet mobilizimi i banorëve të Maqedonisë në ushtrinë serbe dhe refuzimi për të shërbyer, ku thuhet se nga 80.000 persona që është dashur të mobilizohen, 27.789 persona nuk janë paraqitur, prej të cilëve 21.635 maqedonas dhe 6302 myslimanë (turq dhe shqiptarë), dhe 319 hebrenj.

Për dallim nga “*Historia e Popullit Shqiptar*”, në botimin “*Historia e Popullit Maqedonas*” nuk trajtohen vetëm zhvillimet në kuadër të kufijve të Republikës së sotme të Maqedonisë, por përmenden edhe zhvillimet në hapësirat tjera ku ka

jetuar populli maqedonas. Një vend i veçantë i kushtohet përpjekjeve të Bullgarisë për t'i kompensuar humbjet e luftërave ballkanike, duke angazhuar edhe emigrantë maqedonas që jetonin në Bullgari për të luftuar në radhët e ushtrisë së saj. Më tej, në këtë botim shkruan se populli maqedonas ka qenë i mobilizuar në tre ushtri: 50 mijë në ushtrinë serbe, 100 – 120 mijë në atë bullgare dhe 20 mijë në atë greke.

Më tej, një nëntitull i kushtohet gjendjes së Maqedonisë nën okupimin bullgar dhe ndarjen në zona okupues, ku përmendet se dy qarqe okupuese kanë qenë në Kosovë – i Prizrenit dhe i Prishtinës. Një nëntitull i kushtohet gjendjes së Maqedonisë nën okupimin e forcave të Antantës. Theks i veçantë i vihet bombardimit dhe dëmtimit të qytetit të Manastirit. Nëntitulli "*Dilemat për të ardhmen e Maqedonisë*" flet për interesimin e Francës për kapacitetin ekonomik të Maqedonisë dhe interesimin e saj për ti plasuar mallrat e saj në Maqedoni. Një kujdes i kushtohet përpjekjeve të Serbisë për të rikthyer ndikimin e humbur në pjesët e pushtuara gjatë luftërave ballkanike. Në një nëntitull të veçantë trajtohen rrethanat politike, ku vend kryesor i kushtohet aktivitetit të VMORO-së dhe bashkëpunimit të saj me shtetin bullgar.

Duke i pasur parasysh të dy këto botime kryesore të historive të popullit shqiptar dhe maqedonas, mund të përfundojmë se në të dyja rastet, historia e Luftës së Parë Botërore është paraqitur me dioptri të ndryshme. Për më tepër, edhe ngjarjet e bujshme që kanë ndodhur gjatë asaj lufte në mesin e popullit shqiptar jashtë kufijve të Shqipërisë londineze, nuk janë trajtuar gati aspak, megjithëse kanë ndodhur ngjarje shumë të rëndësishme historike.

BLERIM REKA

South East European University – Tetovo

ONE CENTURY OF THE 1ST WW: FROM COLD WAR TO HOT PEACE

One century since the start of First World War not marks only the break of world peace. It also breaks the geopolitical order of Austro–Hungarian. In 1914 there were only 59 states. After the Second World War, in 1950 there were 89 states, and today are 194. During the last 150 years there were four waves of state–creation in Europe. Since 1945, 120 states were created. Only in Central and Eastern Europe from three states (which existed until 1989), today there are 24. The twentieth century was a period of fracturing large political units by the collapse of former empires, like: Austro–Hungarian, German, Italian, and Japanese; Ottoman, Portuguese, and Spanish; Russian, and Soviet empires.

The Versailles Peace Conference introduced an international legal framework, for resolving minority rights and territorial claims. As a consequence, after 1919, the main European monarchy, was dissolved (Austro–Hungary) and new nation states were created, (Czechoslovakia, the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, and Poland). This could be called post–imperial state–creation. The Austro–Hungarian Empire (1867–1918) was not dissolute because of the lack of decentralization, but because of broader geopolitical developments in the Europe, in particular Russian interest in Central and South East Europe.

In the year, which marks the 100th Anniversary of the outbreak of the First World War, and 25 years of the end of the cold war, post Austro– Hungarian and post– communist vacuum is trying to be fulfilled by neo–soviet aspiration of Russia: from Georgia to Crimea, and Eastern Ukraine.

After, terrorist attacks against USA, on September 11 2001, world global policy were focused towards: Afghanistan and Iraq. Ten years later towards the consequences of Arab Spring including ISIS threats. This year, which marked the start of the 100 years, international focus was returned in Europe, after Russian invasion in Crimea and support for pro–Russian separatist in Eastern Ukraine.

European peace is returned to main geopolitical focus one century latter where the First World War erupted. There where the cold war was born.

Maybe the dramatic developments in Russian neighborhood: Georgia– Ukraine, in the last five years could not be named as back of cold war. But it could not be neglected too. These first post–soviet military interventions after those in: the Budapest (1956), Prague (1968) and Afghanistan (1979); are sign of beginning of hot peace.

In this paper I will try to analyze geopolitical changes during the last century: 100 years from the 1st WW, 70 years from the end of the 2nd WW and 25 years from the end of the cold war.

1. One century since the end of the First World War, the world is being stirred once again with fears of a new war of similar proportions. The start of First World War not marks only the break of world peace. It also breaks the geopolitical order of Austro– Hungarian. In 1914 there were only 59 states. After the Second World War, in 1950 there were 89

states, and today are 194. During the last 150 years there were four waves of state-creation in Europe. Since 1945, 120 states were created. Only in Central and Eastern Europe from three states (which existed until 1989), today there are 24.²⁵⁰ The twentieth century was a period of fracturing large political units by the collapse of former empires, like: Austro-Hungarian, German, Italian, and Japanese; Ottoman, Portuguese, and Spanish; Russian, and Soviet empires.

The Versailles Peace Conference introduced an international legal framework, for resolving minority rights and territorial claims. As a consequence, after 1919, the main European monarchy, was dissolved (Austro-Hungary) and new nation states were created, (Czechoslovakia, the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, and Poland). This could be called post-imperial state-creation. The Austro-Hungarian Empire (1867-1918) was not dissolute because of the lack of decentralization, but because of broader geopolitical developments in the Europe, in particular Russian interest in Central and South East Europe. Peace is now more precarious 25 years since the end of the Cold War. Russian President Vladimir Putin re-inaugurated a Cold War vocabulary 10 years ago by stating that the dissolution of the USSR was ‘the biggest geopolitical catastrophe of the 20th century’. Nobody took this statement seriously at the time, but President Putin began planning how to pull together what was left of the former Soviet Union after 16 of its former states had gained independence.²⁵¹

²⁵⁰ Reka B: “Kosovo Independence: a delayed post-colonial and post-cold war self-determination”, lecture before the students of Faculty of Law, University of Bologna, Bologna, 27.05.2014

²⁵¹ Reka B: “South Stream or South Dream”, Geopolitical Information Services, (GIS) Vaduz, Liechtenstein, 27.05.2014, p.1

The world is not being stirred now as it was at the beginning of the 20th century. It faced double totalitarianism in communism and Nazism. Today it faces challenges in: economics, energy and environment. Global concussions on September 11, 2001, through terrorism and the economic recession of September 2008 have taken their toll.

After, terrorist attacks against USA, on September 11 2001, world global policy were focused towards: Afghanistan and Iraq. Ten years later towards the consequences of Arab Spring including ISIS threats. This year, which marked the start of the 100 years, international focus was returned in Europe, after Russian invasion in Crimea and support for pro-Russian separatist in Eastern Ukraine.

European peace is returned to main geopolitical focus one century latter where the First World War erupted. There where the cold war was born.

Maybe the dramatic developments in Russian neighborhood: Georgia– Ukraine, in the last five years could not be named as back of cold war. But it could not be neglected too. These first post-soviet military interventions after those in: the Budapest (1956), Prague (1968) and Afghanistan (1979); are sign of beginning of hot peace.

2. In the year, which marks the 100th Anniversary of the outbreak of the First World War, and the system established by the First World Peace, Albanian question, is still actual. In this Peace Conference, thanks to US President Wilson, Albania just survived from tendencies to be grabbed from its neighbors. It was internationally recognized as a state in the half of its natural territories and only with half of its population.

For the Albanian nation in the Balkans, this was a century of clashes between geography and history. New geographies (after European diplomatic conferences) would draw new borders, changing the existing realities, by dividing nations unjustly, and by rewriting history supported by the argument of force. Otherwise, how does one explain the fact that a century ago, 3 out of 4 main events of the new Albanian political history, had occurred out of today's political borders of "London" Albania?²⁵²

The key events that led to the independence of Albania had developed out of today's Albania. The national unification had occurred in Prizren (1878); language unification in Manastir (1908); whereas the liberation unification in Shkup (1912). The final event alone, the declaration of the state, had occurred in Vlora of today's Albania.

The political platform erected in Prizren for a national political unification, was followed by the unique cultural platform in Manastir, and later on, with their implementation, through the military platform in Shkup. There was no other option besides these three national platforms resulting in a state platform. The Vlora of independence was only the crown woven in Prizren, Manastir and Shkup.²⁵³

²⁵² Reka B: "100 years of London Ambassadors Conference: how Balkans geopolitics was changed", key note speech in the Conference on 100 years of London Ambassadors Conference, (SEE University, Shkup, 21 November 2013); published in a special volume conference proceeding book edited by Blerim Reka and Bernd Fischer, (SEEU Review, vol.10 no.1/ 2014).

²⁵³ Reka B: "Filosofia shtet- ndertuese dhe integruese e Hasan Prishtines", paper in the conference on the role of Hasan Prishtina, Shkup, 12-13 October 2012, published in conference proceeding book by ITKSH, Shkup, 2012

Albanian was the last nation in the Balkans who created its national state. There are many theoretical explanation of the reason for this late state–building of Albanian, but at least two factors remain crucial: the lack of unique national political program and the lack of national political leadership among Albanian. Since its independence, Albania was a divided state by decision of London Ambassador’ s Conference of 1913, and survived state in the Versailles Conference of 1919.²⁵⁴

Without a half of its territory and more than half of its population till the Second World War the main objective of this new state was: how to survive in a very danger neighborhood? After the end of Second World War Albania was for four decade ruled by communist dictatorship. Only last two decade of its post–communist history Albania achieved to overcome its transformation past.

Today Albanian state is NATO member, (since 2009), and EU Candidate (2014). Kosovo is potential EU candidate and country where since 1999 the biggest US military base in Europe, is situated. Albanians in the Balkans remained the biggest Euro– Atlantic nation.²⁵⁵ Albania, together with this diplomatic improvement, in the recent years made also

²⁵⁴ See more: Reka B: “Një shekull pavarësi: një shekull përplasjesh të historisë me geografinë”, AIIS Conference: Albania in the next ten years; envisioning the future, (Tirana 29-30.03.12)

²⁵⁵ In June 2014 this support of Albanians in the region is more than 85%. In the last years was also the highest from other Balkans nations. According to the Gallup International, since 2009 in all others countries in the region the support for EU/NATO integration was decreased by 20% in BH; 10% in: Macedonia, Montenegro and Serbia. Only in Kosovo and Albania were higher: 79% in Kosovo, and 70% in Albania, and in Macedonia where Albanians of Macedonia show 80% of their support for EU. See also: Dnevnik, Utrinski Vesnik, Koha, Shkup, 17.03.2012, pp 1-6)

economic improvement, being the first country in the region for receiving Foreign Direct Investments²⁵⁶.

Albania, is improving energetically too. Albania is the state with biggest water resources in the Balkans, as potential for hydro-energy plants. From 2015, she will be connected with biggest European gas pipeline system: TAP, (Trans Adriatic Pipeline,) as energy crossroad of natural gas from Greece to Italy and further for EU market. Together with recent finding of oil reserve in north-west part of the country as well as at Ionian coast²⁵⁷, although territorially contested by Greece, since 2009. Within Energy Strategic Partnership with Kosovo, Albania will use also Kosovo lignite coal, based on bilateral energy agreement of 2014.

Albanian was the last nation in the Balkans who created its national state. There are many theoretical explanation of the reason for this late state-building of Albanian, but at least two factors remain crucial: the lack of unique national political program and the lack of national political leadership among Albanian. After one hundred years of this divided and surviving history of Albanians, they are becoming a important geopolitical factor of the Western Balkans.

After one hundred years of this divided and surviving history of Albanians, they are becoming a important geopolitical factor of the Western Balkans. From one divided state in

²⁵⁶ F.D.I in Albania in 2013 were 1, 2 billion EURO; According to WB Report, 2013

²⁵⁷ The territory of “plan 1 and plan 2 out of 20 energy zone of Greece, with 230 square km of its territorial see water with 4 billion barrel oil, and 1, 5 billion m³ natural gas reserve; See more about it Reka. B: “Geopolitics: Neiburhood of Greece’s Veto”, (Geopolitical Information Service, GIS, Vaduz, Liechtenstein, 2014, p.3.

1914, to two states in 2014: one of them is NATO member²⁵⁸ and EU candidate²⁵⁹; the second EU potential candidate with the biggest US military base in Europe.

Albania, as the only NATO member in the western Balkans, immediately allied with the West following the latest developments in Ukraine. It has expressed no interest in South Stream. It did back the Nabucco pipeline earlier but has stuck to the Trans-Adriatic Pipeline (TAP) since 2013. A branch of TAP or the Ionian-Adriatic Pipeline (IAP) will continue to Kosovo as well, creating a new geopolitical sphere in the Balkan Adriatic, different from the continental Balkan. Albania has its own energy resources, in addition to its strategic role for energy pipelines. The region of Shpirag has big oil reserves²⁶⁰ Kosovo has no gas or oil, but has the world's fifth largest lignite coal reserves.²⁶¹ Lignite is a crucial energy resource in the Balkans. Some sources say that five new lignite plants are planned in the Balkans by 2018.²⁶² The regional importance of the vast lignite reserves in Kosovo is crucial because Kosovo depended heavily on Serbia for its electricity for many years, paying around 10 million euro a year to Serbia's grid operator

²⁵⁸ Since 2009

²⁵⁹ Since 2014

²⁶⁰ Estimated in February 2014 around 500-800 million barrels of oil. Energy giant Shell is involved in joint drilling operations with Petromanas in Shpirag 2 and Molish in Albania. They hope to drill 1,800 barrels a day from Shpirag 2 and there are expectations that Albania's oil production could increase by 50 per cent on current output.

²⁶¹ After Russia, China, Germany and the US with total reserves of 14.7 billion tons.

²⁶² It is unclear whether this Balkan energy plan is in line with EU environment legislation or with the EU 20-20-20 policies, which look to reduce CO2 emission by 20 per cent by 2020. Exploitation of the lignite, backed by solid investment, could potentially create 35,000 jobs in Kosovo.

EMS. A bilateral energy agreement between Albania and Kosovo was signed in March 2014. The Republic of Macedonia has also signed a bilateral electricity agreement with Albania in 2014²⁶³. The three neighbouring countries of Albania, Kosovo and Macedonia are becoming independent of the Serbian electricity monopoly through this bilateral electricity transmission agreement.

3. What does the Balkan energy map have to do with the Caucasus geopolitics? Why is the stability of the Balkans related to the epilogue of an energy war between Russia and the West?

The answer is in Vladimir Putin's rhetoric comparing Kosovo with Crimea or with Georgia. According to US diplomat Asmus²⁶⁴, the President Putin explained in a meeting with Georgia's President Mikheil Schaakashvili, (in February 2008) that Georgia would be sacrificed for Kosovo. The comment was made a few days after Kosovo's independence and before Nato's Summit in Bucharest. Recently the truth of this remark was underlined by Russia's foreign minister Sergei Lavrov, when he threatened Ukraine by saying, 'if Russian interests are threatened there, as they were in Georgia in 2008'.²⁶⁵

That's why energy geopolitics in the Balkans is crucial. The TAP was awarded the international tender to transport Shah Deniz gas from the Caspian Sea for the EU gas market in June 2013. Infrastructure works linking Albania with Greece and Italy, via the Adriatic Sea have begun and are expected to be completed by 2015. Azerbaijan gas is supposed to start

²⁶³ This agreement worth 70 million euro for transmission of 400KW electricity between Albania and Macedonia.

²⁶⁴ Asmus. R: "*A Little War That Shook the World*", (2009)

²⁶⁵ His statements and press declaration during April 2014

flowing from Shah Deniz in 2016 through Georgia, Turkey – which branches out to the Trans–Anatolian gas pipeline (TANAP) – and through Greece, Albania and Italy, with the European market as its final destination. Montenegro, traditionally a Russian ally, was Moscow’s last hope for a military anchorage in the Mediterranean. But Montenegro preferred NATO membership and has left Russia’s orbit of energy geopolitics after taking two billion euro of Russian investment and becoming politically allied with the United States and the EU following the crisis in Crimea and Ukraine. Macedonia has allied finally with the EU Common Foreign and Security Policy.²⁶⁶ So only Serbia and Republika Serbska would remain dependent from Russia gas and oil, thus would create a separate regional group: continental Balkans without access to sea.

4. Albania is becoming the key not only geo–energy but as well as geopolitical crossroads of South East Europe. During one century Albanian had improved its geopolitical position. From a nation which survived from annexations from its neighbors toward a nation which Today play important geostrategic role. One century ago, before the First World War, only one (Austro– Hungary) out four biggest power (Russia, France, UK and Italy) in the Europe was supporter of Albanians;²⁶⁷ Today, only one from them remained against Albanians, (Russia).²⁶⁸ But in addition the new power

²⁶⁶ It too was positioned initially in favour of Russia’s South Stream pipeline as a way of clearing US\$60 million SSSR debts to Macedonia.

²⁶⁷ Buxhovi J: “ Kongresi i Berlinit 1878- Dokumente”, Prishtinë, 2009; Buxhovi J: “Kosova; nga konferenca e Londres deri te protektorati nderkombetar”, (Faik Konica Prishtine, Jalifat Publishing, Houston, 2012.

²⁶⁸ Lately re-confirmed by the MFA of Russia Lavrov during the press conference of 16.03.2012, with the former MFA of Serbia Jeremiq,

emerged after the Versailles Peace: USA was the biggest supporter of Albanian status in the SHBA.²⁶⁹

Conclusions

1. One century after the 1st WW Europe security is again challenged by eastern risks. European peace is returned to main geopolitical focus one century later where the First World War erupted. There where the cold war was born. Maybe the dramatic developments in Russian neighborhood: Georgia– Ukraine, in the last five years could not be named as back of cold war. But it could not be neglected too.
2. After Albania and Croatia becoming NATO' s members NATO' s “Adriatic Charter”, started by the end of the last Century, is still not completed. It is expected to be concluded with three remaining countries of this region: Macedonia, Montenegro and Kosovo, and complete NATO's Balkan southern ring.
3. Today Albania, after one century surviving, is in the process of regional geo–political factorization. Parallel to membership in NATO (2009), and EU candidate status (2014), Albania is improving also its geo–energy position being part of the TAP and IAP gas pipelines (2013), for Azerbaijan gas to European market, which will create a new order of energy positioning in the Balkans and of the geopolitics of Balkan states. Serbia was the main Balkan energy power for decades but

when he declared that “Russia remain partner of Serbia in the case of Kosovo”, (Zhurnal, 17.03.2012, fq.8).

²⁶⁹ See about the role of USA in the global policy during the last century :Henry Kissinger: “Diplomacia”, Tiranë 1999

Albania is becoming the regional energy leader and the key gas crossroad in the Europe.

4. By 2014, after one century of national division, Albania and Kosovo if not politically are uniting at least economically and energetically through: Custom Union and Energy Union. Albania, with its own energy resources in water and oil, will benefit from Kosovo and its lignite. Albania, through gas pipelines: TAP and IAP, with its branches in Kosovo and Macedonia, are drafting a new energy geopolitics.
5. Four countries of Western Balkans: Albania, Macedonia, Kosovo and Montenegro.

are expected to create a Balkan Benelux – Balkans through free trade and open borders model of BAFTA (Balkans Area of Free Trade Agreement).

REZYME

Instituti i Trashëgimisë Shpirtërore dhe Kulturore të Shqiptarëve–Shkup me mbështetje të Forumit ZFD, më datën 11 shtator 2014, organizoi konferencën shkencore me temë “LUFTA E PARË BOTËRORE, 1914–1918”, në të cilën morën pjesë studiues nga Instituti, Universiteti Shtetëror i Tetovës, Universiteti i Evropës Juglindore në Tetovë, Instituti i Historisë “Ali Hadri” Prishtinë, Instituti Albanologjik – Prishtinë, Instituti i Historisë Nacionale–Shkup dhe studiues tjerë.

Me pjesëmarrjen dhe me fjalë përshëndetëse konferencën e nderuan ambasadori SHBA–së në Maqedoni, Poll Wolers, ambasadorja e Gjermanisë në Maqedoni, Kristine Althausen, dhe ministri i Arsimit dhe Shkencës i Republikës së Maqedonisë, Abdilqim Ademi.

Në këtë konferencë u trajtuan tema të ndryshme që kanë të bëjnë me pozitën e shqiptarëve në Luftën e Parë Botërore, gjendjen në Maqedoni, por edhe në Kosovë gjatë Luftës së Parë Botërore, ndërsa me anë të kumtesave të veçanta u shqyrtua pozicioni i Drenicës dhe Elbasanit në LPB. Një segment i veçantë në konferencë iu kushtua temës: Konferenca e Paqes në Versajë në vitin 1919, në kontekst të Luftës së Parë Botërore dhe komunikimit diplomatik të shqiptarëve me Presidentin W. Willson, gjatë zhvillimit të Konferencës së Paqes më vitin 1919. Në konferencë theks iu vu edhe trajtimit të shqiptarëve dhe trojeve të tyre në propagandën serbe gjatë Luftës së Parë Botërore, por edhe pretendimeve territoriale dhe çështjes së kufijve të Shqipërisë si dhe veprimtarisë luftarake të Azem Galicës gjatë LPB–së. Konferenca në fokus pati edhe relacionet diplomatike bullgare, për Shqipërinë dhe shqiptarët, në vitin 1914, dhe një këndvështrim shkencor mbi

pasqyrimin e LPB-së në historiografinë shqiptare dhe maqedonase.

Konferenca shkencore me temë “LUFTA E PARË BOTËRORE, 1914–1918” trajtoi edhe përfshirjen e grupeve ushtarake të Esad Pashës, në Luftën e Parë Botërore, sipas dokumenteve arkivore britanike.

Studiuesit në konferencë konkluduan se Fuqitë e Mëdha kanë pasur interesim të madh ndaj Ballkanit, ndërsa roli i Ballkanit në fushën gjeopolitike ka qenë shumë i rëndësishëm. Ky fakt, sipas studiuesve në konferencë, vërtetohet edhe me interesim aktual dhe rolin e rëndësishëm në dizajnimin e politikave rajonale që kanë Fuqitë e Mëdha, kryesisht Shtetet e Bashkuara të Amerikës dhe disa nga fuqitë e mëdha, anëtare të Bashkimit Evropian lidhur me zhvillimet në Ballkan.

Duke trajtuar pozicionin e Kosovës gjatë dhe pas Luftës së Parë Botërore u konkludua se fatkeqësisht Kosova dhe viset tjera shqiptare jashtë Shqipërisë së pavarur në vend që të çliroheshin përjetuan pushtim të ri, edhe më brutal nga pushtuesi i ri serbo-malazez.

Ndërsa u konstatua se Drenica gjatë Luftës së Parë Botërore ishte territori më i trazuar i kësaj pjese të Ballkanit, ndërsa Azem Bejta me aradhat e tij të Lëvizjes së njohur kaçake arriti të mbajë gjallë idetë e luftës çlirimtare.

Në këtë luftë, dokumentet arkivore britanike flasin për 1800 luftëtarë shqiptarë të Esad Pashës, të cilët ishin të angazhuar në vijën frontale kundër palës austro-hungareze. Natyrisht, si pashai shqiptar ashtu edhe ushtarët e tij ishin të paguar nga ana e fuqive aleate, selia e të cilave ndodhej në Selanik, aty ku ishte vendosur edhe qeveria e Esad Pashës. Gjatë Luftës së Parë Botërore, ndonëse shteti shqiptar kishte shpallur neutralitetin, asnjëra nga palët ndërluftuese nuk e kishte respektuar këtë po-

zicion politik të saj, dhe për më tepër vendbanimet shqiptare ishin bërë arenë luftimesh të ashpra.

Drejtuesit e konferencës, sikurse edhe pjesëmarrësit, vlerësuan punimet e suksesshme të konferencës, duke konkluduar se botimi i materialeve të kësaj konference, përbën një kontribut i çmuar në shkencën e historisë.

Dr. Sefer Tahiri
Dr. Sevdail Demiri
Mr. Ardian Limani

РЕЗИМЕ

Институтот за духовно и културно наследство на Албанците–Скопје, со поддршка на Форум ZFD, на 11 септември 2014 година, организирал научна конференција на тема "Првата светска војна, 1914–1918", во која учествуваа научници од Институтот, Државниот универзитет во Тетово, Универзитетот на Југоисточна Европа во Тетово, Институтот за историја "Али Хадри" Приштина, Институтот за албанологија – Приштина, Институтот за национална историја во Скопје и други истражувачи.

Со учество и говор, конференцијата ја поздравил амерканскиот амбасадор во Македонија, Пол Волерс, германската амбасадорка во Македонија, Кристине Алтаусер, и министерот за образование и наука на Република Македонија, Абдилаќим Адеми.

На конференцијата се дискутираа различни теми поврзани со положбата на Албанците во Првата светска војна, ситуацијата во Македонија, но и во Косово за време на Првата светска војна, а преку одделните научни трудови се разгледала позицијата на Дреница и Елбасан. Еден посебен сегмент на конференцијата му се посветил на темата за Версајската мировна конференција во 1919 година, во контекст на Првата светска војна и албанската дипломатска комуникација со претседателот В. Вилсон, за време на мировната конференција во 1919 година. Потоа, конференцијата беше фокусирана и на третманот на Албанците и нивните територии во српската пропаганда за време на Првата светска војна, но и прашањето

на територијалните претензии и прашањето на границите на Албанија, како и воената активност на Азем Галица. Конференцијата се фокусираше и на бугарските дипломатски релации за Албанија и Албанците, во 1914 година, и едно научно гледиште околу Првата светска војна во македонската и албанската историографија.

Научната конференција на тема "Првата светска војна, 1914–1918", го обработува и темата на вклучување на четите на Есад паша, според британските архивски документи.

Истражувачите на конференцијата заклучија дека Големите сили имаа голем интерес за Балканот, додека улогата на Балканот во геополитичкиот простор бил многу важен. Овој факт, според истражувачите на конференцијата, потврдено е и од страна на интересот и важната улога во дизајнирањето на регионалните политики кои ги имаат Големите сили, пред се на Соединетите Американски Држави, како и некои од големите држави членки на Европската унија, во врска со случувањата на Балканот. Разгледувајќи ја позицијата на Косово за време и по завршувањето на Првата светска војна, беше констатирано дека за жал Косово и другите Албански краевина надвор од независна Албанија, на место да се ослободат, доживеа нови и побрутални инвазии од новиот освојувач – Србија и Црна Гора. Потоа беше констатирано дека Дреница за време на Првата светска војна беше најпроблематичната територијата на овој дел од Балканот, а Азем Бејта со неговите качачки чети, успеа да ги оживува идеите на ослободителната војна.

Во оваа војна, британските архивски документи зборуваат за 1800 албански борци на Есад паша, кои беа ангажирани во линијата на фронтот против Австро–унгарија.

Секако, како албанскиот паша, таак и неговите војници, беа платени од страна на сојузничките сили, чие седиште бил во Солун, каде се наоѓаше и владата на Асад паша. За време на Првата светска војна, иако албанската држава се прогласил за неутралност, ниту една од завојуваните страни не го почитувал оваа политичка позиција, а згора на тоа, албанските краишта станаа сцени на жестоки борби.

Раководителите на конференцијата, како и учесниците, ги оценија успешните трудови на конференцијата, заклучувајќи дека објавувањето на истите, претставува значаен придонес во историската наука.

Д-р Сефер Тахири
Д-р Севдаил Демири
М-р Адриан Лимани

SHORT CONCLUSION

The Institute of Spiritual and Cultural Heritage of the Albanian – Skopje with the support of the Forum ZFD, on 11th of September 2014, organized scientific conference on subject “FIRST WORLD WAR, 1914 – 1918”, in which participated scholars from the Institute, State University of Tetovo, University of South East Europe in Tetovo, Institute of History “Ali Hadri” Prishtina, Albanian language Institute – Prishtina, Institute of National History – Skopje and other researchers.

The conference was honored with the participation and opening remarks of the USA Ambassador in Macedonia, Paul Vohlers, German Ambassador in Macedonia, Kristine Althausen, and the minister of Education and Science, Abdilajm Ademi.

In this conference were discussed different topics that are related to the position of Albanians during the First World War, the situation in Macedonia, but also in Kosovo during the First World War, while with different speeches was also addressed the state of Drenica and Elbasan in the FWW. A special segment in the conference was dedicated to the topic: The Peace Conference of Versailles in 1919, in the context of First World War and the diplomatic communication of Albanians with President W. Wilson during the period of the Peace Conference of 1919. Special emphasize was put during the conference to the treatment of Albanians and their territories by the Serbian propaganda during the First World War, but also to territorial pretensions and the issue of Albanian borders as well as activities of Azem Galica during the FWW. The conference had in its focus also Bulgarian diplomatic relations, for Albania and Albanians, in 1914, and a

scientific view over the reflection of FWW in the Albanian and Macedonian historiography.

Scientific conference “FIRST WORLD WAR, 1914 – 1918” also treated the involvement of military groups of Esad Pasha in the First World War, according to British archive documents.

Researches in the conference concluded that Great Powers have had great interest toward Balkans, while the role of Balkan in the geopolitical area was very important. This fact, according to the conference’s researchers, is proven also by the ongoing interest and the important role in the designing of regional policies of the Great States, mainly of United States of America and other countries, members of European Union related to developments in Balkan.

By treating the position of Kosovo during the First World War was concluded that unfortunately Kosovo and other Albanian regions outside of independent Albania instead of being liberated suffered yet another occupation, even more brutal from the new Serbian – Montenegrin oppressor.

It was also concluded that Drenica during the First World War was the most troubled territory of this part of the Balkan, while Azem Bejta and his groups of the Movement known as “kachaks” kept alive the idea of liberation war.

In this war, British archive documents show about 1800 fighters of Esad Pasha, engaged in the frontal line against Austrian–Hungarian army. Of course, both the Albanian Pasha and its soldiers were paid by great powers, whose seat was in Thessalonica, at the same place where was the seat of the Government of Esad Pasha. During the First World War, although the Albanian state had declared neutrality, non of the

involved parties had respected its political position, even more, Albanian settlements became war arena of brutal battles.

Organizers of the conference, as well as participants, evaluated as successful the work of the conference, by concluding se printing of these materials would be a valuable contribution for the history science.

Ph.D. Sefer Tahiri
Ph.D. Sevdail Demiri
Mr. Ardian Limani

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски", Скопје

355.48(4)"1914/18"
94(497)"1914/18"

KONFERENCË shkencore (2014 ; Shkup)

Lufta e parë botërore : 1914-1918 / Konferencë shkencore, 11 shtator 2014, Shkup ; [kryeredaktor Zeqirija Ibrahim]. - Shkup : Instituti i trashëgimisë kulturore e shpirtërore të shqiptarëve në Maqedoni, 2014. - 231 стр. ; 24 см. - (#Biblioteka #Scupi ; #v. #7)

Резиме ; Short conclusion

ISBN 978-608-4653-21-9

а) Прва светска војна - Собири б) Балкан - Историја - Собири
COBISS.MK-ID 97736458